

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
LATVISTIKAS UN BALTISTIKAS NODAĻA

Promocijas darbs

Doktora grāda iegūšanai
valodniecības un literatūrzinātnes nozarē
latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē

**PRIEDĒKĻVERBU SEMANTIKA UN
FUNKCIONALITĀTE LATVIEŠU VALODĀ**

Darba autore: *Mg. math., Mg. psych., Mg. philol.* Daiga Deksnē

Darba zinātniskā vadītāja: *Dr. philol.* prof. Andra Kalnača

RĪGA 2021

ANOTĀCIJA

Promocijas darba mērķis ir darbības vārda piedēkļu semantikas analīze un klasifikācija. Izmantojot plašu korpusa piemēru analīzi un radiālās kategorijas metodi, darbā izveidoti piedēkļu nozīmju modeļi, kas atspoguļo saistību starp piedēkļa prototipisko un atvasinātām nozīmēm. Vienā modelī atspoguļotas gan telpiskās, gan temporālās, gan kvantitatīvās nozīmes. Šāda pieeja latviešu valodniecībā līdz šim nav izmantota. Tā sniedz skaidrāku priekšstatu par nozīmju saistību un izplatību mūsdienu latviešu valodā. Nozīmju modeļus turpmāk var izmantot valodas apguvē un vārdnīcu veidošanā. Darbā pētīta arī prefiksoīdu un sveščilmes piedēkļu semantika, kā arī piedēkļu nozīmju sinonīmija un antonīmija un neprecizitātes piedēkļa izvēlē.

Atslēgvārdi: piedēkļi, prefiksoīdi, vārddarināšana, prefiksācija, polisēmija

ANNOTATION

The purpose of the doctoral thesis is analysis and classification of the semantics of verbal prefixes. In the work, the models of prefix meanings have been created by analyzing a wide range of corpus examples and by employing the radial category method. The models demonstrate relationship between the prototypical and the derived meanings. The same model contains meanings of a spatial, temporal, and quantitative nature. Such approach has not been used in Latvian linguistics. It shows relationship and distribution of meanings in modern Latvian and can be used by language users and in creating dictionaries. The questions concerning prefixoids and prefixes of a foreign origin, synonymy and antonymy of prefixal meanings, and inaccuracies in the selection of a prefix are also addressed.

Keywords: prefixes, prefixoids, word formation, prefixation, polysemy

Saturs

Saīsinājumi un apzīmējumi	6
Ievads	7
1. Verbu prefiksācija	18
1.1. Verbu darināšana ar piedēkļiem latviešu valodā	18
1.1.1. Dubultā prefiksācija	18
1.1.2. Piedēkļu polisēmija	19
1.1.3. Verbu darināšanas formanti	20
1.1.4. Piedēkļi un gramatizēšanās process	21
1.1.5. Piedēkļverbu izplatība valodā	23
1.2. Verba veids un piedēkļi	24
1.3. Verbu darināšana ar prefiksoīdiem	31
1.4. Svešcilmes piedēkļi latviešu valodā	33
2. Piedēkļu klasificēšana	34
2.1. Piedēkļu klasificēšanas tradīcijas latviešu leksikogrāfijā un valodniecībā ...	35
2.2. Verbu grupēšana pēc līdzīgiem piedēkļiem	41
2.2.1. Piedēkļu kopu dalījums	41
2.2.2. Verbs bez piedēkļa	42
2.2.3. Verbs bez piedēkļa un atvasinājumi ar visiem piedēkļiem	44
2.2.4. Verbs bez piedēkļa un divi dažādi piedēkļverbi	46
2.3. Piedēkļu nozīmju sinonīmija	49
2.4. Piedēkļu nozīmju antonīmija	55
2.5. Piedēkļverbu semantika kontekstā	56
2.5.1. Adverbiālas nozīmes paplašinātāji	58
2.5.2. Piedēkļverbi un vietas apstākļi	60
2.5.3. Piedēkļverbi un laika vai veida apstākļi	62
2.6. Vispārīgajā leksikā sastopamās neprecizitātes piedēkļverbu lietojumā	63
2.6.1. Verbs ar tam neatbilstošu piedēkli	64
2.6.2. Verbs ar lieku piedēkli	66
3. Radiālie piedēkļu nozīmju modeļi	69
3.1. Piedēklis <i>aiz-</i>	74
3.2. Piedēklis <i>ap-</i>	80
3.3. Piedēklis <i>at-</i>	87
3.4. Piedēklis <i>ie-</i>	93

3.5.	Priedēklis <i>iz-</i>	99
3.6.	Priedēklis <i>no-</i>	104
3.7.	Priedēklis <i>pa-</i>	111
3.8.	Priedēklis <i>pār-</i>	117
3.9.	Priedēklis <i>pie-</i>	125
3.10.	Priedēklis <i>sa-</i>	131
3.11.	Priedēklis <i>uz-</i>	139
4.	Verbu prefiksoīdi latviešu valodā	145
4.1.	Prefiksoīds <i>caur-</i>	146
4.2.	Prefiksoīds <i>līdz-</i>	148
4.3.	Retāk lietoti prefiksoīdi	150
4.4.	Prefiksoīdi un dubultā prefiksācija	150
5.	Internacionāli verbi un svešcilmes priedēkļi	151
5.1.	Verbu dalījums pēc priedēkļa un saknes cilmes	152
5.2.	Svešcilmes priedēklis <i>re-</i>	154
5.3.	Svešcilmes priedēkļi <i>in-, im-</i>	155
5.4.	Svešcilmes priedēklis <i>dis-</i>	156
5.5.	Svešcilmes priedēklis <i>de-</i>	157
5.6.	Svešcilmes priedēklis <i>pro-</i>	159
5.7.	Svešcilmes priedēklis <i>a-</i>	160
5.8.	Citi svešcilmes priedēkļi	160
	Secinājumi.....	162
	Aizstāvēšanai izvirzītās tēzes	164
	Pētījumā izmantoto jēdzienu un terminu glosārijs	165
	Literatūra	168
	1. Avoti.....	168
	2. Teorētiskā literatūra	170

Saīsinājumi un apzīmējumi

Avotu un literatūras apzīmējumi

DGT-Acquis	<i>Multilingual parallel corpora from the EU Official Journal</i>
EUR-Lex	<i>Eiropas Savienības tiesību akti</i>
JLAV	<i>Jaunā latviešu-angļu vārdnīca</i>
LaRKO	<i>Latviešu valodas runas korpuss</i>
LLVV	<i>Latviešu literārās valodas vārdnīca</i>
LVG	<i>Latviešu valodas gramatika</i>
LVK2013	<i>Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpuss 2013</i>
LVK2018	<i>Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpuss 2018</i>
lvTenTen14	<i>Corpus of the Latvian Web 2014</i>
LVV	<i>Latviešu valodas vārdnīca</i>
MLVV	<i>Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca</i>
SAEIMA	<i>Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpuss</i>
TEZ	<i>Tēzaurus</i>
timeklis-1.0	<i>Latviešu valodas tīmekļa korpuss</i>
VPSV	<i>Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca</i>

Saīsinājumi

3	3. persona
angl.	angliski
att.	attēls
č.	čehu
gr.	grieķu
lat.	latīņu
latv.	latviski
GEN	ģenitīvs
ILL	illatīvs
NOM	nominatīvs
PRS	tagadne
PST	pagātne
SG	vienskaitlis

Ievads

Ideja par valodas vienību dalīšanu sīkākās vienībās ir sastopama jau filoloģijas zinātnes aizsākumos Grieķijā. Aristotelis darbā „Poētikā” (*De arte poetica*) (Aristotelis 2008, 90–91) min tādus jēdzienus kā *burts, zilbe, saiklis, artikuls, lietvārds, verbs, locījums* un *runa*. Aristotelis apraksta teikumu un vārdu veidošanu, definējot arī salikteņus. Viņa skatījumā lietvārdi ir divu veidu: 1) vienkārši, tos veido daļas bez savas nozīmes; 2) salikti, tos veido divas daļas, no kurām vismaz vienai ir sava nozīme, var būt arī vairākas daļas. Verbs ir ar laika ideju saistīta nozīmīga salikta skaņa, kuras sastāvdaļām nav savas nozīmes. Roberts Henrijs Robins (Robert Henry Robins 2013) „Īsajā lingvistikas vēsturē” (*A Short History of Linguistics*) atzīmē, ka stoiķu skola paplašina vārdšķiru sistēmu, verba jēdzienu izvēršot plašāk. Verba laiks tiek dalīts četrās laika formās, tās saistot ar verba imperfektīva un perfektīva aspekta vērtībām (Robins 2013, 36). Vārda atvasināšanu no primāra vārda, izmantojot priedēkļus, izvērš taksonomiskās filoloģijas pārstāvis Romiešu zinātnieks Marks Terencijs Varrons (*Marcus Terentius Varro*) sava darba „Latīņu valoda” (*De lingua Latina*) 6. grāmatā (Varro 1967). Pēc Varrona teiktā, varētu būt kāds tūkstotis primāru vārdu. No katra varētu atvasināt ap pieciem simtiem vārdu formu. Ja katrai no tām vēl pieliek vienu no desmit priedēkļiem, var tikt atvasināti pieci tūkstoši vārdu formu (Varro 1967, 209 (VI. 37.–38.)).

Hadumoda Busmane (*Hadumod Bussmann*) „Routledžas valodas un valodniecības vārdnīcā” (*Routledge Dictionary of Language and Linguistics*) sniedz šādu **priedēkļa** definīciju: „Priedēklis ir tādu saistītu vārdveidojošu elementu apakšklase, kuri atrodas pirms vārda celma. Atšķirībā no sufiksiem, kuri parasti ir saistīti ar kādu vārdšķiru un veido jaunus šīs vārdšķiras vārdus (piemēram, *-er* atvasina lietvārdus no verbiem *swimmer* – latv. ‘peldētājs’) priedēkļus nevar saistīt ar vienu vārdšķiru, tie parasti pievienojas vienai no divām lielākajām vārdu grupām – verbiem un lietvārdiem, vienmēr atbilstoši veidojot verbus un lietvārdus” (Bussmann 2006, 933) (visi citāti šeit un turpmāk sniegti darba autores tulkojumā). Par **priedēkļu nozīmi** šajā avotā atrodama sekojoša piezīme: „Sinhroniski raugoties, afiksi ir saistītas morfēmas, kuru nozīme ir kļuvusi abstrakta, taču daudzos gadījumos ir saskatāma to pēc izcelsmes kā brīvu morfēmu leksiskā nozīme” (Bussmann 2006, 25).

Darbā pētāmo jautājumu loks saistīts ar verba priedēkļu nozīmju apzināšanu. Verbi valodā ir viena no polisēmiski bagātākajām vārdšķirām. 11 latviešu valodā lietotie priedēkļi paver plašas iespējas esošu verbu nozīmju modificēšanā un jaunu, ar motivētājverbu nesaistītu nozīmju izteikšanā. Velta Staltmane (1961, 198) atzīmē, ka „priedēklis savienojumā ar dažādu leksiski semantisku grupu verbiem iegūst dažādu nozīmi, reizēm pat visai stipri attālinoties no pamatverba nozīmes”. Priedēkļiem ir arī nozīmīga loma verba veida nozīmju izteikšanā. Tikai dažām valodu grupām verba imperfektivitāte/perfektivitāte tiek izteikta ar priedēkļu palīdzību.

Imperfektīvi verbi izsaka nepabeigtu darbību, savukārt perfektīvi – pabeigtu darbību. Bernards Komrī (*Bernard Comrie* 1976, 87) atzīmē, ka ir valodas, kurās aspektuālās opozīcijas tiek izteiktas ar morfoloģisko (sintētisko) paņēmienu, un ir tādas, kurās tiek izmantots sintaktiskais (analītiskais) paņēmiens. Prefiksācija kā perfektīva darbības veida marķētājs tiek izmantota slāvu, baltu un gruzīnu valodās, taču tā nav sistemātiska, priedēkļa izvēle bieži vien ir leksiski noteikta. Igaņu valodā priedēkļa vietā verba veida nozīmi izsaka verba tiešā objekta locījums (Larsson 1984, 97; Dahl 1985, 69, 89; Zagorska 2016, 235; Tālberga 2017, 232).

Pievienojot verbam priedēkli, iespējamas trīs veida izmaiņas (Comrie 1976, 87):

- 1) mainās tikai verba nozīme, piemēram, *likt* un *palikt* (*uz vietas*);
- 2) mainās verba nozīme, un verba veids kļūst perfektīvs, piemēram, *rakstīt* un *parakstīt* (*dokumentu*);
- 3) verba nozīme nemainās, tikai verba veids kļūst perfektīvs, piemēram, *krist* un *nokrist*.

Piemēram, verbi *lasīt* un *izlasīt* (lasīšanas darbība pilnībā pabeigta) veido striktu aspektuālo pāri, verba nozīme nemainās. Savukārt verbu pārim *iet* un *ieiet* (pārvietošanās darbība pilnībā pabeigta, virziens telpā vērsts uz iekšu) mainās gan verba veids, gan verba leksiskā nozīme (Comrie 1976, 91).

Latviešu valodā ir arī verbu grupa, kurus ievada prefiksoīdi – valodas vienības, kurām ir sava leksiskā nozīme un kas vārdu savienojumos tiek lietotas kā prievārdi (*caur logu*), taču vienlaikus tās var pievienoties verbiem kā priedēkļi un mainīt verba veida vērtību (*caurskatīt*). H. Busmane (2006, 1056) **prefiksoīdu** jeb puspriedēkļu (*semi-prefix*) definē kā priedēklim līdzīgu vārddarināšanas elementu, ar kuru tiek darināti jauni vārdi (*out* vārdos *outsmart* un *outlook*) un kurš sastopams arī brīvā formā. „Spēja darināt jaunus vārdus un semantiskā līdzība ir parametri, kas veido neviendabīgu zonu starp salikteņu darināšanu un prefiksāciju” (Bussmann 2006, 1056). Latviešu valodā biežāk sastopami verbi ar prefiksoīdiem *caur-*, *līdz-*, *pret-*, *starp-*.

Latviešu valodā ir arī aizgūti verbi. Aizgūtu verbu sastāvā mēdz būt klasisko valodu elementi, piemēram, latīņu cilmes elementi *re-*, *a-*, *de-*. Lai gan tiek aizgūti ar šādiem elementiem jau atvasināti vārdi, ir diezgan skaidri saskatāma morfēmu robeža. Tādēļ šo elementu apzīmēšanai promocijas darbā tiek lietots termins ‘svešcilmes priedēklis’. Latviešu valodā tiek lietoti internacionāli verbi, kurus ievada svešcilmes priedēkļi *ko-*, *re-*, *in-*, *a-*, *eks-*, *de-*, *pre-*, *pro-*. Ar pašcilmes un svešcilmes priedēkļiem darināti verbi nereti tiek lietoti paralēli, piemēram, *pārfinansēt* un *refinansēt*. Latviešu valodas priedēkļi mēdz būt gan mantotajiem, gan aizgūtajiem verbiem. Latīņu cilmes priedēkļi ir tikai aizgūtajiem verbiem.

Priedēkļverbi latviešu valodā ir pētīti dažādos aspektos – vārddarināšanā (Endzelīns 1971; Soida 2009; Veisbergs 2001, 2013a, 2013b; Vulāne 2015), morfoloģijā (Staltmane 1958a, 1958b; Kalnača 1998, 2004a, 2015, 2016, 2017; Paegle 2003; Horigučī 2011, 2013, 2014), leksikoloģijā un leksikogrāfijā (Staltmane 1961; Zemzare 1961; Šmidebergs 1997, 2000, 2001, 2004, 2008b, 2008c), valodas kultūras pētījumos un stilistikā (Endzelīns 1980; Kalna 1988; Freimane 1993; Kušķis 2006; Šmidebergs 2008a; Ozola 2008; Laiveniece 2005, 2009). Bieži vien priedēkļu nozīmju raksturojums ir sadrumstalots, tiek izceltas nozīmes, kuras valodā nav bieži sastopamas vai laika gaitā mainījušās. Dažādos pētījumos (piemēram, Ahero et al. 1959; Endzelīns 1971; Soida 2009; Vulāne 2015) priedēkļiem uzrādīto nozīmju skaits variējas no trijām līdz aptuveni divdesmit nozīmēm. Grūtības priedēkļu nozīmju noteikšanā rada tas, ka priedēkļu paustās nozīmes ir atšķirīgas dažādos leksikas slāņos un valodas stilos. Bieži vien tās ir nosakāmas tikai no plašāka konteksta un priedēkļverba sintaktiskajām funkcijām teikumā.

Ievērojamu darbu priedēkļu nozīmju klasificēšanā ir veicis Jānis Endzelīns. 1907. gadā tiek izdots viņa darbs „Latyshskie predlogi” (Endzelīns 1971), kurā valodnieks sniedz gan prievārdu, gan priedēkļu nozīmju aprakstu, norādot arī uz priedēkļu nozīmju un funkciju līdzību ar lietuviešu un krievu valodu. Izdevuma „Latyshskie predlogi” 1. daļas priekšvārdā autors atzīmē, ka dzīvās valodas mainīguma dēļ tā nepakļaujas absolūti pilnīgai izpētei, kā to iespējams darīt ar jebkuru tekstu (Endzelīns 1971, 307). Pilnībā jāpiekrīt šai tēzei. Arī promocijas darbā izveidoto priedēkļu nozīmju aprakstu var uzskatīt par ļoti plašu, taču ne absolūtu klasifikāciju.

20. gs. 50. gados priedēkļu nozīmju un verba veida izpētei ir pievērsusies Velta Staltmane (1958a, 1958b). Līdz šim vispilnīgāko priedēkļu klasifikācijas sistēmu ir izstrādājusi Emīlija Soida (2009), raksturojot priedēkļu paustās nozīmes darbības pabeigtības noteiktā orientācijā attieksmē pret pašu darbības veicēju, attieksmē ar objektu, attieksmē ar laiku, attieksmē ar telpu vai citām parādībām. Jaunākais priedēkļu nozīmju pārskats sniegts „Latviešu valodas gramatikā”, to veidojusi Anna Vulāne (2015). Ir arī vairāki pētījumi par svešcilmes priedēkļiem un prefiksoīdiem. Valentīna Skujiņa (1999, 2002) ir iedziļinājusies šajos jautājumos, veidojot grieķu un latīņu cilmes vārddaļu vārdnīcu un aplūkojot terminu darināšanu. Irīna Dimante (2000, 2001) ir pētījusi adverbīālo leksēmu veidošanās procesu, kura gaitā no apstākļa vārda transpozīcijas ceļā rodas prievārds, bet savukārt no prievārda tālāk rodas prefiksoīds.

Līdz ar straujo informācijas tehnoloģiju attīstību arvien palielinās latviešu valodā pieejamo digitālo tekstu korpusi. Tas paver plašas iespējas šībrīža valodas procesu analīzē. Promocijas darba **empīriskais pamats** ir tajā izmantotie korpusi:

- 1) DGT-Acquis korpusā ietverto no 2004. līdz 2011. gadam iznākušo Eiropas Komisijas izdevumu (*Official Journal of the European Union*) tulkojumi 23

valodās ir bagātīgs materiāls jaundarinātu verbu analīzei. Lai precīzi pārtulkotu oriģinālvalodā sniegto informāciju, tiek darināti verbu salikteņi, lai gan šis paņēmiens latviešu valodā nav produktīvs. Šajā korpusā sastopami ar prefiksoīdiem darināti verbi, kuri vispārīgās valodas korpusā nav sastopami. Promocijas darbā izmantotas korpusa daļas latviešu un angļu valodā. Korpusā ietverti 4 900 254 teksta segmentu paralēli tulkojumi.

- 2) „Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus” (Dargis et al. 2018) sniedz ieskatu slenga lietojumā, jo karstās diskusijās Saeimas sēdēs nereti tiek lietots šis valodas slānis. Šis korpus ir noderīgs avots arī ar pašcilmes un svešcilmes priedēkļiem darinātu verbu lietojuma izpētei. Korpusa apjoms ir 21 miljons vārdlietojumu.
- 3) „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus” (tā divas versijas LVK2013 un LVK2018) sniedz plašu priekšstatu par priedēkļverbu lietojumu mūsdienu valodā. Tajā iekļauti dažādu žanru teksti – periodika, daiļliteratūra, juridiskie teksti, zinātne un citi. LVK2013 (Levāne-Petrova 2012) apjoms ir 4,5 miljoni vārdlietojumu. LVK2018 (Levāne-Petrova 2019) apjoms ir 10 miljoni vārdlietojumu.
- 4) Visvairāk piemēru ekscerpēts no „lvTenTen: Corpus of the Latvian Web 2014” korpusa (latv. – *Morfoloģiski marķēts latviešu valodas tīmekļa korpus*), kas apjoma ziņā ir visplašākais – vairāk nekā 530 miljoni vārdlietojumu. Vārdu konteksta analīzei izmantotas iespējas, ko sniedz korpusu analīzes platforma „Sketch Engine” (pieejams: <https://www.sketchengine.eu/lvtenten-latvian-corpus/>). Verbu distribūcijas noteikšanai izmantota šīs platformas funkcionalitāte „Word Sketch Difference”.

Promocijas darbā iekļauts vairāk nekā 300 no korpusiem ekscerpētu piemēru. Piedēkļu nozīmju modeļu izveidei izmantots vairāk nekā 4000 piemēru.

Promocijas darba **mērķis** ir izveidot detalizētu priedēkļu nozīmju klasifikācijas sistēmu, kas ļautu raksturot priedēkļverbu lietojumu mūsdienu latviešu valodā. Šī mērķa īstenošanai izvirzīti vairāki **pētījuma uzdevumi**:

- 1) aplūkot teorētiskus verba prefiksālās darināšanas jautājumus, tostarp jautājumus par dubulto prefiksāciju, priedēkļu cilmi, priedēkļu saistību ar verba veidu un leksiskā veida īpašībām, kā arī jautājumus, kas saistīti ar priedēkļu nozīmju klasificēšanas tradīcijām latviešu valodniecībā un leksikogrāfijā;
- 2) noteikt, kādām verbu grupām iespējami atvasinājumi ar tiem pašiem priedēkļiem;

- 3) pētīt, kā adverbiālas nozīmes paplašinātāji ietekmē priedēkļverba nozīmi kontekstā;
- 4) veidot radiālos nozīmju modeļus katram priedēklim, balstoties uz plašu korpusa piemēru analīzi;
- 5) aplūkot prefiksoīdu kā prefiksācijas perifēru elementu lomu verbu darināšanā;
- 6) analizēt saistību starp pašcilmes priedēkļiem un svešcilmes priedēkļiem kā prefiksācijas perifēriem elementiem un ar pašcilmes un svešcilmes priedēkļiem darinātu verbu paralēlu lietojumu mūsdienu latviešu valodā;
- 7) analizēt neprecizitātes priedēkļverbu lietojumā un noteikt to cēloņus.

Tēmas aktualitāti un pētījuma novitāti nosaka tas, ka minētie jautājumi latviešu valodniecībā nav vispusīgi skarti un šo jautājumu izpētei tiek izmantotas jaunas metodes – datorlingvistikas metodes liela apjoma datu apstrādei, statistikas metode priedēkļverbu izplatības apzināšanai, konteksta analīzes un skalārās analīzes metodes priedēkļverbu nozīmju diferencēšanai. Īpaši jāuzsver radiālās kategorijas metodes izmantošana priedēkļu nozīmju hierarhisku modeļu izveidei. **Radiālā kategorija** raksturo saites starp prototipisko kategorijas locekli un citiem locekļiem, kurus prototipiskais loceklis motivējis jeb kuriem ir kāda līdzība ar prototipisko locekli (Lakoff 1987, 65). Katra priedēkļa nozīmes pārklājas. Radiālās kategorijas metode sniedz iespēju atspoguļot saistību starp nozīmēm. Promocijas darbā radītie priedēkļu nozīmju modeļi, kas veidoti, apvienojot kognitīvajā lingvistikā lietoto radiālās kategorijas metodi un sistemātisku korpusa piemēru analīzi, papildina zināšanas par priedēkļu polisēmijas izpausmi mūsdienu latviešu valodā.

Priedēkļverbu izpētei autore pievērsusies jau bakalaura studiju laikā Latvijas Universitātē, 2014. gadā izstrādājot bakalaura darbu „Valodas kļūdas studentu zinātnisko darbu anotācijās“, kurā analizētas kļūdas studentu zinātnisko darbu anotācijās, tostarp arī nepareiza priedēkļu lietošana (Deksne 2014). Maģistra darbā „Prefiksāli slenga verbi mūsdienu latviešu valodā“ analizēti priedēkļverbi slengā (Deksne 2016). Šo darbu veikšanai autore ir izveidojusi priedēkļverbu datubāzi, kurā apkopoti verbi un to lietošanas piemēri no dažādiem tekstu korpusiem – gan slenga leksika, gan literārā leksika, gan tīmekļa leksika, kas raksturo mūsdienu latviešu valodu.

Darba **izpētes objekts** ir priedēkļverbi.

Darba **teorētiskais pamats** ir latviešu un ārzemju zinātnieku atziņas par priedēkļverbu semantiku un funkcionalitāti. Verbu analīzē tiek izmantoti J. Endzelīna (1971), E. Soidas (2009), A. Vulānes (2015) un Terjes Mathiasena (*Terje Mathiasen* 1997) priedēkļu semantikas apraksti, V. Staltmanes (1958a; 1958b), Andras Kalnačas (1998, 2004a, 2014, 2015, 2016, 2017) atziņas par priedēkļiem un veida kategoriju, Daiki Horigučī (*Daiki Horiguchi* 2011,

2013, 2015a, 2015b) novērojumi par dažu priedēkļu lietojuma nozīmi, kā arī virkne tipoloģisku pētījumu (Comrie 1976; Croft 2012; Janda et al. 2013; Janda 2015; Plungjan 2000; Zalinzjak, Shmelev 2000) par verba leksiskā aspekta analizēšanas principiem dažādās valodās. Afīksu gramatizēšanās procesa izpētei izmantoti A. Kalnačas (2005, 2008, 2012) pētījumi par gramatizēšanās procesiem valodā, Baibas Ivulānes (2015) promocijas darbā aplūkots darbības vārdu gramatizēšanās mehānisms, I. Dimantes (200, 2001) pētījumi par apstākļa vārdu transpozīciju. Ideja par radiālās kategorijas jēdziena izmantošanu priedēkļu polisēmijas aprakstam balstīta uz Džordža Leikofa (*George Lakoff* 1987) atziņām par prototipa efektu valodā un teoriju par radiālajām kategorijām.

Darbā izmantotas vairākas **metodes**:

- 1) radiālās kategorijas metode, veidojot modeļus, kas atspoguļo saistību starp prototipisko priedēkļa nozīmi un citām nozīmēm;
- 2) skalārās analīzes metode – sinonīmisku nozīmju noteikšanai;
- 3) gramatizēšanās metodoloģija – priedēkļu un prefiksoīdu veidošanās procesa izpētē;
- 4) korpuslingvistikas metode – verbu lietojuma piemēru izgūvē;
- 5) statistiskā metode – dažādu priedēkļu sastopamības analīzē;
- 6) aprakstošā metode – teorētiskās literatūras studiju un priedēkļverbu analīzes aprakstā.

Promocijas darbu veido ievads, piecas nodaļas ar apakšnodaļām, secinājumi, avotu un teorētiskās literatūras saraksts un promocijas darbā izmantoto jēdzienu un terminu glosārijs.

Pirmajā nodaļā aplūkoti teorētiski jautājumi, kas saistīti ar verbu darināšanu ar priedēkļiem. Nodaļā skarti jautājumi par priedēkļu rašanos gramatizēšanās procesa rezultātā, afīksu polisēmiju un dubulto prefiksāciju. Viena no apakšnodaļām veltīta verba veida jautājumiem. Tajā tiek sniegtas verba gramatiskā un leksiskā veida definīcijas, tiek aplūkotas vairākas teorijas par verba veidu, kā arī apkopotas īpašības, kas saistītas ar leksisko veidu jeb akcijasartu. Promocijas darba pētāmo jautājumu lokā neietilpst padziļināta gramatiskā aspekta izpēte. Aspektualitātes gramatiskā izpausme aplūkota, lai precizētu tās šķīrumu no leksiskās aspekta izpausmes. Nodaļā aplūkotie teorētiskie jautājumu veido pamatu priedēkļu nozīmju modeļu izveidei, kas aprakstīta trešajā nodaļā. Šajā nodaļā ieskicēti arī citi verbu darināšanas veidi – verbu darināšana, izmantojot prefiksoīdus un svešcilmes priedēkļus.

Otrajā nodaļā tiek aplūkoti jautājumi, kas saistīti ar priedēkļu nozīmju klasificēšanu. Nodaļu ievada pārskats par leksikogrāfijas un terminoloģijas zinātņu ietvaros veikto priedēkļverbu atspoguļojumam vārdnīcās un priedēkļu nozīmju klasificēšanas tradīcijām latviešu valodniecībā. Nākamajā apakšnodaļā tiek aprakstīts empīrisks pētījums, kurā

bezpriedēkļa verbi tiek grupēti pēc priedēkļiem, ar kuriem iespējami atvasinājumi. Atsevišķās apakšnodaļās tiek aplūkota priedēkļu nozīmju sinonīmija un antonīmija. Tā kā bieži vien priedēkļverba semantika atklājas tikai kontekstā, noslēdzošā apakšnodaļa veltīta priedēkļverbu lietojuma izpētei teikumos, kuros ir kāds adverbīālas nozīmes paplašinātājs.

Trešā nodaļa ir visplašākā un nozīmīgākā promocijas darba nodaļa. Tajā katrs no vienpadsmit vārddarināšanas priedēkļiem tiek aplūkots detalizēti. Balstoties uz korpusa piemēriem, katram priedēklim tiek veidots radiālais nozīmju modelis, kura pamatā ir kognitīvajā lingvistikā pazīstamais radiālās kategorijas jēdziens (Lakoff 1987, 65). Modeļi tiek veidoti, katram priedēklim izvēloties centrālo jeb prototipisko nozīmi un norādot no tās atvasināto nozīmju hierarhiskās attieksmes. Nozīmju dalījuma aprakstā ietverts plašs piemēru klāsts, kas ilustrē nozīmju piemērtību dažādu semantisko grupu vārdiem. Priedēklis *ne-*, ko lieto nolieguma izteikšanai, un formveidošanas priedēklis *jā-* promocijas darbā netiek analizēti.

Ceturtnodaļa veltīta līdz šim literatūrā mazāk skartiem jautājumiem par verbu darināšanu ar prefiksoīdiem. Tiek apzināti korpusā atrodamie piemēri, kuros verbi atvasināti ar prefiksoīdiem. Biežāk lietotajiem prefiksoīdiem tiek veidoti radiālie nozīmju modeļi.

Līdztekus priedēkļverbiem valodu bagātina verbi, kuru darināšanā izmantoti svešcilmes priedēkļi. **Piektajā nodaļā** aplūkoti jautājumi par svešcilmes priedēkļu un svešcilmes verbu lietojumu paralēli pašcilmes priedēkļverbiem mūsdienu latviešu valodā.

Secinājumu daļā apkopotas darba gaitā gūtās atziņas.

Promocijas darbā minētie verbu nozīmju skaidrojumi ņemti no tīmekļa vietnes www.tezaurs.lv.

Pētījuma aprobācija

Par promocijas darba tematu ir nolasīti 15 referāti starptautiskās zinātniskās konferencēs un semināros. Sešu referātu tēzes publicētas konferenču tēžu krājumos. Pētījuma rezultāti atspoguļoti 12 zinātniskās publikācijās.

Promocijas darbs apspriests LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas sēdē 2021. gada 29. aprīlī.

Referāti

1. **Deksne, D.** Frāžu gramatikā balstīta gramatisko un interpunkcijas kļūdu labošana. – 18. starptautiskā zinātniskā konference „Vārds un tā pētīšanas aspekti”, Liepāja, Liepājas Universitāte, 2013. gada 28.–28. novembris.

2. **Deksne, D.** Priedēkļverbi mūsdienu latviešu valodas tekstos un to grupēšanas iespējas. – 50. *Prof. Artura Ozola dienas starptautiskā zinātniskā konference*, Rīga, Latvijas Universitāte, 2014. gada 20.–21. marts.
3. **Deksne, D.** Internacionālismi, to sinonīmi un svešcilmes un pašcilmes priedēkļi. – 52. *Prof. Artura Ozola dienas starptautiskā zinātniskā konference*, Rīga, Latvijas Universitāte, 2016. gada 17.–18. marts.
4. **Deksne, D.** Prefixal Slang Verbs in Latvian, Fields of Usage – *9th International Conference „The World in language”*, Šiauliai, Šiauliai University, 25th November, 2016.
5. **Deksne, D.** Prefiksāli slenga verbi mūsdienu latviešu valodā. – *XXVII Zinātniskie lasījumi*, Daugavpils, Daugavpils Universitāte, 2017. gada 26.–27. janvāris.
6. **Deksne, D.** Ar prefiksoīdiem darināti verbi. – *LU 75. konferences LU HZF Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras sekcija „Gramatika un pragmatika”*, Rīga, Latvijas Universitāte, 2017. gada janvāris.
7. **Deksne, D.** The polysemy of Latvian verbal prefixes: the prefixes *pa-* and *no-*. – *Seminar „Estonian and Latvian language contacts”*, Pärnu, Tartu University, January 19–20, 2017.
8. **Deksne, D.** Apstākļa vārdi kā priedēkļverbu nozīmes precizētāji kontekstā. – *XXVIII Zinātniskie lasījumi*, Daugavpils, Daugavpils Universitāte, 2018. gada 25.–26. janvāris.
9. **Deksne, D.** Priedēkļa *aiz-* nozīmju klasifikācija: no J. Endzelīna atziņām līdz mūsdienām. – 54. *Prof. Artura Ozola dienas starptautiskā zinātniskā konference*, Rīga, Latvijas Universitāte, 2018. gada 15.–16. marts.
10. **Deksne, D.** Apstākļa vārdi kā priedēkļverbu nozīmes precizētāji kontekstā. – *Latvijas Universitātes, Liepājas Universitātes un Ventpils Augstskolas Valodniecības nozares doktorantu zinātniskais seminārs*, Rīga, Latvijas Universitāte, 2018. gada 25. maijs.
11. **Deksne, D.** Features of the lexical aspect in classification of Latvian verbal prefix *AIZ-* ‘behind’ – *International conference TIME AND TENSE IN CIRCUM-BALTIC*, Vilnius, Vilnius University, 19–20 June, 2018.
12. **Deksne, D.** Polysemy of Latvian verbal prefixes *PA-* ‘by’ and *NO-* ‘from’ in comparison with translations in Lithuanian-Latvian-Lithuanian parallel corpora – *51 annual meeting of Societas Linguistica Europea*, Tallinn, Tallinn University, 29 August – 1st September, 2018.
13. **Deksne, D.** Verba priedēkļu izvēles problēmas (korpusa piemēru analīze). – *LU 77. konferences LU HZF LBN Latviešu un vispārīgās valodniecības sekcija „Gramatika un valodas normēšana”*, Rīga, Latvijas Universitāte, 2019. gada 12. februāris.

14. **Deksne, D.** Distinguishing meanings of prefixal verbs by comparing word sketches – *7th Baltic Student conference „Bridges in the Baltics”*, Rīga, Latvijas Universitāte, 2019. gada 11.–12. oktobris.
15. **Deksne, D.** Priedēkļa *pār-* nozīmju hierarhijas atspoguļojums radiālajā nozīmju modelī. – *56. Prof. Artura Ozola dienas starptautiskā zinātniskā konference „Gramatika un valodas apguve”*, Rīga, Latvijas Universitāte, 2021. gada 18.–19. marts.

Referātu tēzes

1. **Deksne, D.** 2014. Priedēkļverbi mūsdienu latviešu valodas tekstos un to grupēšanas iespējas. – *50. Prof. Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences „Vispārīgā valodniecība: valodas sistēma un lietojums” referātu tēzes 2014. gada 20. un 21. martā.* Rīga: Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvistikas un baltistikas nodaļa, latviešu un vispārīgās valodniecības katedra, Baltu valodniecības katedra, 17. lpp.
2. **Deksne, D.** 2016. Internacionālismi, to sinonīmi un svešcilmes un pašcilmes priedēkļi. – *52. Prof. Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences „Valodas gramatiskās un leksiskās sistēmas variatīvums” referātu tēzes 2016. gada 17. un 18. martā.* Rīga: Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvistikas un baltistikas nodaļa, latviešu un vispārīgās valodniecības katedra, Baltu valodniecības katedra, 20. lpp.
3. **Deksne, D.** 2018. Priedēkļa *aiz-* nozīmju klasifikācija: no J. Endzelīna atziņām līdz mūsdienām. – *54. Prof. Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences „Latvijai – 100. Gramatika: no Kārļa Mīlenbaha „Teikuma”(1898) līdz mūsdienām” referātu tēzes 2018. gada 15. un 16. martā.* Rīga: Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvistikas un baltistikas nodaļa, latviešu un vispārīgās valodniecības katedra, Baltu valodniecības katedra, 9–10. lpp.
4. **Deksne, D.** 2018. Features of the lexical aspect in classification of Latvian verbal prefix *AIZ-* ‘behind’ – *BALTIC LANGUAGES AND WHITE NIGHTS, TIME AND TENSE IN CIRCUM-BALTIC, BOOK OF ABSTRACTS, 19–20 June, 2018.* Vilnius: Vilnius University, 4–5.
5. **Deksne, D.** 2018. Polysemy of Latvian verbal prefixes *PA-* ‘by’ and *NO-* ‘from’ in comparison with translations in Lithuanian-Latvian-Lithuanian parallel corpora – *BOOK OF ABSTRACTS, 51 annual meeting of Societas Linguistica Europea, Tallinn University, Estonia, 29 August – 1st September, 2018.* O. Spevak (ed.). 361–363.
<https://societaslinguistica.eu/wp-content/uploads/2020/03/SLE-2018-Book-of-abstracts.pdf>

6. **Deksne, D.** 2020. Priedēkļa pār- nozīmju hierarhijas atspoguļojums radiālajā nozīmju modelī. – 56. Prof. Artura Ozola dienas starptautiskā zinātniskā konference „Gramatika un valodas apguve” referātu tēzes 2020. gada 19. un 20. martā, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 12. lpp.

Publikācijas

1. **Deksne, D.** 2015. Priedēkļverbi mūsdienu latviešu valodas tekstos un to grupēšanas iespējas. *Valoda: nozīme un forma 6. Valodas sistēma un lietojums.* 103–111. Indeksēts ERIH PLUS, EBSCO, MLA International Bibliography.
2. **Deksne, D.** 2017. Prefiksāli slenga verbi mūsdienu latviešu valodā. *VALODA – 2017. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXVII Zinātnisko rakstu krājums.* Red. S. Polkovņikova. – Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 152–158. Indeksēts EBSCO.
3. **Deksne, D.** 2017. Internacionālismi, to sinonīmi un svešcilmes un pašcilmes priedēkļi. *Valoda: nozīme un forma 8. Valodas sistēma un lietojums.* 59–69. Indeksēts ERIH PLUS, EBSCO, MLA International Bibliography.
4. **Deksne, D.** 2018. Ar prefiksoīdiem darināti verbi mūsdienu latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma 9. Gramatika un pragmatika.* 38–46. Indeksēts SCOPUS, ERIH PLUS, EBSCO, MLA International Bibliography.
5. **Deksne, D.** 2018. Apstākļa vārdi kā priedēkļverbu nozīmes precizētāji kontekstā. *VALODA – 2018. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXVIII Zinātnisko rakstu krājums.* Red. S. Polkovņikova. – Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 122–127. Indeksēts EBSCO.
6. **Deksne, D., Veisbergs, A.** 2018. A Workflow for Supplementing a Latvian-English Dictionary with Data from Parallel Corpora and a Reversed English-Latvian Dictionary. *Proceedings of the XVIII EURALEX International Congress: Lexicography in Global Contexts.* – Ljubljana: Ljubljana University Press, 127-136. Indeksēts SCOPUS.
7. **Deksne, D.** 2019. Priedēkļverbu apguve un lietošana (latviešu valodas apguvēju pārbaudes darbu analīze). *Valodu apguve: problēmas un perspektīva.* XV. Red. D. Laiveniece. – Liepāja: LiePA, 20–29.
8. **Deksne, D.** 2019. Priedēkļa aiz- nozīmju klasifikācija: no J. Endzelīna atziņām līdz mūsdienām. *Valoda: nozīme un forma 10. Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā.* 25–35. Indeksēts SCOPUS, ERIH PLUS, EBSCO, MLA International Bibliography.
9. **Deksne, D., Veisbergs, A.** 2019. Challenges in the Semi-automatic Reversion of a Latvian-English Dictionary. Electronic lexicography in the 21st century. *Proceedings of the eLex 2019 conference.* – Brno: Lexical Computing CZ, s.r.o., 18-30. Indeksēts SCOPUS.

10. **Deksne, D.** 2020. Verba priedēkļu izvēles problēmas (korpusa piemēru analīze). *Valoda: nozīme un forma 11. Gramatika un valodas normēšana.* 27–38. Indeksēts SCOPUS, ERIH PLUS, EBSCO, MLA International Bibliography.
11. **Deksne, D.** 2021. Polysemy of Latvian Verbal Prefixes *PA-* and *NO-*. *Circum-Baltic Languages. Varieties, Comparisons, and Change*, Potsdam Linguistic Investigations series. – Peter Lang. (pieņemts publicēšanai)
12. **Deksne, D.** 2020. Priedēkļa *pār-* nozīmju hierarhijas atspoguļojums radiālajā nozīmju modelī. *Valoda: nozīme un forma 12.* (pieņemts publicēšanai)

Promocijas darbs izstrādāts Valsts pētījumu programmā "Latviešu valoda"
(Nr. VPP-IZM-2018/2-0002)

1. Verbu prefiksācija

Verbu prefiksācijas un priedēkļu polisēmijas jautājumi ir nozīmīgi daudzās valodās. Īpaši daudz pētījumu ārzemju literatūrā atrodami par priedēkļu polisēmiju slāvu valodās, piemēram, ukraiņu (Kostiuk, Eicher 2019), bulgāru un horvātu (Brala Vukanović, Memišević 2018; Šarić, Nedelcheva 2020), poļu (Łaziński 2020) un krievu (Janda, Nessel 2010; Kagan 2011; Janda, Lyashevskaya 2013). Šajā nodaļā aplūkoti teorētiski jautājumi par latviešu valodā lietotajiem priedēkļiem, to motivētājevārdiem, verbu atvasināšanu ar priedēkļiem, dubulto prefiksāciju un priedēkļu veidošanos gramatizēšanās procesā, kā arī aplūktas metodes, kā novērtēt priedēkļa gramatizēšanās pakāpi. Tā kā latviešu valodā priedēkļiem ir nozīmīga loma pabeigtas darbības izteikšanā, viena no apakšnodaļām veltīta verba veidam. Divas apakšnodaļas veltītas perifērām verbu darināšanas metodēm – verbu darināšanai ar prefiksoīdiem un svešcilmes priedēkļiem.

1.1. Verbu darināšana ar priedēkļiem latviešu valodā

Latviešu literārajā valodā verbu atvasināšanai tiek izmantoti vienpadsmit vārddarināšanas priedēkļi: *aiz-*, *ap-*, *at-*, *ie-*, *iz-*, *no-*, *pa-*, *pār-*, *pie-*, *sa-*, *uz-* (izvērstis priedēkļu semantikas apraksts sniegts promocijas darba 3. nodaļā) un priedēklis *ne-* nolieguma izteikšanai (Kalme, Smiltiece 2001, 199; Soida 2009, 227; Kalnača 2014, 93; Kalnača 2015, 534; Vulāne 2015, 279).

1.1.1. Dubultā prefiksācija

Latviešu valodā verbus parasti atvasina ar vienu priedēkli, dubultā prefiksācija nav izplatīta (Ahero et al. 1959, 345; Kalnača 2004b, 19; Horiguči 2015a, 138–139). Tomēr dažos gadījumos priedēkļverbs tiek uztverts kā neatvasināts verbs, jo tas ir leksikalizējies, tam piemīt sava, ar motivētājevverbu nesaistīta nozīme, vai arī motivētājevverbs ir novecojis vai gandrīz netiek lietots (Endzelīns 1971, 541). Tādi ir verbi *pazīt*, *apnikt*, *saslimt*, *aizmirst* un *sastapt* (Kalme, Smiltiece 2001, 199). Šādos gadījumos iespējama vēl viena priedēkļa pievienošana. J. Endzelīns (1971, 541) min piemērus priedēkļvārdiem, kuru sastāvā ir divi priedēkļi: *iepatīties*, *iepatīties*, *izpalīdzēt*, *piepalīdzēt*. Sastopami arī ģermānismi *piepaturēt* (no vācu ‘beibehalten’), *izpārdot* (no vācu ‘ausverkaufen’) un *izpalikt* (no vācu ‘ausbleiben’). No Lursoft laikrakstu bibliotēkas (www.news.lv) D. Horiguči (2015a, 140–141) ekscerpējis 211 verbus ar diviem priedēkļiem, piemēram, *pārizglītēt*, *pārnoguldīt*, *pārattiecināt*, *paizglītēt*, *nopārdot*, *piepārdot*, *iepalikt*. Verba pirmajā pozīcijā ir sekundārais priedēklis, kurš piešķir aspektuālas īpašības, bet nemaina paša verba leksisko nozīmi. Primārais priedēklis ir pievienots verba saknei. Ne visus priedēkļus iespējams kombinēt. D. Horiguči (2015a, 140–141) konstatējis, ka vispopulārākā priedēkļu kombinācija ir *pār-ap-* (31 verbs), otra populārākā kombinācija ir *pār-*

iz- (17 verbi). Sekundārais priedēklis *pār-* visbiežāk piešķir darbības atkārtojuma vai darbības pārmērīguma nozīmi. Sekundārā priedēkļa pozīcijā *pār-* ir 119 vārdiem, *pa-* ir 23 vārdiem, *iz-* ir 14 vārdiem. Ar citiem priedēkļiem piemēru ir krietni mazāk. Priedēklis *pār-* ir vienīgais, kas kombinējas kopā ar jebkuru no 11 priedēkļiem, pat ar sevi (*pārpārbaudīt*). Primārā priedēkļa pozīcijā visbiežāk ir *ap-* (37 vārdiem), *pa-* (30 vārdiem) un *iz-* (27 vārdiem).

No 369 ar priedēkli *pār-* atvasinātiem vārdiem, uz kuru piemēru analīzes pamata 3.8. nodaļā veidots radiālais priedēkļa *pār-* nozīmju modelis, trīs vārdiem ir divi priedēkļi *pār-ap-*: *pārapbedīt*, *pārapdrošināt*, *pārapstiprināt*. Sekundārais priedēklis visiem vārdiem piešķir atkārtotas darbības nozīmi. Motivētājverbs kopā ar primāro priedēkli ir leksikalizējies. LvTenTen14 korpusā ir 12 vārdi ar priedēkļiem *pār-ap-*, turklāt vārdus *pārapmācīt*, *pāraplaistīt*, *pāraprūpēt* un *pārapstrādāt* (sk. (1) piemēru) var uzskatīt par okazionāliem darinājumiem. Ar *pār-iz-* sastopami trīs vārdi – bieži lietots verbs *pārizdot* un reti sastopami vārdi *pārizglīt* un *pārizmantot*. Ar *pār-at-* sastopami divi vārdi: *pārattīstīt*, *pāratjaunot* (sk. (2) piemēru). Ir divi vārdi ar *pār-no-*: *pārnodot*, *pārnodrošināties*. Ir pa vienam vārdam ar *pār-ie-* (*pāriemiesoties*), ar *pār-pār-* (*pārpārdot*) un ar *pār-uz-* (*pāruzbudināt*). Vārdiem piemīt gan pārmērīgas darbības, gan atkārtotas darbības nozīme. Līdzīgi tam, kā to konstatējis D. Horiguči (2015a, 144), arī šie piemēri liecina, ka dubultā prefiksācija tiek izmantota, lai dinamiski radītu jaunus vārdus, kas nepieciešami saziņas situācijai, un šie vārdi nereti ir okazionāli darinājumi.

- (1) *Runājot par aknām, visvairāk man nepatīk kad tās **pārapstrādā** - aknu plācenīši, aknu tortes ar majonēzi vai aknu stroganovs miltu mērcē - no tām pāri nekas nepaliek.*
(lvTenTen14)
- (2) *Tie spēj nomaksāt procentus, bet ne pašu parādu, kuru tie vēlas arvien **pāratjaunot**.*
(lvTenTen14)

1.1.2. Priedēkļu polisēmija

Ruta Veidemane (2002, 468) atzīmē, ka „lielākajai daļai vārdus veidošanas afiksu nozīme nav konstatējama citādi kā tikai konkrētu ar tiem atvasinātu vārdus sakarā”. Afiksu polisēmiskās dabas dēļ tas pats priedēklis dažādiem vārdiem var piešķirt pat pretējas nozīmes. Piemēram, verbs *atbraukt* apzīmē virzību klāt, savukārt verbs *atkāpties* apzīmē virzību projām.

R. Veidemane (2002, 498–499) uzskata, ka priedēkļu sakari ar citām valodas vienībām izraisa nozīmju transformāciju:

- 1) atvasināšanas procesā priedēklis un sakne ne vienmēr saglabā nemainītas nozīmes, jo atvasinātais verbs nav vis priedēkļa un vārda nozīmju mehāniska

summa, bet gan organisks apvienojums, piemēram, verbs *atsvērt* (*pūles*) asociatīvi saistīts ar motivētājverbu *svērt*, kuram piemīt konkrēta nozīme;

- 2) piedēkļu sinonīmija vienā nozīmē var tikt vispārināta arī uz citām nozīmēm, taču sinonīmija un antonīmija ir atkarīga no atvasinātā vārda – piedēkļi *ap-* un *no-* ir sinonīmiski vārdos *apgāzt* un *nogāzt*, bet vārdi *apgērbt* un *noģērbt* ir antonīmi;
- 3) verbam tiek lietots piedēklis pēc analogijas ar kādu citu verbu, piemēram, neliterārs kalks *atremontēt*;
- 4) vienā atvasinājumā var izpausties dažādas piedēkļa nozīmes, piemēram, verbam *atskaitīt* ir nozīmes ‘atsākt skaitīšanu’ un ‘skaitīt nost’.

1.1.3. Verbu darināšanas formanti

Valodā ir atvērtās un slēgtās vārdšķiras. Vairumā valodu lietvārdi, īpašības vārdi un verbi pieder atvērtajām vārdšķirām – šo vārdu krājumu var papildināt ar regulāriem vārddarināšanas līdzekļiem. Palīgvārdi (artikuli, saikļi, prievārdi) veido noslēgtu kopu. Ar regulāriem likumiem jauni palīgvārdi netiek darināti. Motivētājvārdi parasti ir atvērti vārdšķiru vārdi (Booij 2012, 53). Latviešu valodā verbi tiek darināti ne tikai no lietvārdiem, īpašības vārdiem un verbiem. Bieži vien verbus darina ar izsaukmes vārdiem, kas arī ir atvērtā vārdšķira, taču ne tik plaša kā lietvārdi, īpašības vārdi un verbi, piemēram, *blīkšķēt*, *aijāt*, *dūdot* (Soida 2009, 205).

Pēc darināšanas formantiem verbus var iedalīt divās grupās (Soida 2009, 174):

- 1) ar piedēkļiem vai izskaņām darinātu verbu grupa;
- 2) ar piedēkļiem darinātu verbu grupa.

Verbi tiek darināti arī ar kombinētām morfēmām – cirkumfiksiem (*priedēklis* + *sakne* + *galotne -ties*) un konfiksiem (*priedēklis* + *sakne* + *piedēklis*) (Vulāne 2015, 201).

Ar konfiksācijas paņēmieni darināti verbi sastopami retāk (Soida 2009, 174; Vulāne 2015, 292). Parasti no pirmatnīga verba vispirms tiek atvasināts verbs ar piedēkli, un tikai pēc tam tiek pievienots piedēklis, piemēram, *brauk-t* → *brauk-alē-t* → *pa-braukalē-t*. Līdzīgi arī īpašības vārdu motivētiem verbiem vispirms ar piedēkļa palīdzību tiek darināts bezpriedēkļa verbs, kuram savukārt var pievienot kādu no piedēkļiem: *īs-s* → *īs-inā-t* → *sa-īsinā-t*. Arī lietvārdu motivētiem verbiem ir tāda pati darināšanas secība: *pot-e* → *pot-ē-t* → *sa-potē-t*. Tomēr jāatzīmē, ka ir lietvārdu motivēti verbi, kuri bez piedēkļa netiek lietoti. Iespējams, verbi *atblusot* un *atkaulot* darināti ar divām morfēmām: *blus-a* → *at-blus-o-t*, *kaul-s* → *at-kaul-o-t*, jo *blusot* un *kaulot* latviešu literārajā valodā netiek lietoti (darbā izmantotajos korpusos nav konstatēti).

1.1.4. Priedēkļi un gramatizēšanās process

Priedēkļi valodā radušies gramatizēšanās rezultātā. „Visi latviešu valodas priedēkļi ir sākotnēji prievārdi, kas teikuma neuzsvērtās pozīcijas dēļ kā proklītikas pieslējušies sekojošiem vārdiem, tā zaudēdami savu atsevišķa vārda statusu un sintaktiskās funkcijas. Gramatizācijas process noslēdzies, prievārdiem kļūstot par morfēmām – attiecīgi reanalīzei tikušas pakļautas ne tikai prievārdu sintaktiskās funkcijas, bet arī nozīme, kā sekas ir rekcijas spējas zudums” (Kalnača 2008, 256–257).

Prievārdu un priedēkļu atbilstmē šķirami trīs gadījumi:

- 1) eksistē priedēklim atbilstošs prievārds, piemēram, prievārds *aiz* un priedēklis *aiz-*;
- 2) eksistē priedēklis, bet neeksistē prievārds, piemēram, *sa-*;
- 3) eksistē prievārds, bet neeksistē priedēklis, piemēram, *caur*, *pret*.

Tiem priedēkļiem, kuriem mūsdienu valodā neatbilst prievārds, tāds, iespējams, kādreiz tomēr ir bijis. Priedēklim *iz-* atbilstošais prievārds *iz* netiek lietots mūsdienu latviešu literārajā valodā, taču ir ticis lietots senāk un joprojām tiek lietots Latvijas austrumu daļā (Karulis 2001, 347), kā arī izloksnēs Vidzemes vidienē (Endzelīns 1981, 468). Priedēklis *ie-* cēlies no prievārda **ie*, kam prūšu valodā atbilst prievārds un priedēklis *en*, lietuviešu valodā – prievārds un priedēklis *j* (Endzelīns 1971, 391). Par prievārda **ie* agrāko eksistenci liecina lietvārdi *ierocis*, *ieradzis*, *ienāši*, *ieleja*, kā arī īpašības vārdi, kuriem priedēklis piešķir pamazināmu nozīmi – *iedzeltens*, *iesarkans*, *ieskābs*, *iegarens* (Endzelīns 1971, 394). Priedēklis *at-* jeb *ata-* resp. prievārds *at* / *ata* mantots no ide **ant-* vai **anta-* (Endzelīns 1981, 465). Prievārds *at* sastopams folklorā un izloksnēs – *at kalniņu ātri braucu* (Endzelīns 1981, 364).

Prievārdu, kuriem nav atbilstošu priedēkļu, piemēram *caur*, *līdz*, *gar*, *pakaļ*, gramatizācijas process ir sācies, bet nav vēl beidzies. Gramatizācijas procesa rezultātā tie tiek lietoti jaunā kontekstā, prefiksoīdu lomā, iegūstot spēju modificēt verba saknes nozīmi līdzīgi priedēkļiem. Verbu darināšana ar prefiksoīdiem aplūkota promocijas darba 4. nodaļā.

Priedēklis vienlaikus gan izsaka dažādas citas nozīmes, gan norāda uz darbības pabeigtību (Comrie 1976, 91; Staltmane 1958a, 1958b; Paegle 2003, 131–132; Kalnača 2004a, 5–6, 2014, 89–91; Nītiņa 2014, 449). Tieši desemantizēšanās jeb gramatizēšanās, kas priedēkļiem piemīt dažādā pakāpē, ļauj priedēklim kalpot par verba aspekta rādītāju. Priedēkļi *sa-*, *no-*, *iz-*, *pa-* bieži tiek lietoti, lai formāli piešķirtu verbam perfektivitāti (Staltmane 1958b, 13). Priedēklis *no-* nereti tiek lieki pievienots svešcilmes vārdiem, lai uzsvērtu darbības pabeigtību, lai gan darbības pabeigtību jau izsaka pats verba celms (par to vairāk promocijas darba 2.6.2. nodaļā).

bibliotēkas” datos, kuros D. Horiguči (2019, 36) analizējis aizgūtos verbus, populārāko priedēkļu skaitā ir priedēkļi *no-*, *ie-*, *iz-*, taču arī *sa-* un *pār-* ir piecu populārāko priedēkļu skaitā.

LvTenTen14 korpusā visbiežāk sastopami šādi verba *domāt* atvasinājumi: *iedomāties* – 61 088 piemēri, *izdomāt* – 51 313 piemēri, *padomāt* – 53 353 piemēri, *pārdomāt* – 29 388 piemēri.

Gramatizēšanās pakāpi var novērtēt, analizējot verbu lietojumu kontekstā. Ja priedēklis ir pilnībā gramatizējies un piešķir verbam tikai pabeigtības nozīmi, tad priedēkļverbam un motivētājverbam kontekstā vajadzētu piesaistīt tos pašus objektus (Kokorniak, Fabiszak 2014, 121). Tomēr šo kritēriju nevar izmantot atšķirīgas transitivitātes dēļ. Verbs *domāt* ir intransitīvs (nepiesaista objektu), tāds ir arī priedēkļverbs *padomāt*, turpretī atvasinājums *izdomāt* un viena no *pārdomāt* nozīmēm ‘izvērtēt kaut ko’ ir transitīva.

Vērtējot priedēkļus pēc sešiem kritērijiem (sk. 1. tabulu), par visvairāk gramatizējušos var uzskatīt priedēkli *pa-*, kurš atbilst četriem kritērijiem. Netiek izmantoti kritēriji, kas latviešu valodai nav raksturīgi – sekundāru imperfektīvu atvasināšana no perfektīviem priedēkļverbiem un priedēkļu fonētiskā redukcija. Tā kā dubulti prefiksētu priedēkļverbu skaits latviešu valodā ir neliels, netiek izmantots kritērijs, kurā priedēklis atrodas otrajā pozīcijā (pie verba saknes).

1. tabula

Priedēkļu gramatizēšanās pakāpes pārbaudes kritēriji

Kritērijs	Priedēkļi ar augstāku gramatizēšanās pakāpi
dekategorizēšanās	<i>at-</i> , <i>sa-</i> , <i>ie-</i> , <i>iz-</i>
desemantizēšanās	<i>pa-</i>
nozīmju vispārināšanās	<i>pa-</i>
dubultā prefiksācija (priedēklis vārda sākumā)	<i>pār-</i> , <i>pa-</i> , <i>iz-</i>
priedēkļa un saknes kombināciju biežums	<i>ie-</i> , <i>iz-</i> , <i>no-</i>
no verba <i>domāt</i> atvasinātu priedēkļverbu formu biežums	<i>ie-</i> , <i>iz-</i> , <i>pa-</i> , <i>pār-</i>

1.1.5. Priedēkļverbu izplatība valodā

Priedēkļverbu skaits latviešu valodā palielinās. 1739. gada Bībeles izdevumā priedēkļverbi ir 25% no visiem verbiem, laikraksta „Pēterburgas Avīzes” 1863. gada izdevumos priedēkļverbi ir 34% no visiem verbiem, laikraksta „Vārds” 1913. gada izdevumos priedēkļverbu daudzums jau sasniedz 41%. Vienlaikus samazinās kopējais vārdu skaits teksta vienībās. To izraisa artikulu lietojuma reducējums, negācijas rakstība kopā ar verbu un sarežģītu

konstrukciju vienkāršošana (Veidemane 2002, 499). Ieva Zuicena (1983, 78) norāda, ka ar priedēkļiem atvasināti vārdi veido aptuveni ceturto daļu no visa latviešu literārās valodas vārdu krājuma. Priekšstatu par mūsdienu valodā lietoto priedēkļverbu skaitu sniedz korpuss. Priedēkļverbu popularitāte atkarīga arī no jomas, kurā teksts tiek izmantots. DGT-Acquis korpusa piemēros tiek lietots 2731 verbs – 1567 priedēkļverbi un 1164 verbi bez priedēkļa. Šo korpusu veido no angļu valodas tulkoti teksti. Angļu valodā ir daudz frāzes verbu, kuri latviešu valodā tiek tulkoti par priedēkļverbiem, piemēram, *to brake in* (latv. ‘ielauzties’), *to brake down* (latv. ‘salūzt’), *to call back* (latv. ‘atzvanīt’), *to call off* (latv. ‘atcelt’).

1.2. Verba veids un priedēkļi

Veids ir saistīts ar darbības norisi konkrētā situācijā. Kā jau minēts aspektualitātes definīcijā un citos avotos (Comrie 1976; Dahl 1985, 69; Kalme, Smiltnece 2001, 219; Paegle 2003, 131; Kalnača 2004a, 5–6; 2014, 91; 2015, 533 un citi) verba aspektualitātes pamatā ir pabeigtas/nepabeigtas (jeb perfektīvas/imperfektīvas) darbības pretstatījums. Arī vienkārtējas/daudzkārtējas (jeb semelfaktīvas/iteratīvas) darbības pretstatījums raksturo darbības veidu. Darbības veida izpausmes ir daudzveidīgas, un tās ir atkarīgas no verba leksiskās nozīmes, pievienoto afiksu vai konteksta semantikas. Veids raksturo darbības rezultātu (darbība ir pabeigta, nepabeigta vai uzsākta, darbība ir pabeigta daļēji vai veikta pār mēru, u.tml.), daudzumu (semelfaktīva vai iteratīva darbība) vai ilgstamību (īsa vai ilgstoša darbība), kā arī citas īpašības (Skujiņa 2007, 440; Kalnača, Lokmane 2021, 281). Priedēkļverbi parasti izsaka pabeigtu darbību: *nodziedāt*, bet verbi bez priedēkļiem – nepabeigtu: *dziedāt* (Staltmane 1958a, 17; Ahero et al. 1959, 565; Kalme, Smiltnece 2001, 219; Paegle 2003, 131; Kalnača 2004a, 11; 2014, 92; 2015, 533–535; Kalnača, Lokmane 2021, 282). Savukārt ar noteiktiem priedēkļiem darināti verbi izsaka daudzkārtēju darbību: *skriet – skraidīt, skraidelēt*. Tā ir morfoloģiskā aspektualitātes izpausme. Taču tas nav vienīgais veids, kādā tiek izteikta darbības pabeigtība. Tā var būt saistīta arī ar kontekstu un izpausties sintaktiski (Kalnača 1998, 2004a; 2014, 92; 2015, 535; Kalnača, Lokmane 2021, 283). Ir verbi, kas var izteikt gan pabeigtu, gan nepabeigtu darbību neatkarīgi no priedēkļa esamības vai neesamības. Noteicošais ir konteksts – citi teikuma locekļi, kas uzņemas aspektualitātes izteikšanas lomu. Piemēram, gan verbs bez priedēkļa *publicēt*, gan priedēkļverbs *pārdot* ir divveidu verbi. Piemēros (3) un (4) redzama pabeigta veida nozīme, bet piemēros (5) un (6) – nepabeigta veida nozīme.

- (3) *Apskojuma par vardarbību pret sievietēm rezultātus ES Pamattiesību aģentūra publicēja 2014. gada 5. martā.* (lvTenTen14)

- (4) *Vācija pārdeva daļu no Lietuvas teritorijas Padomju Savienībai par 7,5 milj. zelta dolāru (lvTenTen14)*
- (5) *Pirms gadiem tāds tvnet publicēja visu, ko tik neteica lebergs un šlesers (lvTenTen14)*
- (6) *Tirgū pārdeva gaļu, piena produktus, zivis, augļus un saknes, maizi, miltus, putraimus un malku, kā arī mājsaimniecības priekšmetus. (lvTenTen14)*

A. Kalnača (2004, 26) atzīmē, ka veida opozīcijas, kas izteiktas ar priedēkļa esamību/neesamību, izpaužas verba pamatnozīmēs, bet verba pārnestajās nozīmēs opozīcijas var neitralizēties. Piemēram, ir priedēkļverbi, kuriem atbilstošu verbu bez priedēkļa vispār nelieto – *pazīt*, priedēkļverba leksiskā nozīme atšķiras no atbilstošā bezpriedēkļa verba nozīmes – *saprast: prast*, verba priedēklis zaudējis savu nozīmi – *atpūsties: pūsties*. Verba veida opozīciju pārus var izteikt ar bezpriedēkļa verbu un vietas apstākli (7) un tam atbilstošu priedēkļverbu (8) (Kalnača 1998, 251; 2004, 25; 2014, 96; 2015, 535; 2017, 91). Bezpriedēkļa verbs ar apstākli sintaktiski izsaka nepabeigtu darbību, bet atbilstošais priedēkļverbs morfoloģiski izsaka pabeigtu darbību. Šādi veida opozīciju var izteikt tikai noteiktu semantisko grupu vārdiem – virzības vārdiem un citiem teliskiem vārdiem.

- (7) *Pēc pāris degustācijām tūrists labprāt ver vaļā maciņu un nopērk kādu pudeli. (lvTenTen14)*
- (8) *Tad cilvēks mierīgi atver maciņu un pat neiepīkstas, ka samaksāts 10 un pat 100 reižu vairāk, nekā ir mantas patiesā vērtība (lvTenTen14)*

Atšķirībā no slāvu valodām aspekta opozīciju gramatizēšanās pakāpe latviešu valodā ir zema. Lielākajā daļā slāvu valodu ir mazs skaits divveidu verbu. Latviešu valodā tādu ir daudz (Holvoet 2001, 147; Arkadiev, Holvoet, Wiemer 2015, 34).

Latviešu valodniecībā ir bijuši dažādi viedokļi par to, vai veidu dēvēt par gramatisku vai leksiski gramatisku kategoriju. V. Staltmane (1958a, 19) verba veidu dēvē par „līdz galam neattīstītu gramatisku jeb leksiski gramatisku kategoriju”. Viņa norāda uz piecu pazīmju kopumu, kas piemīt veidam kā gramatiskai kategorijai (Staltmane 1958a, 16):

- 1) ir morfoloģiskas pazīmes, kas raksturo veida nozīmi;
- 2) veida nozīme piemīt lielākajai daļai verbu;
- 3) veida nozīmes raksturīgas visām verba formām;
- 4) gramatiskajam veidam piemīt bināras opozīcijas attieksmes starp nepabeigtu un pabeigtu darbību;

5) veidam kā gramatiskai kategorijai piemīt augstāka abstrakcijas pakāpe, tas nosaka arī verba konjugāciju.

„Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” (Ahero et al. 1959, 564) veids jeb aspekts tiek definēts kā „verbu izteiktas darbības gramatisks raksturojums”. Dz. Paegle (2003, 131) veidu dēvē par leksiski gramatisku kategoriju, kas izpaužas sinkrētiski vai nu vārda semantikā, vai vārddarināšanas līdzekļos, vai verba gramatiskajās formās, vai plašākā sintaktiskā kontekstā. E. Soida (2009, 227) ar priedēkļiem izteikto verbu pabeigtību saista ar verba kā leksiskas vienības īpašībām. Jaunākajā „Latviešu valodas gramatikas” izdevumā (Kalnača 2015, 532) veids netiek dēvēts par gramatisku kategoriju, pamatojot to ar gramatisko nozīmju abstrakcijas trūkumu un veida nozīmju atkarību no darbības vārda leksiskās nozīmes, afiksu semantikas un verba lietojuma konteksta.

Slāvu valodās imperfektīva/perfektīva veida opozīcija ir gramatizējusies. Tur arī aizsākusies tradīcija imperfektīva/perfektīva veida apzīmēšanai lietot terminu ‘aspekts’, bet leksiskās veida izpausmes apzīmēšanai – terminu ‘akcionsarts’ (Comrie 1976, 7; Klein 1994, 30; Kalnača 2004a, 6).

Parasti priedēklis vienlaikus var piešķirt gan pabeigtības nozīmi, gan vēl kādu citu leksiskās nozīmes niansi, t.i., akcionsartu (Paegle 2003, 133–134; Kalnača 2015, 534). Plašs veida nozīmju uzskaitījums atrodams krievu aspektologu darbos (Plungjan 2000; Zaliznjak, Shmelev 2000). Neraugoties uz baltu un slāvu valodu atšķirībām aspektuālu īpašību izteikšanā, principi vismaz daļēji ir līdzīgi, atšķirīga ir gramatizācijas pakāpe. Abās valodu grupās aspektuālās īpašības galvenokārt iezīmē marķētas leksiskās grupas, lai gan tās var izteikt arī ar gramatisko formu palīdzību (Arkadiev, Holvoet, Wiemer 2015, 35).

„Daudzuma aspekts raksturo situāciju no atkārtojamības viedokļa. [...] Viena no semantiskām opozīcijām ir multiplikatīvitāte, kas apzīmē vienu daudzkārtēju darbību, ko veido atsevišķi atkārtojošies acumirkļīgi kvanti. [...] Vienu multiplikatīvas situācijas kvantu izsaka semelfaktīvs” (Plungjan 2000, 295). Semelfaktīvā pāri imperfektīvs verbs nosauc darbību, bet tā perfektīvs korelāts – šīs darbības vienību (Zaliznjak, Shmelev 2000, 61). Semelfaktīvu pāru piemēri latviešu valodā: *klepot* un *ieklepoties*, *šķaudīt* un *nošķaudīties*.

Ja novērošanas laiks ietver situācijas sākumu un beigas, situāciju kopumā var pielīdzināt punktam. No abām pusēm ierobežotu situāciju sauc par limitatīvu (Plungjan 2000, 301). Limitatīvas situācijas piemērs latviešu valodā: *nostrādāt (visu dienu)*.

„Līdz ar lineārām aspektualitātes nozīmēm pasaules valodās sastopamas fāzes nozīmes, kas norāda uz vienu no trim laika nozīmēm – sākums (inchoatīvs), turpinājums (kontinuatīvs) un beigas (terminatīvs)” (Plungjan 2000, 303). Inchoatīva verba piemērs latviešu valodā: *uzziedēt*. Terminatīva verba piemērs latviešu valodā: *noziedēt*.

Verba veida nozīmju daudzveidību raksturo krievu valodas verbiem piedāvātā klasifikācija. Verbiem tiek minēti 14 darbības veidi. Četri piemīt imperfektīviem verbiem, bet desmit – perfektīviem verbiem. Imperfektīvie verbi, kuri ietverti šajā klasifikācijā, darināti ar sufiksu palīdzību. Tiem tiek šķirta (Zalijnjak, Shmelev, 2000, 106–126):

- 1) daudzkārtēji iteratīva darbība (mūsdienu valodā reti sastopama): *znavat* ‘zināt’,
- 2) ar pārtraukumiem mīkstinoša darbība: *prihramyvat* ‘pieklibot’,
- 3) savstarpēji daudzkārtēja darbība: *peregovarivat'sja* ‘sarunāties’,
- 4) pavadošu darbība: *pripevat* ‘piedziedāt’.

Perfektīviem verbiem tiek šķirta:

- 1) darbības uzsākšana: *zasvistet* ‘sākt svilpt’,
- 2) laikā ierobežota darbība: *poguljat* ‘pastaigāt’,
- 3) ilgstoši ierobežota darbība: *progovorit* ‘norunāt’,
- 4) finīta darbība: *otcvesti* ‘noziedēt’,
- 5) kumulatīva darbība: *nakupit* ‘piepirkt’,
- 6) saturatīva darbība: *najest'sja* ‘pieēsties’,
- 7) intensīvi rezultatīva darbība: *dozvonit'sja* ‘sazvanīt’,
- 8) vienreizēja, semelfaktīva darbība: *kriknut* ‘iekliegties’,
- 9) mīkstinoša darbība: *podzabyt* ‘piemirst’,
- 10) distributīva darbība: *perebit* ‘apsist’.

Volfanga Dreslera (*Wolfgang Dressler* 1968, 26–27) klasifikācijā ietverti 14 akcijasarta apakštipi. Bez iepriekš minētajiem tipiem latviešu valodas priedēkļverbiem raksturīgi divi distributīva apakštipi:

- 1) diversatīvs jeb kustība no viena punkta, piemēram, *Putni aizspurdza kur kurais*;
- 2) ciklotatīvs jeb kustība uz vienu punktu, piemēram, *Kokā salaidās vārnas*.

Pjotrs Arkadjevs (*Peter Arkadiev*) un Andrejs Šluinskis (*Andrey Shluinsky*) šķir četrus perfektivizēšanas tipus (Arkadiev, Shluinsky, 2015):

- 1) telisku procesu perfektivizēšana, notikums sasniedz paredzēto rezultātu *noadīt* (*cimdu*);
- 2) atelisku procesu perfektivizēšana: darbības sākumpunkts (ingresīvs) *ierunāties* vai darbības beigu punkts (terminatīvs) *pārstāja līt*;
- 3) stāvokļu perfektivizēšana: ieiešana stāvoklī (inceptīvs) *sadusmoties*;
- 4) delimitatīva perfektivizēšana: laikā ierobežota situācija, kas nerasniedz beigu punktu *pacīnīties*.

Aldona Paulauskiene (*Aldona Paulauskienė* 1994, 274–278) norāda uz sešām nozīmju grupām, ko priedēkļi piešķir verbiem lietuviešu valodā:

- 1) telpiskās nozīmes, kas saistītas ar katram priedēklim atbilstoša prievārda virzienu telpā, piemēram, priedēklis *ap-* ‘ap-’ apzīmē virzienu apkārt kaut kam,
- 2) darbība ar rezultatīvām beigām, t.i., tiek sasniegts rezultāts, uz kuru vērsta motivētājverba darbība, piemēram, *svaigti* ‘reibt’ – *apsvaigti* ‘apreibt’,
- 3) darbības intensitātes nozīmes – darbība var būt gan vāja (*padirbēti* ‘pastrādāt’), gan intensīva (*pernokti* ‘pārbriest’),
- 4) nozīme, kas apzīmē spēju kaut ko paveikt, piemēram, *īdainuoti* ‘iedziedāt’,
- 5) laikā ierobežota darbība, piemēram, *išdirbau visq dienq* ‘nostrādāju visu dienu’,
- 6) momentāna darbība, piemēram, *suklikti* ‘iebļauties’.

Lora Janda et al. (*Laura Janda et al.* 2013, 195–200) pierāda hipotēzi, ka verba priedēkļiem krievu valodā vienmēr piemīt sava individuāla nozīme, pat ja tos izmanto tikai tādēļ, lai izteiktu imperfektīva verba perfektīvu opozīciju. Verba priedēkļus var izmantot verbu klasifikācijai. Pētot „Krievu Valodas Nacionālajā Korpusā” (*Nacional'nyj korpus russkogo yazyka*, pieejams www.ruscorpora.ru) sastopamos verbos, L. Janda (2015, 8) ir konstatējusi četrus aspektuālos tipus:

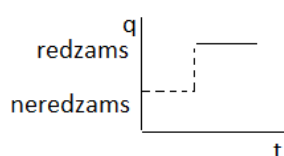
- 1) dabīgie perfektīvi – perfektīvajam verbam leksiskā nozīme tāda pati vai šaurāka nekā imperfektīvajam motivētājverbam: *pisat’/napisat’* ‘rakstīt’/‘uzrakstīt’ un *davat’/dat’* ‘dot’/‘iedot’.
- 2) specializētie perfektīvi – priedēklis maina motivētājverba nozīmi: *perepisat’* ‘pārrakstīt’.
- 3) salikta akta perfektīvi – darbībai, ko nosauc motivētājverbs, priedēklis piešķir temporālās robežas, t. i., darbība sākas, beidzas vai ilgst kādu laika posmu: *poplakat’* ‘paraudāt’.
- 4) vienkārša akta perfektīvi – atspoguļo vienu notikumu no notikumu sērijas, parasti nav atbilstošu imperfektīvu verbu: *sglupit’* ‘izdarīt muļķību’, *chixnut’* ‘nošķaudīties’.

Izmantojot trīs semantisko īpašību – mainības, ilgstamības un ierobežotības – vērtību bināras opozīcijas – statisks/dinamisks, duratīvs/punktuāls, ierobežots/neierobežots, Zeno Vendlers (*Zeno Vendler* 1957, 143–160) šķir četrus aspekta tipus:

- 1) stāvoklis (*state*) ir statisks, duratīvs un neierobežots;
- 2) aktivitāte (*activity*) ir dinamiska, duratīva un neierobežota;
- 3) sasniegums (*accomplishment*) ir dinamisks, duratīvs un ierobežots;
- 4) veikums (*achievement*) ir dinamisks, punktuāls un ierobežots.

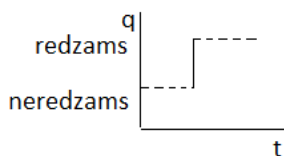
Viljams Krofts (*William Croft* 2012, 33) atzīmē, ka, analizējot leksiskā aspekta semantiku, vairums pētnieku sākotnēji izmanto Z. Vendlera klasifikāciju, taču šāds dalījums ir

pārāk vispārīgs. Izmantojot konstrukciju gramatikas teoriju, Krofts (2012, 53) piedāvā plašāku divdimensionālu klasificēšanas sistēmu. Leksiskais aspekts apraksta, kā notikumi tiek konstruēti secīgos laika momentos. Ir divas dimensijas – laiks un kvalitatīvi stāvokļi. Leksiskā aspekta tipu demonstrēšanai tiek izmantotas shēmas, kurās ar raustītu līniju tiek attēlotas pirms novērošanas laika notikušās fāzes, bet ar nepārtrauktu līniju – novērošanas laikā notiekošais. Piemēram, stāvokļa un veikuma piemēru shēmās (sk. 1. un 2. attēlu) uz kvalitatīvo stāvokļu ass q ir divas vērtības – ‘neredzams’ un ‘redzams’. Piemērā ‘Es redzu kalnu’ verbs *redzēt* izsaka pārejošu (angl. *transitory*) stāvokli, presupozīcija ir, ka fāze ‘neredzams’ un pāreja no vienas fāzes otrā bijusi pirms novērojuma laika. Iepriekš kalns ir bijis neredzams. Novērojuma laikā kalns ir redzams.



1. att. Verba ‘redzēt’ pārejoša stāvokļa kategorijas attēlojums divdimensiju telpā

Piemērā ‘Aiz līkuma ieraudzīju kalnu’ verbs *ieraudzīt* izsaka atgriežamu veikumu, pāreja no viena stāvokļa otrā norit punktuāli (vertikāla līnija). Pirms novērojuma laika kalns nav bijis redzams. Pēc novērojuma laiks tas joprojām ir redzams, taču atgriežams veikums apzīmē to, ka kādā brīdī kalns atkal var pazust no novērotāja redzesloka.



2. att. Verba ‘ieraudzīt’ atgriežama veikuma kategorijas attēlojums divdimensiju telpā

V. Krofts (2012, 58–62) katru no Vendlera kategorijām dala šādi:

1) Stāvoklis var būt

- a. pārejošs, piemēram, *Durvis ir vaļā* – citā laika momentā durvis var būt arī ciet;
- b. iegūts nepārejošs, piemēram, *Loga stikls ir saplēsts*;
- c. mantots nepārejošs, piemēram, *Viņa ir francūziete*;
- d. punkts, piemēram, *Saule ir zenītā*.

2) Veikums var būt

- a. atgriežami vērsts, piemēram, *Durvis atvērās* – durvis var arī aizvērt;

- b. neatgriežami vērsts, piemēram, *loga stikls saplīsa* – stikls vairs nevar atgūt savu sākotnējo veidolu;
- c. ciklisks (semelfaktīvs), piemēram, *Pele iepīkstējās*.

3) Aktivitāte var būt

- a. ar noteiktu virzienu, piemēram, *Zupa atdzisa* – zupas temperatūra ar katru brīdi samazinās, līdz sasniedz telpas temperatūru;
- b. bez noteikta virziena, piemēram, *Meitenes deklamēja*.

4) Sasniegums var būt

- a. pakāpenisks, piemēram, *Es apēdu ābolu pankūku* – apēstā ābolu pankūkas daļa pakāpeniski palielinās, līdz nekas nav palicis pāri;
- b. virzīts uz mērķi, bet ne pakāpenisks, piemēram, *Harijs salaboja datoru* – labošanas process nav vienmērīgs, vispirms kaut kas tiek izjaukts, tad atkal salikts.

V. Krofta piedāvātās shēmas ļauj labāk izprast procesa vai darbības gaitu. Izmantojot V. Krofta aspekta semantikas modeli, Dens Dimiņš (2019) skaidro kustības notikumu aspektualitāti latviešu valodā.

Vītauts Ambrazs (*Vytautas Ambrazas* 1997, 221) lietuviešu valodā šķir trīs verbu grupas – darbības, stāvokļa un procesa verbi. Darbības verbi parasti nosauc

- 1) fizisku darbību, kas var būt bez objekta (*eiti* ‘iet’) vai vērsta uz objektu (*statyti namus* ‘būvēt namus’);
- 2) sociālas vai mentālas aktivitātes (*pirkti* ‘pirkt’, *susitikti* ‘satikties’, *galvoti* ‘domāt’).

Stāvokļa verbi nosauc:

- 1) personu un lietu fiziskus stāvokļus (*gulēti* ‘gulēt’, *blizgēti* ‘spīdēt’, *sirgti* ‘slimot’);
- 2) garīgus stāvokļus un sajūtas (*mylēti* ‘mīlēt’, *tikēti* ‘ticēt’, *žinoti* ‘zināt’, *jausti* ‘sajust’, *girdēti* ‘dzirdēt’);
- 3) attiecības (*turēti* ‘vajadzēt’, *priklausyti* ‘piederēt’, *tikti* ‘noderēt’, *atrodyti* ‘izskatīties’).

Procesa verbi nosauc stāvokļa maiņu (*augti* ‘augt’, *senti* ‘novecot’, *kisti* ‘kristies’, *susirgti* ‘saslimt’, *rūgti* ‘rūgt’), arī procesus dabā (*lyti* ‘līt’, *snigti* ‘snigt’, *šalti* ‘salt’). Verbi var piederēt vairākām grupām. Kāda nozīme var nosaukt darbību, cita – procesu citā kontekstā, piemēram, *vāru zupu* un *zupa vārās*.

Volfgangs Kleins (*Wolfgang Klein* 1994, 31) atzīmē, ka par svarīgākajām verba īpašībām, ko dažādi autori atšķirīgās kombinācijās min, raksturojot darbības gaitu, var uzskatīt šādas īpašības:

- 1) darbības objekta vai subjekta kvalitatīvas pārmaiņas laikā, t.i., vai verbs izsaka statistisku stāvokli;
- 2) darbības ierobežotību;
- 3) darbības laiku, t.i., vai darbība ir punktuāla, vai arī tā ir ilgstoša;
- 4) darbības daudzumu, t.i., vai darbība ir iteratīva vai semelfaktīva;
- 5) darbības fāzi, t.i., vai darbība ir inhoatīva, rezultatīva vai terminatīva.

Runājot par lietuviešu valodu, Terje Mathiasens (*Terje Mathiassen* 1996, 122) atzīmē, ka akcijasartu un aspektu formāli var izteikt vienādi – ar prefiksāciju un sufiksāciju, taču aspektam piemīt tikai divas vērtības – imperfektivitāte un perfektivitāte (semelfaktivitāti un iterativitāti T. Mathiasens uzskata par akcijasarta īpašībām), bet akcijasartam kā leksiskai kategorijai ir nenoteikts skaits īpašību.

Šajā nodaļā aplūkotās teorijas liecina, ka nav vienota veida, kā aprakstīt verba izteiktās darbības norisi. Priedēkļu nozīmju modeļu izveidei (3. nodaļā) tiek izmantotas dažādu autoru atziņas.

1.3. Verbu darināšana ar prefiksoīdiem

Morfoloģiskā paņēmienu perifērija jeb starpposms starp morfoloģisko un sintaktisko vārddarināšanas paņēmienu ir verbu darināšana ar prefiksoīdiem. I. Dimante (2001, 17–18) atzīmē, ka „prefiksoīds nav identisks ne saknei, ne priedēklim, bet tam piemīt abu šo morfēmu pazīmes: kā prefikss tas precizē sekojošo saknes elementu un semantiski ir tam pakārtots, bet salīdzinājumā ar sakni tā ir sekundāra sastāvdaļa no vārda nozīmes viedokļa. Tādējādi prefiksoīds, būdams pārāks par prefiksu semantiskā piesātinājuma ziņā, tomēr nav līdzvērtīgs saknes morfēmai, kas vārdā ir jēdzieniski svarīgāka”. Arī lietuviešu valodā prefiksoīds tiek definēts līdzīgi: prefiksoīds ir salikteņa pirmā daļa, kurai piemīt priedēkļa iezīmes, piemēram *pus-* vārdos *puskungs* un *pusmeistars* norāda uz salikteņa otrās daļas nepilnīgumu (Gaivenis, Keinys 1999, 155). Prefiksoīdi ir saistītas morfēmas, kas vēl nav kļuvušas par afiksiem – tie atbilst leksēmām, t.i., brīvajām morfēmām, bet to nozīme atšķiras no tās, kāda tiem piemīt kā neatkarīgām leksēmām (Booij 2012, 57).

Sintaktiskā paņēmienu izmantošana verbu darināšanā latviešu valodniecībā netiek uzskatīta par produktīvu (Ahero et al. 1959, 370; Soida 2009, 261; Vulāne 2015, 292). Vairāki autori (Soida 2009, 262; Vulāne 2015, 293) norāda uz to, ka salikti celmi raksturīgāki divdabjiem, piemēram, *caurtekošs* vai *caurkritis*, un deverbāliem atvasinājumiem, piemēram, *caurspīdīgs*. Dažos verbos saliktais celms pārņemts no motivētā vārda celma, kas ir saliktenis, piemēram, *līdzsvarot* no lietvārda *līdzsvars* vai *pilnvarot* no lietvārda *pilnvara* (Soida 2009,

262). Kārļa Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā” (*Mühlenbachs* 1927, 39) var atrast ar sintaktisko paņēmieni darinātu verbu kalkus, piemēram, *pakaļdarināt, pakaļdarīt, pakaļdrukāt*. Turpat redzami šie vārdi vācu valodā – *nachmachen, nachdrucken*.

Mūsdienu valodā, īpaši juridisko tekstu tulkojumos no angļu valodas, manāma tendence vienā vārdā tiešā veidā atspoguļot citvalodas morfēmas latviešu valodas verbā. Šīs tendences iemesli – neko nepazaudēt no oriģinālā verba nozīmes niansēm un izteikties īsi. Piemēram, Eiropas Savienības tiesību aktu tekstos angļu valodā lietotie verbi *to follow up, to share, to re-import* latviešu valodā tiek tulkoti par *līdzsekot, līdzdalīt, atpakaļievest* (EUR-Lex). Šie tulkojumi nesakrīt ar vārdnīcā atrodamajiem tulkojumiem *neatļaidīgi sekot* vai *vajāt, dalīties, ievest atpakaļ* (Belzēja et al. 1995). J. Endzelīns (1980, 22) uzskata, ka *līdz* var savienoties ar infinitīvu un divdabjiem, bet ne ar verba finītām formām, piemēram, J. Endzelīns par kļūdu uzskata teikumu *tur līdzstrādā* (pareizi būtu *strādā līdzī*).

Valodniecībā nav vienprātības, kā nosaukt sintaktiski darinātu verbu pirmo daļu. E. Soida (2009, 262) īpašu terminu šādu vienību apzīmēšanai nelieto. „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (Bendiks et al. 1972–1996) vārddāļas *caur-, līdz-, pakaļ-* un citas tiek sauktas par salikteņa pirmo daļu. „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” (Ahero et al. 1959) tiek lietots termins *puspriedēklis*. „Puspriedēkļi ir vārdi, kam var būt patstāvīgu vārdu nozīme un funkcijas, bet kas bieži sastopami arī savienojumos ar lietvārdiem, adjektīviem un verbiem, kur tie daļēji vai pilnīgi maina savu nozīmi un faktiski veic afīksu uzdevumus” (Ahero et al. 1959, 84). Pret šādu nosaukumu iebilst A. Vulāne (1992, 104–118), ar piemēriem parādot, ka vārdi *apakš-, ār-, caur-, iekš-, līdz-, pakaļ-, pret-, priekš-, starp-, virs-* kā salikteņu komponenti salikteņos saglabā savu apstākļa vārda vai lietvārda celma semantiku. Piemēram, vārda *pretnostatīt* pirmajā daļā ir apstākļa vārda *pretī* celms, un saliktenis izsaka to, ka otrajā daļā nosauktā darbība noris pretī (Vulāne 1992, 114). Savukārt prievārdi *pēc-, pirms-* un *zemu-* tuvinās priedēkļu nozīmei. Piemēram, lietvārdi ar *zem-* (*zemādas < zem ādas*) norāda, ka objekts atrodas zem kā vai apakšā kaut kam. Līdzīgi tam, kā atrašanās vietu norāda priedēklis *aiz-* un citi priedēkļi (Vulāne 1992, 117). A. Vulāne (2015, 147) norāda uz priedēkļu sistēmas paplašināšanos valodā. „Bieži lietotie salikteņu pirmie komponenti ar laiku var zaudēt savu leksisko nozīmi un gramatiskās attieksmes ar pamatvārdu un iegūt vispārinātu nozīmi, tā kļūstot par priedēkļiem.” Kamēr vēl minētās saknes morfēmas nav gramatizējušās un zaudējušās savu leksisko nozīmi, A. Vulāne (2015, 148) tās dēvē par prefiksoīdiem. „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” (Skujiņa 2007, 161) definēts tikai internacionālais prefiksoīds (sk. terminu skaidrojumu promocijas darba beigās). Terminu darināšanas jomā V. Skujiņa (2002) lieto jēdzienus *puspriedēklis* un *prefiksāls elements*. Aplūkojot saliktu verbu pirmo daļu, R. Veidmane (2002, 502) *caur, līdz, pret(ī), pakaļ* dēvē „par tā saucamajiem

puspriedēkļiem”, bet *augšā, nost, atpakaļ, klāt* – par apstākļa vārdiem. Termins *puspriedēklis* jaunākajos pētījumos vairs netiek lietots. I. Dimante (2001, 18) uzskata, ka prefiksoīdiem raksturīgo īpašību dēļ tos būtu vērts iedalīt īpašā morfēmu grupā, nevis censties pielīdzināt prefiksiem vai saknēm. „Nav striktas robežas starp atvasināšanu ar afiksu palīdzību un salikteņu darināšanu. Afiksi un leksiski vārdi atrodas vienas skalas pretējos punktos, tāpat arī šie divi vārddarināšanas procesi. Starp tiem esošiem darinājumiem piemīt abu pušu īpašības” (Booij, Hüning 2014, 51).

Promocijas darbā tiek lietots internacionāls termins *prefiksoīds*, jo tas tiek plaši izmantots, pētot vārddarināšanas procesus dažādās valodās, piemēram, franču (Van Goethem 2010), holandiešu (Norde, Morris 2018), vācu un zviedru (Norde, Van Goethem 2014), un citās.

1.4.Svešcilmes priedēkļi latviešu valodā

Ir vēl viena pēc morfēmu cilmes atšķirīgu verbu grupa. Tie ir aizguvumi, kas veido ievērojamu valodas leksikas daļu. Daudzi aizgūti vārdi tik dziļi iesakņojušies valodā, ka netiek vairs izjusti kā sveši, to cilme pat grūti nosakāma. Mantoti vārdi un nacionāli aizguvumi turpmāk tiks dēvēti par pašcilmes vārdiem pretstatā internacionālajiem aizguvumiem (piemēram, internacionālisms *repatriēties*) vai aizguvumiem ar ietvertu internacionālu priedēkli (piemēram, anglicisms *retvītēt*) jeb svešcilmes vārdiem. Verbi, kurus ievada latīņu cilmes prefiksāli elementi, veido nozīmīgu latviešu valodas leksikas daļu. V. Skujiņa (2002, 139) norāda, ka „arī mūsdienās internacionālā zinātniskā terminoloģija tiek veidota galvenokārt uz latīņu un grieķu elementu bāzes, turklāt izmantojot gan tieši latīņu un grieķu cilmes elementus, gan tādus elementus, kuru sākotne (etimons) meklējama latīņu un grieķu valodā”. Internacionālismus parasti aizgūst kopā ar internacionālajiem prefiksālajiem elementiem (Skujiņa 2002, 103), piemēram, vārds *abdukcija* (*ab + dukcija*) aizgūts jau atvasinātā veidā. A. Kalnača (2004b, 29) norāda uz aizgūtu vārdu morfēmu segmentācijas problēmām un atzīmē, ka „internacionāli vārdi latviešu valodā visbiežāk tiek pārņemti jau atvasināti ar latīņu vai grieķu cilmes prefiksiem vai postfiksiem, senāk ar vācu vai krievu valodas, mūsdienās – ar angļu valodas starpniecību.”

Aizgūtu afiksu izmantošana vārddarināšanā ir raksturīga daudzām valodām. Bieži vien tie ir latīņu cilmes afiksi. Latīņu valodā priedēkļu lomu visbiežāk veic prievārdi *ā, ab, abs, ad, ante, circum, cum, dē, ē, ex, in, inter, intrō, ob, per, prae, praeter, prō(d), qub, trāns*. Kā patstāvīgi prievārdi nav sastopami priedēkļi *amb-, dis-, red-, re-, sēd-, sē-, ne-, vē-* (*vae-*). Darinot verbus, parasti prievārds un verbs saglabā savu pamatnozīmi, tomēr atvasinājuma nozīme var būt arī atšķirīga. (Allen, Greenough 1903, 161–162; Strads 2014, 161–166). Angļu

valodā ir aptuveni 50 priedēkļu, aptuveni 20 priedēkļi tiek lietoti verbu darināšanā (Veisbergs 2001, 132, 133). Zeki Hamavands (*Zeki Hamawand* 2011, 55–69) atzīmē, ka angļu valodā tiek lietoti gan pašcilmes priedēkļi, gan latīņu priedēkļi, kuri bieži vien aizgūti ar kādu starpniekvalodu, piemēram, franču vai grieķu. No kognitīvās gramatikas skatupunkta priedēkļus iedala divās grupās. Pozitīvie priedēkļi apstiprina patiesību, pievienojot vārda nozīmei kādu niansējumu. Tiek minēti priedēkļi *ante-*, *be-*, *en(m)-*, *fore-*, *hyper-*, *inter-*, *intra-*, *macro-*, *maxi-*, *mega-*, *micro-*, *mid-*, *midi-*, *mini-*, *post-*, *pre-*, *super-* un *ultra-*. Negatīvie priedēkļi piešķir vārdam pretēju vai negatīvu nozīmi. Tiek minēti priedēkļi *a(n)-*, *ab-*, *anti-*, *contra-*, *counter-*, *de-*, *dis-*, *in-*, *mal-*, *mis-*, *non-*, *pseudo-*, *quasi-*, *semi-*, *sub-*, *un-* un *under-*.

Aizgūtu vienību izmantošana īpaši raksturīga jaunu terminu darināšanai. V. Skujiņa lieto apzīmējumu *hibrīdtermins*. „Par hibrīdterminiem sauc afiksālos terminus un salikto terminus, kas sastāv no dažādvalodu cilmes jeb – īsāk – dažādcilmes elementiem. Dažādcilmes elementu apvienošana vienā vārdā ir sens, plaši izplatīts un sarežģīts, tomēr likumsakarīgs process katras kultūrtautas valodā [...] *glacioloģija* (lat. *glacies* ‘ledus’ + gr. *logos* ‘mācība’); *intoksikācija* (lat. *in* ‘iekš’ + gr. *toxikon* ‘inde’)” (Skujiņa 2002, 101). V. Skujiņa atzīmē, ka valodniecībā par labākiem atzīst viencilmes darinājumus, tomēr tiek darināti arī afiksālie hibrīdtermini, kurus veido internacionāls celms un nacionāls prefiksāls elements. Tiek izmantoti pašcilmes priedēkļi *ne-*, *pār-*, piemēram, *nestabilitāte* un *pārmodulācija*, vai citas morfēmas *pēc-*, *šķērs-*, *starp-*, *apakš-*, *priekš-*, *pret-*, *virš-*, *caur-*, piemēram, *šķērskultivēšana* un *pretbloķētājs*. V. Skujiņa (2002, 87) min, ka no internacionālajiem prefiksālajiem elementiem latviešu terminu darināšanā retumis tiek izmantoti priedēkļi *a-*, *de-*, *re-* (*adefisāls*). Biežāk izmanto prefiksālos elementus, kam ir puspriedēkļa raksturs: *eks-*, *trans-*, *anti-*, *intra-*, *ultra-*. Tos var pievienot arī latviskam celmam (*antiviela*).

Latviešu valodā ir svešcilmes verbi, kuri atvasināti ar pašcilmes priedēkli, piemēram, *pārfinansēt*, *pārdislocēt*. Svešcilmes priedēkļa pievienošana pašcilmes vārdam raksturīgāka lietvārdiem. Dažādcilmes priedēkļa un saknes apvienošana vienā vārdā detalizēti aplūkota 5. nodaļā.

2. Priedēkļu klasificēšana

Otrās nodaļas pirmajā apakšnodaļā apkopotas idejas par priedēkļu klasificēšanas tradīcijām latviešu valodniecībā, priedēkļu nozīmju atspoguļojumu vārdnīcās un priedēkļverbu izmantošanu jaunu terminu darināšanā.

Priedēkļverba nozīmi nosaka motivētājverba semantika un lietojuma konteksts. Šajā nodaļā priedēkļverbi tiek aplūkoti no diviem skatupunktiem:

- 1) grupējot motivētājverbus pēc priedēkļiem, ar kuriem iespējams darināt priedēkļverbus, tiek meklēta saikne starp verba semantiku un priedēkļiem, kas ir ar to saderīgi;
- 2) aplūkojot priedēkļverbus kontekstā ar adverbialas nozīmes paplašinātājiem, tiek noskaidrots, kā konteksts precizē priedēkļverba nozīmi.

Atsevišķās apakšnodaļās aplūkoti priedēkļu sinonīmijas un antonīmijas jautājumi. Priedēkļu sinonīmija un polisēmija rada grūtības kontekstam atbilstoša priedēkļa izvēlē. Pēdējā apakšnodaļā tiek iezīmētas nepilnības, kas saistītas ar priedēkļa izvēli.

2.1. Priedēkļu klasificēšanas tradīcijas latviešu leksikogrāfijā un valodniecībā

V. Staltmane (1961), I. Šmidebergs (1977, 2000, 2001, 2004, 2005, 2008a, 2008b, 2008c) un V. Skujiņa (1966) ir autori, kuri padziļināti pētījuši priedēkļu nozīmju aprakstīšanas iespējas latviešu leksikogrāfijā un nozīmju aprakstos sastopamās nepilnības. Šajā nodaļā īsumā aplūkotas minēto autoru atziņas par priedēkļu un priedēkļverbu nozīmju atspoguļošanu vārdnīcās.

V. Staltmane (1961) plašāk aplūkojusi jautājumus par priedēkļverbu nozīmju atspoguļošanu „Latviešu literārās valodas vārdnīcā”. V. Staltmane (1961, 195) uzskata, ka lietotājam ērtāks būtu alfabētiskais šķirkļu kārtojums, taču ar šo paņēmieni priedēkļverba skaidrojumu parasti saista ar pamatverbu, norādot tikai uz jauno, ko pamatverbs iegūst savienojumā ar priedēkli. Pamatverbam mēdz būt vairākas nozīmes, un nav skaidrs, kura no pamatverba nozīmēm piemīt atvasinājumam, turklāt arī priedēklis ir polisēmisks. Lai atspoguļotu šo divējādo polisēmiju priedēkļverbu šķirkļos, V. Staltmane (1961, 197) akcentē, ka būtu jānorāda, no kuras pamatverba nozīmes katra priedēkļverba nozīme ir atvasināta. Daudziem vārdiem var izmantot tipveida skaidrojumu, piemēram, lokālā nozīme piemīt priedēkļverbiem, kas darināti no virzības vārdiem. V. Staltmane (1961, 198) min piemēru ar vārdu *aizsoļot – aizsoļot projām, līdz stūrim*. Līdzīgas nozīmes ir arī vārdiem *braukt, skriet* un citiem virzības vārdiem. Taču ne vienmēr tipveida skaidrojums ir iederīgs. Turklāt V. Staltmane (1961, 199) norāda, ka atkarībā no lietojuma biežuma un semantikas visiem vārdiem mākslīgi nevajadzētu pievienot iepriekš aplūkotās divas nozīmes, piemēram, *aizrakt (grāvi līdz mežmalai)*, bet ne *aizrakt prom*. V. Staltmane (1961, 207) iesaka arī saglabāt norādi uz imperfektīvo bezpriedēkļa vārdu tajos šķirkļos, kur tāds eksistē, jo latviešu valodai ir raksturīga konstrukcija *bezpriedēkļa verbs + adverbs*, piemēram, *braukt projām*, kas imperfektīvajā veidā aizstāj perfektīvā veida vārdu *aizbraukt*.

Mūsdienu leksikogrāfijā tiek veidotas elektroniskas vārdnīcas, kuru labošana un papildināšana ilgstoši tiek turpināta arī pēc sākotnējā varianta izveides. „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca” ir šādas vārdnīcas piemērs. Viens no tās autoriem, Imants Šmidebergs vairākās publikācijās pievērsies dažādiem vārdnīcu izveides aspektiem, tostarp aplūkojot jautājumus par priedēkļvārdiem skaidrojošā vārdnīcā (Šmidebergs 1997), par priedēkļverbu darbības pabeigtības atspoguļošanu vārdnīcā (Šmidebergs 2000), par priedēkļu *ie-*, *at-* un *aiz-*semantikas atspoguļošanu vārdnīcās (Šmidebergs 2001, 2004, 2008c), par verbu iterativitāti (Šmidebergs 2005), par vārdiem ar šķietami lieku priedēkli (Šmidebergs, 2008a), par priedēkļvārdiem „Latviešu izlokšņu vārdnīcā” (Šmidebergs 2008b).

Priedēkļverbi aizņem ievērojamu daļu no „Latviešu literārās valodas vārdnīcas”, aptuveni 40% no vārdu aprakstam veltītā lappušu skaita (Šmidebergs 1997, 162). I. Šmidebergs (2000) uzskata, ka priedēkļverbu darbības pabeigtības nozīme skaidrojošajā vārdnīcā („Latviešu literārās valodas vārdnīcā”) netiek pietiekami labi atspoguļota. Priedēkļverbu pabeigtības nozīme tiek ilustrēta skaidrojumos ar verbu *pabeigt* kopā ar attiecīgo pamatverbu. Salīdzinot priedēkļverba un pamatverba skaidrojumu, redzams, ka priedēklim nav tikai perfektivējoša nozīme. I. Šmidebergs min verbu *novirzīties*, kurš skaidrots ar ‘virzīties un pabeigt virzīties’, taču šis verbs vairāk saistīts ar virzību ‘sāņus’ (sk. 3. attēlu).

novirzīties -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl.

1. *Virzīties un pabeigt virzīties nost (no kurienes, kur, uz kā u. tml.).*

Velosipēdists novirzījies no šosejas uz sānceļu. Automobilis novirzās pa labi.

3. att. Šķirkļa ‘novirzīties’ fragments LLVV

Ir grūti nošķirt modificējošās priedēkļa nozīmes no gadījumiem, kuros priedēklis verbam piešķir pabeigtas darbības nozīmi. I. Šmidebergs (2008c, 69) min, ka „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” 1. sējumā vārdiem ar priedēkli *aiz-* vēl tiek rādīti atbilstošie imperfektīvie verbi (4. attēlā verba *aizbraukt* imperfektīvs ir *braukt prom*). Turpmākajos sējumos tas vairs netiek darīts, jo ne katram verbam pastāv šāda atbilstība.

aizbraukt -braucu, -brauc, -brauc, pag. -braucu

1. intrans. *Braucot attālināties, braukšus doties prom.* imperf. *Braukt prom.*

Aizbraukt uz ilgu laiku. Aizbraukt ar vilcienu. Tēvs jau aizbraucis. Aizbrauca daudz pajūgu.

4. att. Šķirkļa ‘aizbraukt’ fragments LLVV

I. Šmidebergs kritizē nozīmju dalījumu „Latviešu valodas vārdnīcā”. „Nevienāds abstrakcijas līmenis semantisko parādību aplūkojumā ir cēlonis neadekvātu nozīmju formulējumu tapšanai” (Šmidebergs 2004, 291). Dažas nozīmes izsecinātas tikai no pāris piemēriem. I. Šmidebergs norāda, ka piedēkļu semantika būtu saprotamāka, ja tā tiktu ilustrēta ar vārdkopām, ne tikai ar atsevišķiem atvasinātiem vārdiem. Piedēkļu nozīmju saraksti „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” tiek veidoti, ņemot vērā šos apsvērumus. Piemēram, 5. attēlā katra šķirkļa *uz-* nozīme ilustrēta ar vairākām vārdkopām.

UZ- pied., darinot darb.

1. Norādot uz darbības virzību augšā, uz augšu.

Uzkāpt kalnā.
Uzmest bumbu gaisā.
Uzdrāzties pa kāpnēm.
Uzlīst augšā kokā.
Uzcelt mēteļa apkakli.

// Norāda uz darbības virzību uz kādas vietas.

Uzbraukt uz šosejas.
Futbolisti uziet uz laukuma.

2. Norāda, ka (kas) tiek uzvirzīts, novietots virsū (uz kā, kam).

Uzbirdināt.
Uzlikt grāmatu uz galda.
Uzklāt gultai palagus.
Uzkārt mēteļi uz pakaramā.

5. att. Šķirkļa ‘uz-’ fragments MLVV

Tulkojošās vārdnīcās darbības vārda veida atspoguļojums var būt problemātisks, ja valodas ir ar atšķirīgu veida gramatizācijas pakāpi un veida izteikšanas līdzekļiem. Veidojot latviešu-čehu vārdnīcu, Mihails Škrabals (2012, 132) ir saskāries ar grūtībām, kā atrast semantiski vispiemērotāko ekvivalentu:

- 1) Latviešu bezpriedēļa verbiem čehu valodā lielākoties atbilst imperfektīva verba forma, bet piedēkļverbus var tulkot gan ar perfektīvu formu, gan ar sekundāru imperfektīvu.
- (9) imperfektīvs *braukt* – č. imperfektīvs ‘jet’ vai ‘jezdit’
perfektīvs *atbraukt* – č. perfektīvs ‘přijet’ un sekundārs imperfektīvs ‘přijíždět’
- 2) Salīdzinājumā ar čehu valodu latviešu valodai ir bagātīgāka laiku sistēma (vienkāršās un saliktās laika formas), kas ļauj verba veidu izteikt sintaktiski (Škrabals 2012, 134).
- (10) *Es lasīju grāmatu* – č. ‘Četl jsem knihu.’
Es esmu lasījis grāmatu – č. ‘Četl jsem knihu.’

Es izlasīju grāmatu – č. ‘Přečetl jsem knihu.’

Es esmu izlasījis grāmatu – č. ‘Přečetl jsem knihu.’

- 3) Latviešu valodā veida izteikšanas līdzekļu perifērijā ir konstrukcija *bezpriedēkļa verbs + adverbs*, kuru arī ir jāatspoguļo vārdnīcā (Škrabals 2012, 138).

Arī terminoloģijā priedēkļverbiem ir nozīmīga loma. V. Skujiņa aplūko jautājumu par *bezpriedēkļa* un *priedēkļvārda* izvēli terminos, norādot uz to, ka terminam jābūt īsam un precīzam (Skujiņa 1966, 71). Lai gan *bezpriedēkļa* vārds ir īsāks, ne vienmēr tas spēj precīzi izteikt vajadzīgo nozīmi. Dažos gadījumos V. Skujiņa (1966, 74–75) tomēr iesaka vārdam pievienot priedēkli verbāliem atvasinājumiem, piemēram, ja priedēklis piešķir atvasinājumam kādu īpašu nozīmi: *izbīties*, priedēklis *iz-* norāda uz darbības sākumu, pēkšņumu.

V. Skujiņa vērš uzmanību arī uz to, ka katram priedēklim ir savs nozīmju loks. Jaunu atvasinājumu radīšana kādas citas valodas ietekmē, kas dublē jau esošu vārdu, ir nevēlama. Piemēram, priedēkļverbam *izremontēt* priedēklis *iz-* piešķir darbības pilnīguma nozīmi. Valodā tiek lietots arī priedēkļverbs *atremontēt*, kas nevar būt *izremontēt* sinonīms, jo priedēklim *at-* nepiemīt pilnīguma nozīme un *at-* nozīmes ‘atgriešanās iepriekšējā stāvoklī’ un ‘atkārtota darbība’ nav piemērotas verbam *remontēt* (Skujiņa 1966, 75–76). Neprecizitātes priedēkļverbu lietojumā sīkāk aplūkotas promocijas darba 2.6. nodaļā.

Viens no jaunākajiem pētījumiem, kurā tiek aplūkotas latviešu verbu priedēkļu nozīmju izteikšanas iespējas igauņu valodā no tulkotāja un valodas mācīšanas viedokļa ir Ilzes Tālbergas (2020) disertācija „Latviešu verbu priedēkļu ekvivalenti igauņu valodā” (*On the equivalents of the Latvian verbal prefixes in Estonian*).

Latviešu valodniecībā priedēkļu nozīmju klasificēšanas jomā nozīmīgs ir J. Endzelīna (1970), V. Staltmanes (1958b), E. Soidas (2009) un A. Vulānes (2015) veikums.

J. Endzelīna (1971) sākotnējais izpētes objekts darba „Latyshskie predlogi” 1. daļā ir prievārdi. Darbs „Latyshskie predlogi” iekļauts J. Endzelīna darbu izlasē (Endzelīns, Jānis. 1971. Darbu izlase. I. Rīga: Zinātne, 307–655), pirmoreiz tas izdots 1905–1906. gadā. Pētījuma materiāls ir iespiestie teksti (pamatā tautas folklorā), kā arī lauka pētījumu laikā savāktie materiāli, kas fiksēti rokrakstos. Katram prievārdam tiek norādīta tā cilme, varianti, nozīme, prievārda lietojums salikteņu darināšanai. Darba 2. daļā tiek raksturota prievārdu spēja piesaistīt lietvārdus noteiktos locījumos. Šajā daļā J. Endzelīns pievēršas arī detalizētai priedēkļu nozīmju analīzei, papildinot to ar piemēriem latviešu un lietuviešu valodās, kā arī sniedzot tulkojumus vācu un krievu valodā. Tiek aplūkoti priedēkļu nozīmju sinonīmijas jautājumi, kā arī ar verba

veidu saistīti jautājumi. Tik detalizēts prievārdu un priedēkļu nozīmju apraksts iepriekš latviešu valodā nav veikts.

„Latviešu gramatikā” (Endzelīns, Mühlenbachs 1934, 50) ar priedēkļiem atvasināti vārdi tiek uzskatīti par salikteņiem, kuru pirmā daļa ir satiksmes vārds. „Satiksmes vārdi apzīmē priekšmeta vai darbības attiecību [...] uz citu priekšmetu vai darbību. Sat. vārdus lieto kā patstāvīgus vārduņus un salikteņos ar lietas, īpašības, darbības vārdiem” (Endzelīns, Mühlenbachs 1934, 108). Satiksmes vārds mūsdienu izpratnē ir prievārds. Šajā izdevumā vārdu darināšanas aprakstam netiek lietoti divi atsevišķi jēdzieni – vārdšķira ‘prievārds’ un morfēma ‘priedēklis’. Šajā gramatikā ietverta tā pati priedēkļu nozīmju klasifikācija, kas 1907. gadā izdotajā darbā „Latyshskie predlogi” (Endzelīns 1971).

V. Staltmane verba veida izpētei pievērsusies 1950. gadu otrajā pusē. Savā doktora disertācijā „Verbu veidi mūsdienu latviešu literārajā valodā” viņa aplūko gan gramatisko, gan leksisko verba veida izpausmi latviešu valodā dažādu leksiski semantisku grupu vārdiem – virzības vārdiem, fiziskas darbības vārdiem, abstraktas darbības vārdiem, runas un skaņu vārdiem, redzes vārdiem, jutekļu uztveres vārdiem. Visas papildu leksiskā veida nozīmes attīstījušās no sākotnējās lokālās nozīmes. „Zaudējot lokālo nozīmi, priedēklis var iegūt arvien abstraktāku nozīmi dažādu kvantitatīvi temporālu nozīmes nianšu veidā (*pasēdēt, nostāvēt, izskraidīties*)” (Staltmane 1958b, 12). Kvantitatīvi temporālās nozīmes V. Staltmane iedala vairākās grupās un apakšgrupās (1958b, 33–44):

1) darbības sākums

- a. ilgstošs (inhoatīvs) (*ieinteresēt*);
- b. momentāns (ingresīvs) (*ierunāties*), šāda nozīme visbiežāk piemīt runas un skaņu efektu vārdiem;

2) ierobežota (determinatīva) vai pamazināta (deminutīva) nozīme (*nostāvēt, pamirdzēt*), šī nozīme piemīt dažādu leksiski semantisku grupu vārdiem;

3) darbības pabeigtība un rezultāts

- a. darbību var veikt daudzi subjekti vai tā var iespaidot daudzus objektus (*saskriet, sapirkt*);
- b. darbība var ietvert visu telpu (*izbraukāt*);
- c. darbība var izplatīties pa visu priekšmeta virsmu (*nobērt ar pelniem*);
- d. darbība var būt pārmērīga (*sadzerties*);
- e. darbība var būt veikta līdz apnikumam (*izsvilpoties*) vai līdz spēku izsīkumam (*noskraidīties*).

V. Staltmane nenorāda uz atgriezeniskās galotnes lomu priedēkļverba nozīmes izteikšanā (apakšgrupās 3) d., e.). Mūsdienu pieejā tiek šķirti prefiksālie un prefiksāli flektīvie

atvasinājumi un pārmērīgi veiktas darbības nozīme piešķirta cirkumfiksam *sa-...-ties*, pēc sirds patikas veikta darbība – cirkumfiksam *iz-...-ties* un pārāk ieilgusi darbība – cirkumfiksam *no-...-ties* (Vulāne 2015, 292).

E. Soidas (2009) priedēkļu nozīmju klasifikācijas sistēma izstrādāta 20. gs. 70. gados. Tā iekļauta E. Soidas disertācijas „Vārddarināšanas sistēma mūsdienu latviešu literārajā valodā” manuskriptā, taču laika trūkuma dēļ disertācija netika aizstāvēta (Kļaviņa 2015, 12). E. Soidas pētījums „Vārddarināšana” Dzintras Paegles redakcijā tiek izdots tikai 2009. gadā (Soida 2009). E. Soida (2009, 227–259) norāda, ka priedēkļverbi fiksē darbības pabeigtību noteiktā orientācijā attieksmē pret pašu darbības veicēju, attieksmē ar objektu, attieksmē ar laiku, attieksmē ar telpu vai citām parādībām. Darbības pabeigtību telpiskās orientācijas nozīmē var izteikt visi vienpadsmit verbi. Katrs no tiem norāda uz atšķirīgu telpisku orientāciju. Telpiskās orientācijas nozīmē lietu priedēkļverbu nozīmes ir spilgti individualizētas, tādēļ tās sīkāk netiek iedalītas, turpretī darbības realizācijas pakāpes izteikšanai E. Soida izstrādājusi niansētu dalījumu, piedāvājot septiņus blokus (2009, 241–257):

- 1) darbības sākums – priedēkļi *aiz-* (*aizdedzināt*), *ap-* (*apslimt*), *no-*, *pa-*, *ie-* (*iedraudzēties*), *sa-* (*saskumt*), *uz-* (*uzziedēt*);
- 2) laika ziņā ierobežots process, kurā ir realizējusies pamatverba nosauktā darbība – priedēkļi *aiz-* (*aizskanēt*), *ie-* (*ieblauties*), *no-* (*nodunēt*), *pa-* (*pamirdzēt*), *sa-* (*sakustēties*), *uz-* (*uzkliegt*);
- 3) daļēji realizēts vai realizējies process, kurš netiek turpināts – priedēkļi *aiz-* (*aizlauzt*), *ap-* (*apdilt*), *at-* (*atmest*), *ie-* (*ierūsēt*), *no-* (*nogaidīt*), *pa-* (*paklusēt*), *pie-* (*piesegt*), *uz-* (*uzsildīt*);
- 4) pilnībā realizēta pamatverba nosauktā darbība – priedēkļi *aiz-* (*aizkraut*), *ap-* (*apklust*), *at-* (*atrast*), *ie-* (*iedot*), *iz-* (*izmirkt*), *no-* (*nobriest*), *pa-* (*pamosties*), *pār-* (*pārciest*), *pie-* (*pieēdināt*), *sa-* (*sadilt*), *uz-* (*uzcelt*);
- 5) lielā mērā veikta pamatverba nosauktā darbība – priedēkļi *aiz-* (*aizrunāties*), *at-* (*atēsties*), *iz-* (*izblāustīties*), *no-* (*nocīnīties*), *pie-* (*pieēsties*), *sa-* (*sasolīt*);
- 6) ilgstoša darbības realizācija – priedēkļi *no-* (*nodzenāt*), *iz-* (*izbarot*), *pie-* (*pieziedāt*), *sa-* (*sasēņot*), *uz-* (*uzkalpoties*);
- 7) pāri mēram realizēta darbība – priedēklis *pār-* (*pārcensties*).

Priedēkļi tiek grupēti arī pēc tā, kā tie izsaka darītāja spēju veikt darbību, kā tie norāda uz kļūdainu vai atkārtotu darbību. E. Soida (2009, 260–261) norāda arī uz tām priedēkļu nozīmēm, kuras priedēkļi piešķir ar diviem afiksiem – priedēkli un piedēkli – darinātiem vārdiem, ko motivē lietvārdi (piemēram, lietvārds *balva* motivē *apbalvot*) un īpašības vārdi (piemēram, īpašības vārds *melns* motivē *nomelnot*).

A. Vulāne (2015, 279–286) katram priedēklim veido savu nozīmju sarakstu. Priedēkļu nozīmes ilustrētas ar piemēriem, iesaistot priedēkļverbus nelielās frāzēs. Nozīmju skaits ir diezgan apjomīgs – katram priedēklim no četrām līdz pat 18 nozīmēm. Ir tādas nozīmes, kuras priedēklis piešķir daudziem vārdiem (piemēram, nozīme ‘virzība prom’ piemīt daudziem virzības vārdiem ar priedēkli *aiz-*), un ir arī tādas, kas raksturīgas tikai pāris vārdiem (nozīme ‘ar darbību tiek kaut kas vai kāds pārspēts’ piemīt vārdam *noskriet (sāncenšus)*).

Autori nozīmju sarakstus veidojuši pēc atšķirīgiem principiem. J. Endzelīns un A. Vulāne sīkāk iedala ar virzību telpā saistītās nozīmes, savukārt E. Soida īpašu uzmanību pievērš darbības realizācijas laika un daudzuma diferencēšanai, piedāvājot septiņas apakšgrupas nozīmēm ar dažādu laika un realizācijas pakāpes daudzumu.

2.2. Verbu grupēšana pēc līdzīgiem priedēkļiem

Priedēkļu skaits, ko var pievienot dažādiem vārdiem bez priedēkļa, ir ļoti atšķirīgs. Šajā nodaļā tiek noskaidrots, vai vārdus, kuriem iespējams pievienot vienus un tos pašus priedēkļus, saista kādas kopīgas pazīmes. Šim nolūkam tiek izmantoti divi tekstu avoti – JLAV un DGT-Acquis. No šiem avotiem izgūtiem vārdiem tiek atdalīti priedēkļi. Vārdi bez priedēkļa tiek grupēti pēc atdalīto priedēkļu kopām. Vārdi netiek šķirti pēc cilmes. Turpmākā analīze veikta ar šādi sagatavotu materiālu.

2.2.1. Priedēkļu kopu dalījums

Matemātiski rēķinot, ir iespējamas 4095 dažādas priedēkļu apakškopas, kur katrā no tām ir viens līdz divpadsmit priedēkļi (vienpadsmit vārdpriedēkļi un tukšais priedēklis, t. i., vārds bez priedēkļa). DGT-Acquis korpusa vārdiem konstatētas 259 dažādas priedēkļu kopas un JLAV – 539 dažādas priedēkļu kopas. Abos datu avotos kopā – 553 dažādas priedēkļu kopas. Skaits ir ļoti liels, ja ņem vērā, ka abās datu kopās ir 3477 unikāli vārdi bez priedēkļa. Ļoti daudz ir mazu kopu. Mazāk nekā pieci vārdi ir 496 priedēkļu kopās. Populārākajās priedēkļu kopās (sk. 2. tabulu) visbiežāk ir viens priedēklis vai viens priedēklis un tukšais priedēklis (motivētājvārds bez priedēkļa).

Ir vērts aplūkot tikai populārākās priedēkļu kopas, jo tādām, kurās tikai viens vārds vai pāris vārdus, iespējams, ir tikai gadījuma raksturs – datu nepilnības dēļ ir palicis neapzināts vēl kāds konkrētam vārdam derīgs priedēklis. Atsevišķu priedēkļu nozīmju grupas sīkāk analizētas promocijas darba 3. nodaļā. Šajā nodaļā analizēti vārdi bez priedēkļiem, vārdi ar visiem priedēkļiem, un vārdi, kuru vārddarināšanas ligzdās bez motivētājvārda ir vēl divi priedēkļvārdi.

Verbu bez piedēkļa skaits populārākajās piedēkļu kopās DGT-Acquis un JLAV tekstos

Priedēkļu kopa	Verbu skaits	Piemēri
verbi tikai bez piedēkļa	1462	<i>sertificēt</i>
verbi bez piedēkļa un ar piedēkli <i>no-</i>	145	<i>blīkšķēt, noblīkšķēt</i>
verbi bez piedēkļa un ar piedēkli <i>sa-</i>	109	<i>bozties, sabozties</i>
verbi bez piedēkļa un ar piedēkli <i>iz-</i>	77	<i>balināt, izbalināt</i>
verbi tikai ar piedēkli <i>ie-</i>	63	<i>ierāmēt</i>
verbi tikai ar piedēkli <i>at-</i>	63	<i>atbrīvot</i>
verbi bez piedēkļa un ar piedēkli <i>ie-</i>	61	<i>belzt, iebelzt</i>
verbi bez piedēkļa un ar piedēkli <i>pa-</i>	58	<i>jokoties, pajokoties</i>
verbi tikai ar piedēkli <i>sa-</i>	49	<i>sarūgtināt</i>
verbi tikai ar piedēkli <i>iz-</i>	44	<i>izcīnīt</i>
verbi tikai ar piedēkli <i>pa-</i>	37	<i>paātrināt</i>
verbi tikai ar piedēkli <i>no-</i>	36	<i>novājēt</i>
verbi bez piedēkļa un ar piedēkli <i>ap-</i>	35	<i>zvērēt, apzvērēt</i>
verbi tikai ar piedēkli <i>ap-</i>	32	<i>aptumšoties</i>
verbi bez piedēkļa un ar piedēkli <i>at-</i>	32	<i>muitot, atmuitot</i>
verbi ar visiem piedēkļiem	28	<i>vest, aizvest, apvest, atvest, ievest, izvest, novest, pavest, pārvest, pievest, savest, uzvest</i>
verbi bez piedēkļa un ar piedēkļiem <i>iz-</i> un <i>no-</i>	21	<i>smērēties, nosmērēties, izsmērēties</i>
verbi tikai ar piedēkli <i>pie-</i>	19	<i>pietauvot</i>

2.2.2. Verbs bez piedēkļa

Vislielākā grupa ir tā, kurā ir tikai verbs bez piedēkļa. Taču tā kā DGT-Acquis korpuss nav tik vispārīgs, lai ietvertu visus valodā sastopamos piedēkļverbus, un verbi ar dažādiem piedēkļiem nav vienlīdz populāri, daudz ir tādu verbu, no kuriem tomēr var atvasināt citus piedēkļverbus. Piemēram, verbs *kāpināt* DGT-Acquis korpussā lietots tikai bez piedēkļa,

turpretim J LAV sniedz pilnīgāku informāciju – tur ietverts arī verbs *sakāpināt*. Ir verbi, kuri abos datu avotos sastopami tikai bez priedēkļa, taču valodā tomēr tiek lietoti arī priedēkļverbi. Kā jau konstatējuši vairāki autori (Freimane 1993, 157; Kušķis 2006, 61–63; Horiguči 2011), priedēklis *no-* tiek lieki lietots arī verbiem, kuri jau paši par sevi izsaka perfektivitāti. Piemēram, abos analizētajos datu avotos verbs *kompensēt* sastopams tikai bez priedēkļa, taču Interneta tekstos sastopams arī priedēkļverbs *nokompensēt* (11). Verbi ar lieku priedēkli sīkāk analizēti promocijas darba 2.6.2 nodaļā.

(11) *IKP sarukums pagājušā gada laikā bija tik straujš, ka šīgada izaugsme to nevar nokompensēt.* (apollo.lv)

Retā lietojuma dēļ šajā grupā iekļuvuši arī skaņu verbi, kuriem daži priedēkļi ir pilnībā pieļaujami, piemēram, iespējama E. Soidas aprakstītā procesa daļēja realizācija (Soida 2009, 241–257), ko var izteikt ar priedēkli *pa-*, piemēram, *vīterot, žvadzēt, žvankstēt, zviegt, trallināt, šņākt*.

Neraugoties uz šīs grupas nepilnībām, ir iespējams saskatīt kopīgas pazīmes daļai no verbiem. Šajā grupā ietverti:

- 1) salikteņi, kuru pirmo daļu veido apstākļa vārdi, piemēram, *līdzfinansēt, līdzsvarot, līdzdarboties, labiekārtot, lejupielādēt, augšupielādēt, caurskatīt, cauraust, daudzveidot, tālākpārdot* (šādi verbi sīkāk analizēti promocijas darba 4. nodaļā);
- 2) salikteņi, kuru pirmo daļu veido skaitļa vārdi, piemēram, *divkāršot, divkāršoties, pieckāršoties, trīskāršot, trīskāršoties*;
- 3) vārdi ar ietvertu citcilmes priedēkli *re-, a-, de-, inter-, im-, eks-*, piemēram, *assignēt, deaktivizēt, decentralizēt, repatriēt, replicēt, refinansēt, rekonstruēt, implantēt, impregnēt, importēt, inspirēt, injicēt, inspicēt, eksportēt, internacionalizēt* (šādi verbi sīkāk analizēti promocijas darba 5. nodaļā);
- 4) transitīvi svešvārdi, kas izsaka objekta kvalitātes maiņu, piemēram, *stratificēt, kondicionēt, kodificēt, kotēt, titrēt, verificēt, sanēt, modernizēt, absorbēt, neitralizēt, cilvēciskot, personalizēt*.

Šīs grupas bezpriedēkļa verbam var veidoties sava vārddarināšanas ligzda ar salikteņiem, kuros šis verbs iekļauts. Salikteņa pirmā daļa līdzīgi priedēklim var ietekmēt verba leksiskā aspekta vērtību. Piemēram, verbs *finansēt* (12) izsaka nepārtrauktu procesu. Arī verbi *refinansēt* (13) un *līdzfinansēt* (14) izsaka nepārtrauktu procesu, taču tiem papildus piemīt vēl kāda nozīme. Verbs *refinansēt* apzīmē atkārtotu darbību, bet verbs *līdzfinansēt* – kopīgi veiktu darbību.

(12) *Šo shēmu finansē Eiropas Reģionālās attīstības fonds.* (DGT-Acquis)

- (13) *Bankas tirgus dalībnieku rīcībā nodod likviditāti, kuru tās savukārt **refinansē**, saņemot līdzīgas summas.* (DGT-Acquis)
- (14) *Prezidentūras konferences, kuras **līdzfinansēs** saskaņā ar darba plānu 2010. gadam, ir šādas: [..]* (DGT-Acquis)

2.2.3. Verbs bez priedēkļa un atvasinājumi ar visiem priedēkļiem

Šajā grupā ietverti 28 verbi. Visi verbi izsaka darbību, kura var tikt vērsta dažādos virzienos. Virziens attiecināms uz objektu vai arī uz pašu darbības veicēju. Ir transitīvi verbi, kas izsaka uz vietas esoša darbības veicēja veiktu darbību, piemēram, *celt, likt, ņemt, mest, raut, spiest, vilkt, šūt, vērt, rakstīt*. Ir intransitīvi virzības verbi, kas izsaka darbības veicēja pārvietošanos, piemēram, *iet, skriet, lidot, braukt, krist*.

Verba *ņemt* atvasinājumu piemēros katrs no priedēkļiem piešķir atvasinātajam verbam atšķirīgu telpisku nozīmi. Lai gan verbs *pieņemt* ir abstraktas nozīmes verbs, priedēklis *pie-* (15) tam piešķir virziena nozīmi klāt. Motivētājverba *ņemt* nozīme atvasinājumam pārnesta uz asociāciju pamata.

- (15) ***Pieņemot** lēmumu, **ņem** vērā izmaiņas situācijā, kas var būt notikušas kopš pieteikuma iesniegšanas.* (DGT-Acquis)

Priedēkļa *sa-* prototipiskā telpiskā nozīme ir virzība kopā (sk. 3.10 nodaļu). Piemērā (16) objekts *informācija* abstraktā nozīmē tiek virzīts kopā no dažādiem avotiem.

- (16) *Ja Interpols **saņem** informāciju, kas attiecas uz jauna veida eiro banknošu viltojumiem, tas nekavējoties informē ECB, izmantojot telefonu vai citus līdzekļus.* (DGT-Acquis)

Piemērā (17) objekts *novērotājs* tiek virzīts virsū kuģa klājam. Telpisko nozīmi pastiprina verbam *uzņemt* sekojošs prievārdisks vārdu savienojums *uz kuģa*, kuru ievada priedēklim *uz-* atbilstošs prievārds *uz*.

- (17) *Katrs traleris **uzņem** uz kuģa novērotāju, kuru izraudzījusies par zivsaimniecību atbildīgā ministrija.* (DGT-Acquis)

Piemērā (18) priedēkļverba objekts ir abstrakts lietvārds *laiks*. Priedēkļa *aiz-* prototipiskā nozīme ir virziens aiz kaut kā (sk. 3.1 nodaļu). Šajā piemērā priedēklis *aiz-* verbam piešķir no prototipiskās nozīmes atvasinātu ilgstošas darbības jeb stāvokļa nozīmi.

- (18) *Šī procedūra, ko uzsāks Komisija, var **aizņemt** ilgu laiku.* (DGT-Acquis)

Piemērā (19) priedēkļverbs apzīmē konkrētu fizisku darbību, kura vērsta apkārt objektam *sīpoliņi*, to ietverot no visām pusēm. Virziens apkārt ir prototipiskā priedēkļa *ap-* nozīme (sk. 3.2 nodaļu). Ietversana, pasargājot no ārējās vides ietekmes, ir atvasināta no prototipiskās nozīmes.

(19) *Sīpoliņus **apņē**m plēvaini apvalki jeb zvīņas, sīpoliņu ieliektajai pusei jābūt dažāda košuma rozā krāsā, bet izliektajai pusei – baltā krāsā.* (DGT-Acquis)

Priedēklim *at-* piemīt divas pretējas telpiskās nozīmes – virziens šurp un virziens projām (sk. 3.3 nodaļu). Piemērā (20) priedēkļverbs apzīmē konkrētu fizisku darbību, kura vērsta projām. Verbs *atņemt* izsaka kaut kā zaudēšanu.

(20) *Aprēķinā iegūtajam skaitlim pievieno vai no tā **atņē**m šādas vērtības: [..]* (DGT-Acquis)

Priedēkļa *ie-* prototipiskā nozīme ir virzība iekšā (sk. 3.4 nodaļu). Piemērā (21) vieta, kurā notiek abstrakta virzība iekšā, ir *amats*.

(21) *Viņi var **ieņē**mt arī EPP priekšsēdētāja vietnieka amatu.* (DGT-Acquis)

Priedēklim *ie-* pretēju virzienu izsaka priedēklis *iz-*, kura prototipiskā nozīme ir virzība laukā (sk. 3.5 nodaļu). Piemērā (22) gan kontainers, no kura kaut kas tiek izņemts, gan izņemamais objekts ir abstraktas lietas.

(22) *Tiesību akti, kas **jāizņē**m no acquis, ir šādi.* (DGT-Acquis)

Priedēkļa *no-* prototipiskā nozīme ir virzība lejā vai nost (sk. 3.6 nodaļu). Piemērā (23) priedēkļverbs apzīmē darbību, kuras virziens ir nost no kāda objekta.

(23) *Uzmanīgi **noņē**mt lieko mitrumu, viegli nosusinot.* (DGT-Acquis)

Priedēkļa *pār-* prototipiskā nozīme ir virzība pāri (sk. 3.8 nodaļu). Piemērā (24) parādās no prototipiskās nozīmes atvasināta nozīme ‘atrašanās vietas maiņa’ – abstrakts objekts *noteikumu īstenošana* no iepriekšējā darbības veicēja *garantijas nodaļas* nonāk pie cita.

(24) *Komisija ierosina ELGF noteikumu īstenošanu **pārņē**mt no ELVGF Garantiju nodaļas, bet ar dažām būtiskām izmaiņām.* (DGT-Acquis)

Priedēkļa *pa-* telpiskā nozīme saistīta ar virzību apakšā zem kāda objekta vertikālā griezumā (sk. 3.7 nodaļu). Piemērā (25) priedēkļverbam *paņemt* piemīt no *pa-* prototipiskās

nozīmes atvasināta virzības nozīme ‘šurp’, kura raksturīga arī pašam motivētājevārdam *ņemt*. Priedēklis *pa-* motivētājevārdam piešķir pabeigtas darbības nozīmi, nemainot tā leksisko nozīmi. Citi priedēkļi modificē arī verba *ņemt* leksisko nozīmi.

(25) *kopējā pieļaujamā nozveja (KPN) ir daudzums, ko katrā gadā var paņemt no katra krājuma (DGT-Acquis)*

2.2.4. Verbs bez priedēkļa un divi dažādi priedēkļverbi

Verbu ligzdas, kurās ir verbs bez priedēkļa un divi dažādi priedēkļverbi, nav īpaši populāras. To savdabība izpaužas tajā faktorā, ka diezgan skaidri iezīmējas tas priedēkļverbs, kurš motivētājevārdam piešķir tikai pabeigtības nozīmi un kurš vienlaikus piešķir gan pabeigtības nozīmi, gan vēl kādu citu akcionsarta īpašību. L. Jandas (2015, 8) traktējumā viens no priedēkļverbiem ir dabīgais perfektīvs, bet otrs – specializētais perfektīvs.

Ekscerpētājā datu kopā gan viens, gan otrs priedēklis veido dabīgo perfektīvu dažādiem vārdiem. Tas atkarīgs no motivētājevārda semantikas. Lielākā motivētājevārda un divu priedēkļverbu kopa ir ar priedēkļiem *iz-* un *no-*. Vārdu pāri *nopeldēties* (26) un *izpeldēties* (27) dabīgais perfektīvs tiek darināts ar priedēkli *no-*. Abu verbu nozīmes ir tuvas, tomēr vārdam *izpeldēties* bez pabeigtības vēl piemīt līdz piesātinājumam veiktas darbības nozīme.

(26) *Man gan nopeldēties nesanāk, jo no aizas izeju viena no pēdējām.* (lvTenTen14)

(27) *Vai tad nevarēji upē izpeldēties, atvēsināt galvu?* (LVK2013)

Vārdu pāri *izzāvēties* (28) un *nožāvēties* (29) dabīgais perfektīvs tiek darināts ar priedēkli *iz-*. Priedēkļa *iz-* prototipiskā nozīme virzība ārā ir saderīga ar verba *žāvēties* nozīmi, kas apzīmē mitruma zudumu iztvaikojot. Verbs *nožāvēties* apzīmē procesu, kura rezultātā mitrums zūd tikai no virsmas. Priedēkļa izvēle ir atkarīga no tā, vai mitrums caurstrāvo visu objektu vai arī atrodas tikai uz objekta virsmas.

(28) *Mūsu drēbes žāvētājā nepaspēja laicīgi izžāvēties, tāpēc mēs netikām uz franču valodu.* (lvTenTen14)

(29) *Pēc tam, izkāpjot no dušas, ātri nožāvējies, norīvējoties ar dvieli, tādā veidā stimulējot sasilšanas procesu.* (lvTenTen14)

Šķiet, ka gan verbs *izvārgt* (30), gan *novārgt* (31) vārdam *vārgt* piešķir ne vien pabeigtas darbības nozīmi, bet arī visu subjektu pilnībā aptverošu nozīmi, tādēļ nevienam no atvasinājumiem pilnīgi droši nevar uzskatīt par dabīgo perfektīvu.

- (30) *Biju tik ļoti **izvārgusi**, ka pēc atbraukšanas mājās cilvēki mani nepazina, svēru tikai 43 kilogramus.* (lvTenTen14)
- (31) *Pēc pirmās apskates konstatēts, ka ronēns ir **novārdzis** un dabā izdzīvot nebūtu spējīgs.* (lvTenTen14)

Verbi *izīrēt* (32) un *noīrēt* (33) izsaka pretējas darbības (līdzīga semantika kā verbiem *dot* un *ņemt*). Verbs *noīrēt* ir dabīgais perfektīvs, tas izsaka pabeigtu īrēšanas procesa sākumu.

- (32) *Ventspils brīvostas pārvalde ir tiesīga iznomāt vai **izīrēt** valstij vai pašvaldībai piederošo zemi.* (lvTenTen14)
- (33) *Mēs arī vēlētos **noīrēt** viesu māju 26. jūlijā, kas attiecīgi ir otrdiena.* (lvTenTen14)

Lai gan priedēklis *no-* dabīgos perfektīvus veido biežāk, priedēklis *iz-* tos veido ar verbiem, kuri saistīti ar šķidrums zaudēšanas procesu vai virzienu ārā no kāda konteinera, piemēram, *izšļakstīties*, *izžāvēties*.

No verbu ligzdām, kurās ir atvasinājumi ar priedēkļiem *iz-* un *no-*, daudzuma ziņā mazliet atpaliek verbi, kuriem ir atvasinājumi ar priedēkļiem *ie-* un *sa-* vai *ie-* un *iz-*. No priedēkļu pāra *ie-* un *sa-* biežāk dabīgais perfektīvs tiek darināts ar priedēkli *sa-*. Priedēkļverbs *saplaisāt* (34) apzīmē pilnībā pabeigtu darbību, bet *ieplaisāt* (35) – nepilnīgs darbības rezultātu.

- (34) *Jāņem vērā, ka lielie sānu spoguļi **saplaisā** no triecieniem, braucot pa bedrēm.* (lvTenTen14)
- (35) *Piemēram, "Atvadās jūnijā", izmantojot melnu līmlenti, gan **ieplaisā** loga stikls (pie kura pēkšņi pieklauvēts), gan izaug koka siluets.* (lvTenTen14)

Taču ne vienmēr *sa-* tiek lietots dabīgā perfektīva darbināšanai. Pretstatā retāk lietotam *sastīvināt* (36) priedēkļverbs *iestīvināt* (37) ir dabīgais perfektīvs. Stīvināšanas process paredz iedarbību, kas vērsta iekšā materiālā. Līdzīgu virzienu telpā izsaka arī priedēklis *ie-*.

- (36) *Operas dekoratoru nebija parasts redzēt bez baltās, **sastīvinātās** apkaklītes [..]* (lvTenTen14)
- (37) *Pamēģiniet paši **iestīvināt** salvetes, sakult pastēti un sakārtot ziedus!* (lvTenTen14)

No priedēkļu pāra *ie-* (38) un *iz-* (39) biežāk dabīgo perfektīvu palīdz veidot priedēklis *iz-*. Piemēram, *izkurēties* apzīmē pilnībā pabeigtu darbību, savukārt *iekurēties* – fāzes sākumu.

- (38) *Kad ugunskurs bija **iekurējies** bērni mazliet iestiprinājās cepjot desas uz ugunsкура.* (lvTenTen14)

- (39) *Kad uguns kurs izkurējies, baltos pelnus aplej ar ūdeni (vieta nedrīkst kūpēt) [..]*
(lvTenTen14)

No verba var atvasināt vairākus dabīgos perfektīvus, ja katrai no verba nozīmēm ir atvasinājums ar citu priedēkli. Verba *jaukties* nozīmi ‘pievienoties (kam klāt), veidojot maisījumu’ izsaka dabīgais perfektīvs *sajaukties* (40). Šī verba nozīmi ‘bez uzaicinājuma ņemt dalību, cenšoties ietekmēt’ izsaka dabīgais perfektīvs *iejaukties* (41).

- (40) *Ūdens maisītājā karstais un ausktais ūdens sajaucas [..]* (lvTenTen14)

- (41) *Komandas spēlētāji, tiesneši nedrīkst iejaukties nevajadzīgās vietās.* (lvTenTen14)

Aplūkojot lielākās priedēkļu kopas, var secināt, ka visbiežāk dominē četru veidu verbi:

- 1) konstatēti 1462 verbi, no kuriem priedēkļverbi netiek atvasināti, verbi ir ļoti atšķirīgi – gan kalki no citām valodām, turklāt salikteņi: *augšupielādēt*, gan leksiski aizguvumi: *karamelizēt*, gan mantoti verbi: *mēgt*;
- 2) konstatēti verbi, kuriem iespējams priedēkļverbs ar vienu konkrētu priedēkli un verbs bez priedēkļa, piemēram, *(pa)godināt*, *(uz)plīties*, *(at)veldzēt*, *(no)spriegot*, lielākā šāda veida grupa ir ar priedēkli *no-* (145 verbi);
- 3) konstatēti verbi, kuriem iespējams priedēkļverbs ar vienu konkrētu priedēkli, bet verbs bez priedēkļa netiek lietots, piemēram, *atvieglināt*, *iegrozot*, ir divas šādas lielākās grupas, ar priedēkli *at-* un ar priedēkli *ie-* (63 verbi katrā grupā);
- 4) konstatēti 28 verbi, kuriem iespējami priedēkļverbi ar visiem 11 priedēkļiem, piemēram, *rakstīt*, *runāt*, *sist*, *likt*, *bērt*, *celt*, *augt*, *mest*.

Verbu semantika, kas būtu raksturīga kādai konkrētai priedēkļu kopai, ir ļoti dažāda. Nav vienotu principu verbu klasificēšanai. Verbus vieno gan līdzīgi vārddarināšanas paņēmieni, gan līdzīgas semantiskas pazīmes. Aplūkojot iegūtos rezultātus, var minēt šādas verbus vienojošas pazīmes:

- 1) svešvārdi vai salikteņi: parasti verbi, kuriem priedēkli nav iespējami, piemēram, *refinansēt*;
- 2) skaņu verbi: skaņu verbu grupas konstatētas divām priedēkļu kopām:
 - a) pievienojot priedēkli *no-*, verbi izsaka skaņas pēkšņu sākšanos un beigšanos, piemēram, *(no)burkšķēt*;
 - b) atgriezeniskie skaņu verbi ar priedēkli *ie-* izsaka darītāja izraisītās skaņas pēkšņu sākumu, turklāt bezpriedēkļa verbs ir tiešais verbs, piemēram, *iedūkties (dūkt)*;

- 3) no citām vārdšķirām (ļoti bieži no īpašības vārdiem) atvasināti verbi: verbi ar priedēkli *at-*, piemēram, *atvieglot*;
- 4) verbi, kuriem ir līdzīga darbības realizācijas pakāpe: verbi ar priedēkli *pa-*, *ie-*, *no-* vai *sa-*, piemēram, *(pa)brokastot*, *(pa)klanīties*;
- 5) cilvēka veikta fiziska darbība: verbi ar priedēkli *no-* vai *sa-*, piemēram, *(sa)putot*;
- 6) abstrakta darbība ar negatīvu nokrāsu: verbi ar priedēkli *no-*, piemēram, *(no)pulgot*;
- 7) dabā notiekošs process un tā nobeigums: verbi ar priedēkli *sa-*, piemēram, *(sa)bojāties*;
- 8) tuvināšanās virziens: verbi ar priedēkli *sa-*, piemēram, *(sa)pārot*;
- 9) vizuālie verbi: verbi ar priedēkli *ie-*, piemēram, *iedzirkstīties (dzirkstīt)*;
- 10) stāvokļa, izmēra, faktūras, procesa kvalitatīva maiņa: verbi ar priedēkli *sa-* vai *pa-*, piemēram, *palielināties*;
- 11) transitīvi verbi, kas izsaka uz vietas esoša darbības darītāja veiktu darbību: verbi ar visiem priedēkļiem, piemēram, *mest*;
- 12) virzības verbi: verbi ar visiem priedēkļiem, piemēram, *skriet*.

Līdzīgu verbu identificēšanā vienas priedēkļu kopas ietvaros dažkārt rodas grūtības. Piemēram, grūtības rada priedēklis *iz-*. Priedēkļu kopas ar priedēkli *iz-* un bez priedēkļa, kā arī tikai ar priedēkli *iz-* ir starp desmit populārākajām, taču to verbi ir ļoti dažādi, tiem grūti saskatīt kādas kopīgas pazīmes. To varētu skaidrot ar priedēkļa *iz-* biežo lietojumu. DGT-Acquis tekstos priedēklis *iz-* tiek lietots visvairāk vārdiem. Šī priedēkļa nozīmju loks nav tik sazarots, kā tas ir citiem priedēkļiem. Priedēkļiem *iz-* un *ie-* radiālajos nozīmju modeļos ir vismazāk nozīmju – astoņas (sk. 3. nodaļu). Visbiežāk priedēklis vārdiem, kuriem iespējami atvasinājumi tikai ar priedēkli *iz-*, piešķir pabeigtas darbības nozīmi, motivētājevārda nozīmi saglabājot nemainīgu.

2.3. Priedēkļu nozīmju sinonīmija

Autori, kuri apraksta priedēkļu nozīmju sistēmu, min arī dažādu priedēkļu nozīmju sakritību (Endzelīns, Mühlenbachs 1934, 57; Staltmane 1958b, 33; Ahero et al. 1959, 369–370; Endzelīns 1971, 618; Zuicena 2005; Soida 2009, 232). Priedēkļi ir sinonīmiski kādas noteiktas nozīmes ietvaros. Nozīmju sakritības pakāpe ir dažāda. Ne vienmēr tā ir pilnīga nozīmju sakritība. Visvairāk sinonīmisku priedēkļu pāru ir darbības pabeigtības nozīmei. Jebkurš no priedēkļiem var piešķirt vārdam darbības pabeigtības nozīmi. Iespējams, tādēļ sastopami sinonīmiski priedēkļi, no kuriem viens tiek lietots, lai vārdam formāli piešķirtu pabeigtas darbības nozīmi, bet otrs piešķir vēl kādu nozīmes niansi, piemēram, *noķert* un *saķert*. Atšķirībā

no verba *noķert* verbam *saķert* piemīt ne vien pabeigtas darbības nozīme, bet arī nozīme ‘kopā’. Daži J. Endzelīna (1971, 618–622) piemēri mūsdienu latviešu valodā netiek lietoti nemaz vai sastopami ļoti reti, piemēram, verbs *notikt* mērķa sasniegšanas nozīmē ‘nokļūt, aizkļūt’, verbs *pārscriet* pārspēšanas nozīmē ‘noscriet’, verbs *atlabināt* virzības uz mērķi nozīmē ‘pielabināt’.

V. Staltmane (1958a, 21–22) min tikai piecas nozīmes, kurās vairākiem priedēkļiem piemīt līdzīga semantika. Tās ir šādas: darbības sākuma nozīme, darbības ierobežojuma jeb determinatīva nozīme, darbības samazinājuma jeb deminutīva nozīme, daudzu iesaistīto veikta darbība un bagātīgi vai pārmērīgi veikta darbība. Arī „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” (Ahero et al. 1959, 369–370) skatījums uz priedēkļu nozīmju sinonīmiju ir atšķirīgs. Priedēkļu sinonīmiskuma robežas nav viegli nosakāmas, un dalījums atkarīgs no katra autora subjektīva viedokļa un aplūkoto piemēru kopuma.

I. Zuicena (2005) apkopojusi atziņas par sinonīmiskiem priedēkļverbiem ar kopīgu motivētājverbu, balstoties uz latviešu valodas skaidrojošo vārdnīcu datiem un LU Latviešu valodas institūta leksikas kartotēkās atrodamajiem materiāliem, kā arī analizējot priedēkļverbu sastopamības biežumu tīmeklī (sk. 3. tabulu). Analizētais materiāls ir atšķirīgs no J. Endzelīna izmantotā (J. Endzelīns izmanto iespīestus tautas folkloras materiālus un dialektoloģijas lauka pētījumu piezīmes rokrakstos). Analizējot sinonīmisku priedēkļverbu lietojuma biežumu, I. Zuicena (2005, 94–95) konstatējusi, ka parasti tomēr viens no priedēkļverbiem tiek lietots biežāk. Ar kādu noteiktu priedēkli lietotiem verbiem ir arī tendence pāriet valodas pasīvajā slānī. Atšķirības izpaužas arī darbības intensitātes pakāpē vai sintaktiskajā struktūrā, ar kādu objektu vai subjektu verbs tiek lietots.

Daļa no I. Zuicenas sniegtajiem piemēriem tomēr nebūtu uzskatāmi par sinonīmiem, jo kādam no priedēkļverbiem piemīt būtiski atšķirīga nozīmes nianse. Piemēram, vārdi *iesnausties* un *nosnausties* darbības ierobežojuma nozīmē. Iesnaušānās procesa rezultātā darbības veicējs paliek aizmigušā stāvoklī, bet nosnaušānās procesa rezultātā darbības veicējs jau ir izgulējies un pamodies. „Sinonīmu kopīgais nozīmes elements dod iespēju tos lietot vienu otra vietā” (Veidemane 1968, 92). Minētie piemēri nav savstarpēji aizstājami. Visvairāk sinonīmisku nozīmju minēts priedēklim *pār-*, kuram J. Endzelīna skatījumā ir vismazāk sinonīmisku nozīmju – tikai pārspēšanas un sadalīšanas nozīme.

I. Zuicenas piedāvātais nozīmju klāsts ir daudz plašāks. Viņas minētās virzības atpakaļ, pārklāšanas, bojājuma vai ievainojuma radīšanas un visu objektu aptverošas nozīmes priedēklim *pār-* mūsdienu valodā ir plaši izplatītas.

Dažādu priedēkļu sinonīmiskas nozīmes (tabula veidota pēc Zuicena 2005)

Pried.	Nozīmes, kurās ir sinonīmiski priedēkļverbi ar kopīgu motivētājverbu
<i>aiz-</i>	virzība prom: <i>aizpeldēt (pa straumi) – atpeldēt (no krasta)</i> darbības sākums: <i>aizdegt – iedegt</i> pārspēšana: <i>aizdziedāt – pārdziedāt</i>
<i>ap-</i>	aptver visu objektu vai subjektu: <i>apsūnot – nosūnot</i> darbības pabeigtība: <i>apreibt – noreibt, apaukstēties – saaukstēties</i>
<i>at-</i>	virzība šurp: <i>atskriet – pieskriet</i> atdalīšana: <i>atplēst (kokam mizu) – noplēst (tāsis)</i>
<i>ie-</i>	darbības ierobežojums: <i>iesnausties – aizsnausties – nosnausties</i> darbības rezultātā rodas bojājums: <i>iedauzīt – sadauzīt</i>
<i>iz-</i>	darbību veic daudzi: <i>izsalt – apsalt</i> darbības pilnīgums: <i>izēsties – pieēsties</i> darbības pabeigtība: <i>izdarīt – apdarīt – padarīt, izbeigt – nobeigt – pabeigt</i>
<i>no-</i>	darbības pilnīgums: <i>notrenkāt – iztrenkāt</i> rezultātā kas kļūst netīrs: <i>nokvēpt – apkvēpt – piekvēpt</i> darbība ilgst kādu laiku: <i>nogulēt (visu nakti) – sagulēt (trīs dienas)</i> pārspēšana: <i>nodziedāt – pārdziedāt</i> rezultātā izlieto: <i>nokurināt (visu malku) – izkurināt (visus žagarus)</i> virzība uz mērķi: <i>nobraukt (uz tirgu) – aizbraukt (uz veikalu)</i>
<i>pa-</i>	nepilnīga darbība: <i>paplēst – ieplēst</i> darbības pabeigtība: <i>pateikt – noteikt</i>
<i>pār-</i>	virzība atpakaļ: <i>pārnākt – atnākt (mājās)</i> pārklāšana: <i>pārbērt – apbērt (ogas ar cukuru)</i> sadalīšana: <i>pārcirst – sacirst</i> rodas bojājums: <i>pārdurt (tulznu) – izdurt (caurumus ausīs)</i> rodas ievainojums: <i>pārgriezt – sagriezt (pirkstu, kāju, roku)</i> attiecas uz visu objektu: <i>pārbraukāt – izbraukāt (visu Latviju)</i>
<i>pie-</i>	lielāks daudzums: <i>piecept – sacept (kotletes, pankūkas)</i>
<i>sa-</i>	saistīšana: <i>sasiet – piesiet</i> darbības pilnīgums: <i>saēsties – pieēsties</i>
<i>uz-</i>	darbības rezultātā rodas bojājums: <i>uzdauzīt (punu) – sadauzīt (kāju)</i> darbības īslaicīgums: <i>uzgaidīt – pagaidīt</i>

Priedēkļa izvēli nosaka konteksts, kādā tas tiek lietots. Salīdzinot vairāku priedēkļverbu lietojumu korpusa piemēros, var saskatīt nozīmju nianšes, kas piemīt katram no aplūkotajiem priedēkļverbiem. Piemēram, stāvokļa ieņemšanas verbi *apgulties, atgulties* un *nogulties* izsaka guļus stāvokļa ieņemšanu, taču katrs no tiem nav lietojams jebkurā situācijā.

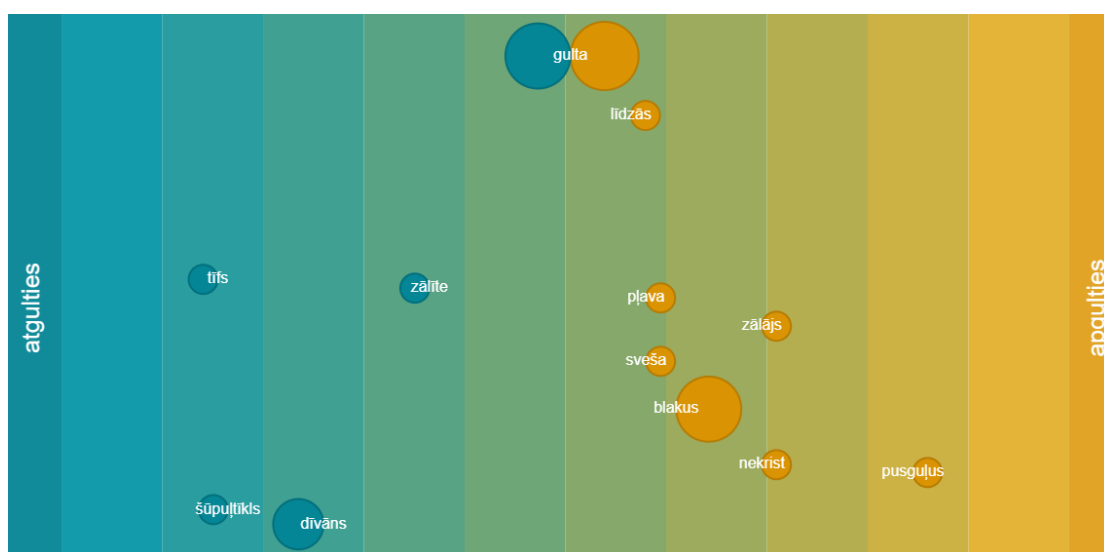
Analizējot piemērus ar šiem verbiem lvTenTen14 korpusā (sk. 6. attēlu, apļa lielums proporcionāls korpusā esošo piemēru skaitam, zilganie apļi apzīmē vārdus, kas lietoti ar *atgulties*, bet oranžie apļi – vārdus, kas lietoti ar *apgulties*), redzams, ka tekstā pa labi no

apgulties (42) un *atgulties* (43) sastopams tikai viens kopīgs vārds – *gulta* (6. attēlā saskaras zilganais un oranžais aplis). Tikai pa labi no *atgulties* mēdz būt vārdi *dīvāns*, *šūpuļtīkls*, *zāļīte* (sk. (44) piemēru).

(42) *Viņa iegāja guļamistabā, **apgulās gultā** un pie sejas piespieda spilvenu.* (lvTenTen14)

(43) *Beidzot varēju mierīgi **atgulties gultā** un atskatīties uz pēdējo dažu stundu vētrainajiem notikumiem.* (lvTenTen14)

(44) *Atslābums, kas mudināja **atgulties dīvānā**, noskatīties kārtējo seriāla sēriju, [...]* (lvTenTen14)



6. att. Vārdi, kas korpusa piemēros atrodas pa labi no *atgulties* un *apgulties* (vizualizācija veidota ar 'Sketch Engine' rīkiem)

„Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (Bendiks et al. 1972–1996) verbam *atgulties* ir neitrāla pabeigtas darbības nozīme ‘novietoties guļus stāvoklī (parasti uz muguras)’. Savukārt verbam *apgulties* ir nozīme ‘nolikties gulēt, ieņemt guļus stāvokli, arī aizmigt.’ Korpusa piemēros šo verbu nozīmes tomēr ir atšķirīgas. Lietvārdi, kas tiek lietoti kontekstā ar verbu *atgulties*, ļauj secināt, ka šis verbs apzīmē guļus stāvokļa ieņemšanu, lai laiski pavadītu laiku vai īslaicīgi atpūstos. Verba *apgulties* nozīme ir neitrāla, t.i., piedēklis verbam piešķir tikai pabeigtas darbības nozīmi, nemainot verba leksisko nozīmi – nesniedzot papildu informāciju par darbības veidu, nolūku vai citiem darbības apstākļiem.

Kontekstā ar verbiem *apgulties* un *nogulties* lieto vārdus *blakus* (sk. (45) un (46) piemēru) un *zem* (sk. (47) un (48) piemēru). Pa kreisi no *nogulties* četros piemēros minēts vārds *piespiest* (49). Korpus nesniedz pārliecinošu atbildi par verba *nogulties* nozīmi. Verbs var apzīmēt virzību no vertikāli augstāka stāvokļa uz zemāku (to akcentē piedēklis *no-*), patvēruma meklēšanu (48), vardarbīga guļus stāvokļa ieņemšanu (49) vai padošanās aktu (46). Verbam

nogulties „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (Bendiks et al. 1972–1996) minēta neitrāla novietošanās guļus, kā arī virzība lejup, bet citas nozīmes nav minētas.

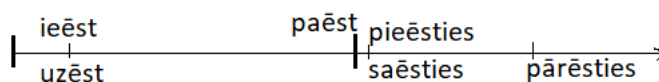
- (45) [..] *aizej **apgulties blakus** kaķītim un paguļat abi divi.* (lvTenTen14)
- (46) *Es gribu redzēt savām acīm, kā briežu māte **nogulsies blakus** lauvam un kā nokautais piecelsies un apkampsies ar savu slepkavu.* (lvTenTen14)
- (47) *Sagribas visu sākt no gala un piecerties, bet izdodas tikai **apgulties zem galda.*** (lvTenTen14), vēl citos piemēros – *zem koka, vilciena, segas.*
- (48) [..] *viņš tepat Latvijā **nogultos zem** tuvākās egles glābjošajiem **zariem*** [..] (lvTenTen14), vēl citos piemēros – *zem laivas, krūma, Vienotības.*
- (49) ***Piespiežot nogulties** uz grīdas 73-gadīgo sargu Celniecības ministrijā, viņi no turienes atklāja uguni.* (lvTenTen14)

Stāvokļa ieņemšanas verbu *gulties* un *sēsties* atvasinājumu nozīmes lvTenTen14 korpusa piemēros ir līdzīgas. Verbam *apsēsties* ir neitrāla nozīme – tas izsaka sēdus stāvokļa ieņemšanu. Verbs *atsēsties* saistīts ar sēdus stāvokļa ieņemšanu, lai īslaicīgi atpūstos. Šāda nozīme „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (Bendiks et al. 1972–1996) nav iekļauta. Verbs *nosēsties* akcentē vertikālu stāvokļa maiņu no augstākas pozīcijas uz zemāku. Līdzīga nozīme verbam *nosēsties* atrodama arī „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (Bendiks et al. 1972–1996). Šajā vārdnīcā pirmā nozīme visiem trim verbiem ir ‘novietoties sēdus’.

No viena motivētājverba atvasinātu priedēkļverbu individuālās īpatnības skaidrāk iezīmējas, verbus analizējot ar skalāro metodi. Šāda metode ir izmantota krievu verbu priedēkļu semantikas salīdzināšanai (Kagan 2011, 2012). Pakāpju semantikas pieejā priedēkļa galvenā semantiskā funkcija ir izteikt attiecības starp divām vērtībām uz skalas – priedēkļverba izteikto vērtību un galējo vērtību jeb atskaites punktu. Dažādiem priedēkļverbiem piemērojamas atšķirīgas skalas. Skalas tipu nosaka verba celms vai tiešais objekts un konteksts. Virzības verbiem ir piemērojama ceļa skala. Atkarībā no priedēkļa nozīmes atskaites punkts, ar kuru notiek salīdzināšana, ir kustības sākumpunkts vai galapunkts. Piemēram, priedēklis *pa-* verbam *palīst* ceļa skalā atrodas zem atskaites punkta, jo verbam tas piešķir nozīmi ‘apakšā’. Atskaites punkts šim verbam saistīts ar kustības galapunktu. Savukārt verbam *palēkties*, atskaites punkts saistīts ar kustības sākumu, un šis verbs vertikāli vērstā skalā ir virs atskaites punkta, t.i., subjekts pārvietojas vertikāli uz augšu. Citas skalas, kas tiek izmantotas skalārajā pieejā, ir laika skala, kvantitātes skala un dažādu leksiski semantisku īpašību skalas. Atskaites punktam var būt konkrēta vērtība, piemēram, objekta kušanas skalā tā ir pilnīga pārvēršanās šķidrumā, ko izsaka priedēkļverbs *izkust*. Garuma maiņas skalā atskaites punktu jeb maksimāli iespējamo

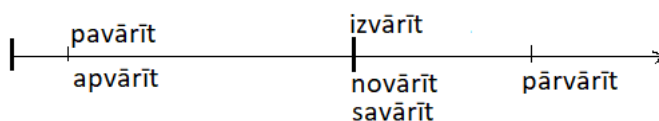
lielumu nosaka konteksts. Piemēram, verba *izaugt* nozīme ir atšķirīga dažādiem objektiem. Kokiem garums parasti ir mērāms metros, bet augiem – centimetros.

Lai demonstrētu, kā skalāro metodi var izmantot priedēkļu semantikas analīzei, tiek aplūkoti verbu *ēst* un *vārīt* atvasinājumi.



7. att. Verba *ēst* atvasinājumu attēlojums barības uzņemšanas kvantitātes skalā

Lai gan priedēkļverbiem, kuri atvasināti no verba *ēst*, saglabājas arī prototipiskā virzības nozīme, labāk tos analizēt ar barības uzņemšanas kvantitātes skalu (sk. 7. attēlu). Atskaites punkts saistīts ar darbības beigām, un tas apzīmē barības uzņemšanu optimālā daudzumā. Optimālais daudzums ir specifisks konkrētam darbības veicējam. Verba *paēst* vērtība sakrīt ar atskaites punktu. Priedēklis *pa-* verbam *ēst* piešķir pabeigtības nozīmi, nemainot tā leksisko nozīmi. Priedēkļverbus *ieēst* un *uzēst* nevar uzskatīt par sinonīmiem, ja tos analizē, izmantojot ceļa skalu (*ie-* nozīme ‘virzība iekšā’, *uz-* nozīme ‘virzība virsū vai klāt’). Taču kvantitātes nozīmē verbi ir sinonīmiski. Verbi *ieēst* un *uzēst* apzīmē kvantitāti, kas daudz mazāka par atskaites punkta vērtību. Verbi *saēsties* un *pieēsties* apzīmē kvantitāti, kas nedaudz pārsniedz atskaites punktu. Verbam *pārēsties* nav no tā paša motivētājverba atvasinātu sinonīmu – tas izsaka kvantitāti, kas krietni pārsniedz atskaites punktu. Verbam *ēst* ir vēl citi atvasinājumi, taču tie būtu analizējami ar citu skalu. Verbi *izēst* un *apēst* izsaka nevis darbības veicēja stāvokli, bet gan patērētā objekta stāvokli.



8. att. Verba *vārīt* atvasinājumu attēlojums objekta gatavības skalā

Atskaites punkts verbam *vārīt* apzīmē pilnībā gatava produkta radīšanu (sk. 8. attēlu). Verbi *pavārīt* un *apvārīt* apzīmē kvantitāti, kas daudz mazāka par atskaites punkta vērtību. Verbi *izvārīt*, *novārīt* un *savārīt* sakrīt ar atskaites punktu. Noteiktā kontekstā tie ir sinonīmiski, tomēr verbu *novārīt* un *savārīt* lietojums ir šaurāks. Verbam *savārīt* arī daudzuma nozīme ir spilgti izteikta. Verbiem *izvārīt* un *novārīt* daudzuma nozīme nepiemīt. Verbu *novārīt* nav iespējams lietot ar tik plašu objektu klāstu kā verbu *izvārīt*. Piemēram, zupu var *izvārīt*, bet ne

novārīt. Verbam *pārvārīt* nav no tā paša motivētājverba atvasinātu sinonīmu. Šī verba izteiktās darbības vērtība ir lielāka par atskaites punktu.

Verbu *ēst* un *vārīt* atvasinājumu skalārā analīze atspoguļo priedēkļu daudznozīmību un to atkarību no verbu leksiskās nozīmes. Verbam *ēst* nelielas kvantitātes vai kvalitātes darbību izsaka priedēkļu pāri *ie-* un *uz-*, savukārt verbam *vārīt* šo nozīmi piešķir priedēkļi *ap-* un *pa-*.

2.4. Priedēkļu nozīmju antonīmija

Pēc V. Krofta (2012, 58–62) klasifikācijas stāvoklis var būt gan pārejošs, gan nepārejošs un veikums var būt gan atgriežami vērsts, gan neatgriežams. Verbiem, kas apzīmē pārejošu stāvokli, piemēram, *apsēsties*, vai atgriežami vērstu veikumu, piemēram, *atvērt (durvis)*, iespējami antonīmi – no sēdus stāvokļa ir iespējams *piecelties* un atvērtas durvis ir iespējams *aizvērt*. Antonīmi nav iespējami neatgriežami vērsta veikuma verbiem, piemēram, *saplēst (stiklu)*, cikliska veikuma verbiem, piemēram, *iepīkstēties*, vai sasnieguma verbiem, piemēram, *apēst (kūku)*.

Ir pretējas nozīmes vietas apstākļa vārdi, kas izsaka pretējas nozīmes virzienu vai atrašanās vietu telpā: *klāt* un *projām*, *iekšā* un *ārā*, *augšā* un *lejā*, kā arī veida apstākļi, kas raksturo objektu stāvokli: *kopā* un *atsevišķi*, *vaļā* un *ciet*.

Atbilstoši minētajiem apstākļa vārdu pāriem ir iespējami priedēkļu pāri ar pretēju nozīmi.

Priedēkļi *at-* un *aiz-* tiek lietoti, lai izteiktu pretēja virziena kustību telpā vai pretēji vērstu veikumu. Priedēkļa *at-* nozīme ‘virzība šurp’ ir antonīmiska priedēkļa *aiz-* nozīmei ‘virzība prom’. Tā paša motivētājverba atvasinājumu pāri ar šādām nozīmēm iespējami gandrīz visiem virzības verbiem, piemēram, *atpeldēt* un *aizpeldēt*, izņemot verbu pāri *atnākt* un *aiziet* (tuvošanās tiek apzīmēta ar atšķirīgu verbu). Priedēkļa *at-* nozīme ‘atvēršana vaļā’ ir antonīmiska priedēkļa *aiz-* nozīmei ‘aizvēršana ciet’. Darbību iespējams atcelt lietvārdu motivētiem verbiem, piemēram, *aizāķēt* un *atāķēt*, un verbiem, kas izsaka mehānisku darbību, piemēram, *aizvērt* un *atvērt*, *aizlocīt* (50) un *atlocīt* (51).

(50) *Papīru aizloka, lai veidojās konverts.* (lvTenTen14)

(51) *Tas ir jādara lēnām, papīru atlokot atpakaļ pēc iespējas asākā leņķī.* (lvTenTen14)

Arī priedēkļi *ie-* un *iz-* tiek lietoti gan pretēja virziena kustības apzīmēšanai, gan pretēji vērsta veikuma apzīmēšanai. Abu nozīmju izteikšanai kontekstā nereti tiek lietots arī kāds vietas apstākļis, kas apzīmē konteineru, kurā iekšā un no kura ārā notiek virzība. Priedēkļa *ie-* nozīme ‘virzība iekšā’ ir antonīmiska priedēkļa *iz-* nozīmei ‘virzība ārā’. Pretēji vērstu virzību veic intransitīva verba subjekts. Piemērā (52) subjekts ir vietniekvārds *tu*. Priedēkļa *ie-* nozīme

‘ietveršana’ ir antonīmiska priedēkļa *iz-* nozīmei ‘konteinera iztukšošana’. Pārvietots tiek transitīva verba objekts. Piemērā (53) objekts, kuru pārvieto, ir *šampūns*. Kontainers, no kura un kurā objekts tiek pārvietots, ir *pudele*.

(52) [...] *tu iekāp konkrēta maršruta transporta līdzeklī, brauc un kādā no pieturām izkāp.*
(lvTenTen14)

(53) *Ja es izleju no pudeles mazliet par daudz šampūna, es daļu ieleju atpakaļ.*
(lvTenTen14)

Priedēkļa *uz-* nozīme ‘virzība augšā’ un nozīme ‘virzība virsū’ ir antonīmiskas priedēkļa *no-* nozīmei ‘virzība lejā vai nost’. Pretējas darbības var veikt subjekts, piemēram, *uzkāpt* un *nokāpt*. Veicot šīs darbības, subjekts atgriežas sākotnējā atrašanās vietā. Transitīvi verbi izsaka objekta pārvietošanu virsū kādam citam objektam un noņemšanu nost no tā, piemēram, *uzcelt* (54) un *nocelt* (55). Pretējas darbības izsaka arī no dažādiem motivētājverbiem atvasināti priedēkļverbi, piemēram, *uzlikt* un *noņemt*.

(54) *Lai paglābtu tos (sīpolus) no aukstuma, uzcēlu augšā uz skapja un periodiski laistīju.*
(lvTenTen14)

(55) *Nocēlu no grāmatplaukta vecus un pavisam vecus RL numurus.* (lvTenTen14)

Priedēkļa *pa-* nozīme ‘virzība šurp’ un priedēkļa *at-* nozīme ‘virzība projām’ ir antonīmiskas, taču pretējas nozīmes darbību apzīmējoši verbi tiek atvasināti no atšķirīgiem motivētājverbiem, piemēram, *paņemt* un *atdot*. Līdzīgi ir ar priedēkļa *sa-* nozīmi ‘savienošana’ un priedēkļa *iz-* nozīmi ‘destruktīva darbība’. Arī šādas nozīmes tiek izteiktas ar verbiem, kas atvasināti no dažādiem motivētājverbiem, piemēram, *salikt* un *izjaukt*.

2.5. Priedēkļverbu semantika kontekstā

Gan verbi kopumā, gan priedēkļverbi nereti ir polisēmiski. Dažkārt atšķirīgas nozīmes parādās tikai kontekstā (Soida 2009, 219, 227–233; Vulāne 2015, 278–279). Piemēram, verbs *pārlikt* var piesaistīt objektu un vēl citus neobligātus teikuma paplašinātājus. Frazeoloģismā *pārlikt eksāmenu* (sk. (56) piemēru) priedēklis *pār-* verbam piešķir atkārtotas darbības nozīmi. Lietojot šo verbu kopā ar apstākli *pārlikt pāri* (sk. (57) piemēru), priedēklis *pār-* piešķir verbam darbības virzienu un tās pašas saknes apstākļa vārds *pāri* to pastiprina.

(56) *Ja visiem esošajiem medniekiem liktu pārlikt eksāmenu pēc pašreizējiem noteikumiem, tad medniekos paliktu kādi 10 procenti.* (timeklis-1.0)

(57) [...] *cietušā otru roku pārlikt pāri viņa ķermenim* [...] (timeklis-1.0)

Priedēkļiem raksturīgas šādas iezīmes (Vulāne 2015, 278):

- 1) katram priedēklim ir vairākas nozīmes. Tās atklājas, priedēklim kombinējoties ar atšķirīgiem motivētājpārdiem: *atņemt* (nozīme ‘kaut kas tiek zaudēts’) un *atdot* (nozīme ‘kaut kas tiek iegūts’);
- 2) vienu nozīmi var izteikt ar dažādiem priedēkļiem, piemēram, gan *atskriet*, gan *pieskriet* izsaka tuvošanos.

Savienojumā ar dažādiem motivētājpārdiem izpaužas tā priedēkļa nozīme, kas tuvāka paša motivētājpārda leksiskajai nozīmei. Piemērā (58) priedēklis *no-* norāda uz pabeigtu darbību ar sasniegtu rezultātu – aušanas darbības rezultātā tiek radīts objekts *aušanas paraudziņi*. Motivētājverbs *aust* ir telisks verbs, kurš saistīts ar objekta radīšanu. Piemēros (59), (60) un (61) priedēklis *no-* tam pašam motivētājverbam *skriet* piešķir dažādas nozīmes – pārspēšanas nozīmi, nozīmi ‘darbība aptver noteiktu attālumu’, nozīmi ‘darbība virzās leju’. Verbs *skriet* ir virzības verbs. Trīs minētās nozīmes piemīt arī citiem virzības verbam.

- (58) *Auduma paraudziņus, izmantojot manus rakstus, zinātniece **noauda**, parādot lielo diega variēšanas iespēju.* (LVK2013)
- (59) *Viņa ar rezultātu 3:23 **noskrēja** visus pārējos 95 dalībniekus.* (LVK2013)
- (60) *Kā pirmais **noskrēja** noteikto gabalu* (LVK2013)
- (61) *Ibiss **noskrien** pēc vīna.* (LVK2013)

Vienu nozīmi var izteikt ar vairākiem priedēkļiem, tādējādi viena motivētājpārda prefiksāli atvasinājumi var būt tuvi sinonīmi. Šādas sinonīmiskas nozīmes redzamas piemēros (62) un (63). Verbam *nostāties* ir neitrāla nozīme. Tas apzīmē pabeigtu kustību. Verba *sastāties* priedēklim *sa-* papildus vēl piemīt virzības kopā nozīme, taču tā šajā kontekstā nav nepieciešama, jo to jau izsaka virzības galapunkts – vietas apstāklis *aplī*.

- (62) *Aija un viņas dzimšanas dienas viesi **nostājās** aplī* (timeklis-1.0)
- (63) *Visi **sastājamies** aplī un skaļi izsakām viedokli* (timeklis-1.0)

J. Endzelīns (1971, 618) atzīmē, ka priedēkļu *ap-*, *at-*, *pie-* „sākotnējās nozīmes tā pabālējušas, ka dažos gadījumos verba saknei vienkārši piešķir pabeigtību”. Piemēram, uzaicinot viesi apsēsties, var izmantot jebkuru no trim verbiem *apsēzāties*, *atsēzāties* vai *piesēzāties*. J. Endzelīns (1971, 619) norāda arī uz dažām citām nozīmēm, ko var izteikt vairāki priedēkļi. Piemēram, noņemšanu vai attālināšanu var izteikt ar priedēkļiem *aiz-* (*aizdzīt*), *no-* (*nodzīt*) vai *pa-* (*padzīt*). Tomēr ir savas nozīmes nianšes, ko paskaidro priedēkļverbam atbilstošs imperfektīvs bezpriedēkļa verbs kopā ar apstākļa vārdu. Verbs *aizdzīt* saistīts ar *dzīt*

projām, nodzīt saistīts ar *dzīt nost*, bet *padzīt* saistīts ar *dzīt prom uz visiem laikiem*. Priedēkļu nozīmju sinonīmijai veltīta 2.3 nodaļa.

Kontekstam ir īpaši nozīmīga loma, tulkojot tekstu valodā, kurā priedēkļi verbiem netiek lietoti. Aplūkojot latviešu darbības vārdu priedēkļu atbilstmi igauņu valodā, Ilze Tālberga (2017, 235–240) konstatē, ka katru no četrām nozīmēm, ko priedēklis *aiz-* piešķir virzības verbiem, igauņu valodā izsaka atšķirīgi. Ja priedēkļverbs tiek lietots ar prievārdisku savienojumu ar prievārdu *aiz*, igauņu valodā tiek lietota postpozīcijas frāze ar līdzīgu prievārdu *taha* ‘aiz’. Ja priedēklis verbam piešķir nozīmi ‘prom’, ‘ciet’ vai ‘priekšā’, tad igauņu valodā verbs tiek lietots ar atbilstošu apstākļa vārdu – *minema* ‘prom’, *kinni* ‘ciet’ vai *ette* ‘priekšā’, piemēram, *astus teele ette* ‘aizstājās ceļā’. Transitīviem verbiem igauņu valodā darbības pabeigtību izsaka arī tiešais objekts. Ir trīs varianti, kādos var izteikt priedēkļa *ie-* telpisko nozīmi ‘iekšā’ (Zagorska 2016, 238–240):

1) ar verbam sekojošu lietvārdu illatīvā:

- (64) *Isa pistab pea aknasse.*
tētis.NOM bāzt.PRS.3SG galva.GEN logs.ILL
‘Tētis iebāž galvu lodziņā.’

2) ar verbam sekojošu lietvārdu un postpozīciju *sisse* ‘iekšā’:

- (65) *Pisar langes supi sisse.*
asara.NOM krist.PST.3SG zupa.GEN iekšā
‘Asara iekrita zupā.’

3) ar verbu un apstākļa vārdu *sisse*:

- (66) *Tasa nagu hiir tuli sisse Zaiga.*
klusītēm kā pele.NOM nākt.PST.3SG iekšā Zaiga.NOM
‘Klusītēm kā pele ienāca Zaiga.’

2.5.1. Adverbiālas nozīmes paplašinātāji

Lai noskaidrotu, kā priedēkļverba nozīme parādās kontekstā, tiek aplūkoti teikumi, kuros priedēkļverbam ir kāds adverbiālas nozīmes paplašinātājs. I. Freimane (1985, 12) semantiskās valences definīcijā norāda, ka tā „izpaužas kā spēja piesaistīt vārdus, kuru leksiskajā nozīmē ir kāds vispārināts semantisks elements, piemēram, virzības verbi saistās ar vārdiem vietas nozīmē: *skriet šurp, lidot prom* utt.”. Nozīmes paplašinātāju verbs parasti piesaista uz valences pamata.

Precīzu adverbiālas nozīmes paplašinātāju aprakstu sniedz I. Lokmane (2015, 765; sk. arī Freimane 1985; Dimiņš 2017, 2019; par verba veidu un apstākļiem sk. Kalnača 2015, 535–537; 2016; 2017; Horigučī 2016). Par adverbiālas nozīmes paplašinātāju var kalpot

- 1) viens pats apstākļa vārds: *braukt **projām***;
- 2) prievārdisks savienojums: *braukt **ar autobusu***;
- 3) lietvārds kādā locījumā, visbiežāk lokatīvā: *braukt **mājās***.

Adverbiālu nozīmi var konkretizēt, tā var būt

- 1) veida nozīme: *strādāt **kārtīgi***;
- 2) mēra nozīme: *mazliet **pastrādāt***;
- 3) cēloņa nozīme: *bailēs **aizbēgt***;
- 4) vietas nozīme: *iekāpt **autobusā***;
- 5) laika nozīme: *ilgāk **pagulēt***.

Vietas apstākļi var būt gan situanti, ja atrodas teikuma sākumā un attiecas uz teikumu kopumā (67), gan verba nozīmes paplašinātāji, ja tos piesaista verbs uz valences pamata (68) (Lokmane 2015, 765; Valkovska 2016, 125). Laika apstākļi vairumā gadījumu ir situanti (69).

(67) *Uz **ielas** viņu sagaidīja mierīgs ziemas beigu vakars [..] (LVK2018)*

(68) *Saule iekrita **jūrā**. (LVK2018)*

(69) ***Šovakar** par tik smagām tēmām vairs nerunāsim. (LVK2018)*

Prievārdisks savienojums adverbiālas nozīmes paplašinātāja lomā var precizēt kustības verba galapunktu vai mērķi – *aizpeldēt līdz bākai*. Apstākļa vārds adverbiālas nozīmes paplašinātāja lomā var specificēt virzienu – *aizpeldēt garām*. Kad kustība vairs nav vērotāja redzeslokā, bez konteksta un adverbiāliem paplašinātājiem trūkst informācijas par turpmāko darbības norisi, t. i., vai kustība vēl turpinās, kādā virzienā tā turpinās, kāds ir tās galamērķis – *kuģis aizpeld*.

Visu semantisko grupu vārdiem nav raksturīga adverbiālu paplašinātāju piesaiste. Un ne visu grupu apstākļa vārdi ietekmē verba nozīmi. Līga Ciematniece (2015, 70) atzīmē, ka „emociju vai uztveres verbu nozīmes īstenošanai nav nepieciešamas adverbiālās lomas. Savukārt pārvietošanās verbu nozīmes īstenošanai ir nepieciešama virkne dažādu adverbiālo semantisko lomu”. Darbības veicēja pārvietošanās vai kāda objekta pārvietošana notiek telpā, tādēļ pārvietošanās jeb virzības vārdiem ir svarīgas

- 1) avota (*aizskriet no mājām*),
- 2) mērķa (*aizskriet pēc piena*),
- 3) virziena (*aizskriet garām*),
- 4) ceļa (*aizskriet pa ielu*) semantiskās lomas.

Tās kontekstā palīdz īstenot adverbiālas nozīmes paplašinātāji.

Pārvietošanās vārdiem līdzīgas sintaktiskās konstrukcijas veido arī skaņu verbi ar virzības nozīmi. I. Freimane (2008, 36) atzīmē, ka šo verbu „nozīmēs ir divi obligāti semantiskie elementi – ‘skanēt un ‘virzīties’. Runa ir galvenokārt par tiem vārdiem, kas nosauc personas virzīšanos vai kāda motora, transporta līdzekļa u. tml. virzīšanos, vienlaicīgi radot troksni, skaņu, turklāt skaņas elements šo verbu nozīmēs dominē. [...] Virzības nozīmi vārdam piešķir priedēklis. Rodas iespēja ekonomēt valodas līdzekļus – ja skaņu rada kāds subjekts kustībā, ar minētajiem priedēkļiem skaņu vārdam var piešķirt virzības nozīmi, īsinot konstrukcijas un izvairoties no sarežģītākas izteiksmes ar divdabjiem un divdabja teicieniem [...] *Soļi aizklaudz nevis Kāds aiziet **klauzozošiem soļiem, soļiem klauzozot***”.

Verbālajās vārdkopās apstākļa vārds var raksturot verba nosaukto darbību gan patstāvīgi (70), gan arī līdzīgi prievārdam piesaistīt vārdam datīvu (71) (Paegle 2003, 156).

(70) [...] *pirceji paši **braukuši klāt***. (LVK2013)

(71) *Jasmīne **pierāpo viņam klāt***. (LVK2013)

2.5.2. Priedēkļverbi un vietas apstākļi

Korpusā nereti sastopami piemēri, kuros vizuālie verbi tiek lietoti kopā ar apstākļa vārdu *apkārt* (72). Apstākļa vārds norāda virzienu, kādā darbojas vizuālie verbi, kas izsaka īslaicīgu darbību. Īslaicīguma nozīmi šajos piemēros piešķir priedēklis *pa-*. Šiem vārdiem, līdzīgi kā pārvietošanās vārdiem, ir svarīgs virziens, kādā tiek vērsts skatiens. Verbu *paraudzīties, pavērties* un *palūkoties* valence pieprasa norādīt vietas apstākli. Bez apstākļa vārda *apkārt* izteikumi zaudē nozīmi. Vizuālie priedēkļverbi tiek lietoti kopā arī ar citiem apstākļa vārdiem, piemēram, *augšup* (73) vai *atpakaļ* (74).

(72) *Un es gribu tikai teikt - apstājies mana tauta un **paraugies apkārt***. (LVK2013)

(73) *Es **paraudzījos augšup**: nūdien, visi logi bija tumši [...]* (LVK2018)

(74) *Apstāties, lai **palūkotos atpakaļ***. (LVK2018)

Priedēklim *ap-* pēc nozīmes atbilst apstākļa vārds *apkārt*. Gunta Smiltneiece (2015, 601) norāda, ka „prievārdiskos apstākļa vārdus *apkārt, pāri, klāt* nereti lieto kopā ar attiecīgas nozīmes priedēkļverbiem, tādējādi pastiprinot šo verbu izteikto telpiskās orientācijas nozīmi”. Piemērā (75) virzības verbs *aplidot* tiek lietots kopā ar apstākļa vārdu *apkārt*.

(75) *Piepeši Reinis, gluži nosvīdis aiz **satraukuma, strauji aplido apkārt** istabai*. (LVK2013)

Saistībā ar informācijas daudzumu saziņā Pols Graiss (*Paul H. Grice* 1989, 26–27) postulē kvantitātes maksimas, kas paredz sniegt tik daudz informācijas, cik nepieciešams pašreizējā mērķa sasniegšanai, un nesniegt informāciju, kas pašreizējā kontekstā ir lieka. Saskaņā ar Pola Graisa kvalitātes un runas manieres maksimām, jārunā patiesi, jāizsakās skaidri, izvairoties no pārpratumiem. Pētot priedēkļverbus ar tādas pašas vai līdzīgas nozīmes apstākļa vārdu vai prievārdu (jeb sinharmoniskas priedēkļverba konstrukcijas) un priedēkļverbus ar tuvas nozīmes apstākļa vārdu vai prievārdu (jeb korelatīvas priedēkļverba konstrukcijas), D. Dimiņš (2017) norāda uz šo konstrukciju saistību ar P. Graisa maksimām. „Sinharmonisma un korelācijas parādību var skaidrot ar vēlmi atkārtot informāciju atbilstīgi Pola Graisa [...] kvalitātes maksimai (izteikties skaidri), kas šajā gadījumā notiek uz kvantitātes maksimas (izteikties īsi) rēķina” (Dimiņš 2017, 71).

Ar apstākļa vārdu *atpakaļ* tiek lietoti priedēkļverbi ar priedēkļiem *no-* (76), *aiz-* (77), *ie-* (78), *sa-* (79) un *pa-* (80). Priedēkļverbi ar šiem priedēkļiem izsaka atgriešanos iepriekšējā stāvoklī.

- (76) *Šajā gadījumā piedāvātu blokus apmainīt vai piešķirtu papildus 12% atlaidi un **nopirkt atpakaļ** visu atlikušo līmi.* (LVK2013)
- (77) *Aizvest atpakaļ uz iecirkni un sastādīt protokolu?* (LVK2013)
- (78) *[..] līgava Taņa paklausīgi **ieslīdēja atpakaļ** pelēkzilajā fordā.* (LVK2013)
- (79) *Morics **saliek atpakaļ** televizoru.* (LVK2013)
- (80) *Tēvs **pagriežas atpakaļ**.* (LVK2013)

Apstākļa vārds *garām* pēc nozīmes tieši neatbilst nevienam priedēklim. Piemēros tas tiek lietots kopā ar virzības vārdiem, precizējot virzienu attiecībā pret citiem objektiem telpā. Ir konstatēti piemēri ar priedēkļiem *pa-* (81), *no-* (82) un *aiz-* (83). Nozīme ‘garām’ piemīt latgaliešu rakstu valodā un lietuviešu valodā lietotajam priedēklim *pra-* (> *pro-*) (Rudzīte 1964, 327; Reķēna 1998, 258; Keinys 2000). Piemēram, Bērzglē sastopams verbs *probraukt* (latv. ‘pabraukt garām’), Siljānos *proskreje* (latv. ‘paskrēja garām’) (Rudzīte 1964, 327).

- (81) *[..] patiešām skaistas vietas, kuras mums, latviski lasot, var **paiet garām** [..]* (LVK2013)
- (82) *[..] caurcaurēm salijis jaunietis lepni **noslāja garām** mūsu sauszemes saliņai [..]* (LVK2013)
- (83) *To zīmi nevarēja pamanīt, ja normāli mauc, virs simtiņa, tad toč var **aizskriet garām!*** (LVK2013)

Apstākļa vārds *kopā* pēc nozīmes atbilst priedēklim *sa-*. Visos ekscerpētajos piemēros (sk. (84), (85) un (86) piemēru) apstākļa vārds *kopā* lietots ar verbiem, kas darināti tieši ar šo priedēkli. Apstākļa vārds pastiprina priedēkļa *sa-* izteikto nozīmi, bet nozīme nemainītos arī tad, ja apstākļa vārds *kopā* tiktu izlaists.

- (84) *Kāpēc tās jāsaākē kopā?* (LVK2013)
(85) *[..] arī līmei, ar ko tos blokus salipināt kopā.* (LVK2013)
(86) *No makaroniem nolej lieko ūdeni, un visu samaisa kopā.* (LVK2013)

Apstākļa vārds *iekšā* pēc nozīmes atbilst priedēklim *ie-*. Apstākļa vārds *iekšā* tiek lietots gan ar saderīgu priedēkļverbu ar priedēkli *ie-* (87), kur to varētu arī izlaist, gan ar priedēkli *sa-* (88), kur tā lietojums ir obligāts.

- (87) *Sīkākas ierīces ir pat spējīgas iekļūt iekšā celtnēs.* (LVK2013)
(88) *Pavasaros, kad Žužas upe pārplūda, tad ūdens sanāca iekšā līdz pat puscelim.* (LVK2013)

Apstākļa vārds *ārā* pēc nozīmes atbilst priedēklim *iz-*. Tas tiek lietots gan ar saderīgu priedēkļverbu ar priedēkli *iz-* (89), gan ar vizuālo priedēkļverbu ar priedēkli *pa-* (90), kuram apstākļa vārds norāda skata virzienu telpā.

- (89) *To režisors izņēma ārā, jo tas būtu prasījis vēl kādas 15 – 20 minūtes.* (LVK2013)
(90) *Vispirms viņa pieiet pie loga un palūkojas ārā.* (LVK2013)

Apstākļa vārds *lejā* pēc nozīmes atbilst priedēklim *no-*. Arī šis apstākļa vārds tiek lietots gan ar nozīmes ziņā saderīgu priedēkļverbu (91), gan ar vizuālo priedēkļverbu ar priedēkli *pa-* (92), gan ar kustības verbu ar priedēkli *aiz-* (93), kuram arī nepieciešama norāde uz virzienu telpā.

- (91) *[..] viņi gatavojās pie pirmās iespējas mēģināt nokāpt lejā.* (LVK2013)
(92) *Paraudzījos lejā uz zemi, mīļo tētīt, cik tā bija skaista!* (LVK2013)
(93) *Lielgabali jau aizšļūca lejā uz Daugavu [..]* (LVK2013)

2.5.3. Priedēkļverbi un laika vai veida apstākļi

Aplūkojot piemērus ar veida apstākļiem *parasti* (94) un *pamazām* (95) un ar laika apstākļiem *bieži* (96) un *nupat* (97) ir redzams, ka šie apstākļi teikumā parasti novietoti pirms priedēkļverba un raksturo situāciju teikumā kopumā, t. i., teikumā veic situanta lomus. Tā kā

laika vai veida apstākļi tieši nav saistīti ar piedēkļverbu, šādas sintaktiskās konstrukcijas var veidot ar piedēkļverbu, kas darināts ar jebkuru no piedēkļiem.

- (94) *Ziemas sezonā upes **parasti aizsalst.*** (LVK2013)
- (95) *Skatuve **pamazām satumst...*** (LVK2013)
- (96) *Ķīnas raktuvēs bieži notiek sprādzieni, taču **parasti tos izraisa pazemē sakrājušās gāzes, nevis strādnieku neapdomīga apiešanās ar sprāgstvielām.*** (LVK2013)
- (97) *[..] kurus Šlesera kungs **nupat uzskaitīja** [..]* (LVK2013)

Piemēri rāda, ka svarīgāka loma piedēkļverbu nozīmes precizēšanai kontekstā ir vietas apstākļiem, kas var pat tuvināt dažādu piedēkļverbu nozīmes, jo kontekstā lielāks semantiskais svars ir vietas apstāklim, nevis pašam verbam, piemēram, *nobraukt garām, aizbraukt garām, pabraukt garām*. Ir arī tādi apstākļa vārdi, kuri tikai pastiprina piedēkļverba nozīmi, bet nav nepieciešami, piemēram, *izņemt ārā, ielikt iekšā, saāķēt kopā*. Šādos piemēros piedēklim un apstākļa vārdam ir saderīga virziena semantika, izteikuma nozīme nemainās, tos atmetot. Taču šo pašu apstākļa vārdu lietojums ar citiem piedēkļverbiem ir obligāts, piemēram, *palūkoties ārā/iekšā*. V. Staltmane (1958b, 23) atzīmē, ka „verba piedēkļa polisēmija ir par iemeslu tam, ka analītiskās konstrukcijās apstākļa vārds var pievienoties arī attiecīgajam perfektīvā veida piedēkļa verbam. Apstākļa vārds šeit it kā nosaka un precizē, kurā no savām nozīmes niansēm piedēklis tiek lietots”, piemēram, *atraut vaļā, atraut atpakaļ*. Taču tas nav vienīgais iemesls apstākļa vārda lietojumam. Tas tiek lietots arī tad, ja piedēklim ir tikai viena lokālā nozīme. Ar līdzīgas nozīmes apstākļa vārdu tā tiek īpaši uzsvērta – *divreiz apgriezties apkārt*.

I. Lokmane (2015, 760, 765) norāda, ka „vairumā gadījumu paplašinātāji ar laika nozīmi ir situanti, (apstākļi, kas iesaistās teikumā neatkarīgi no vārda sakariem)”. Arī aplūkotie piemēri ar apstākļa vārdiem rāda, ka laika apstākļa vārdi nenosaka piedēkļverba nozīmi. Tie parasti atrodas adjunkta pozīcijā teikuma sākumā un raksturo visu situāciju kopumā. Semantiskā valence piesaista piedēkļverbiem apstākļa vārdus, kas nosaka piedēkļverba nozīmi kontekstā. Apstākļa vārdi kā adjunkti precizē piedēkļverba nozīmi kontekstā.

2.6. Vispārīgajā leksikā sastopamās neprecizitātes piedēkļverbu lietojumā

Dažkārt valodas praksē lietotie ar piedēkļiem darinātie darbības vārdi neatbilst valodas kultūras normām. Uz to jau norāda J. Endzelīns brošūrā „Dažādas valodas kļūdas”, kas ar papildinājumiem tiek izdota vairākkārt – 1928., 1930. un 1932. gadā (Endzelīns 1980). J. Endzelīns saskata gan vācu valodas, gan krievu valodas ietekmi piedēkļverbu izvēlē.

Priedēkļverbs mēdz būt pareizi darināts, taču netiek lietots pareizā nozīmē. Tam tiek piešķirta nozīme, kāda raksturīga vācu valodas verbam. Piemēram, *uzteikt* ir nozīme *slavēt*, taču tas tiek lietots, burtiski tulkojot vācu verbu *aufsagen* – *uzteikt (vietu, līgumu)*. Pareizi būtu lietot *atteikt*. Vēl citi nepareizā nozīmē lietoti priedēkļverbi, kuru izvēli ir ietekmējusi vācu valoda, ir *uzdot cīņu* (pareizi ir *atteikties no cīņas*), *uzkrist* (pareizi ir *krist acīs*), *uzskaitīt* (pareizi ir *minēt*). Vairāku priedēkļverbu ar priedēkli *sa-* lietojumu ir ietekmējis krievu valodas paraugs. Verba *būt* vietā tiek lietoti priedēkļverbi *sastāvēt* un *saturēt*. Kopumā J. Endzelīns min 30 priedēkļverbus, kuri tiek lietoti kļūdaini. Tie ir *aizvietot, atvietot, izaicināt, izbēgt, izbīdīt, izdot skaņas, iznest lēmumu, izpalikt, izpārdot, notikums izsauca, iztaisīt, izvest remontu, izvilkties, nozīmēt kandidātus, pasūtīt, apsūtīt, pārdot, piedot, pielikt, pielietot, pieņemt, pierakstīt, pievest* (Endzelīns 1980, 15–36). Daudzi no J. Endzelīna minētajiem piemēriem arī mūsdienu valodā tiek lietoti no krievu valodas pārņemtā burtiskā tulkojuma nozīmē. Piemēram, *izbēgt* tiek lietots nozīmē, kāda ir krievu verbam *izbezhat'*, lai gan kontekstā verbs *izvairīties* ir iederīgāks (sk. (98) piemēru).

(98) *Tādējādi ir iespēja izbēgt no nevēlamiem aizvainojumiem, rast saprati vienam pret otru un rast risinājumu.* (lvTenTen14)

Jautājumam par dažu priedēkļu lietošanu nevietā pievērsušies vairāki autori (Kalna 1988; Freimane 1993; Kušķis 2006; Šmidebergs 2008a; Ozola 2008; Horiguči 2011, 2013, 2014; Laiveniece 2005, 2009). Sistemātiski atkāpes no literārās valodas normas vārddarināšanā ar morfoloģisko paņēmieni analīzē I. Freimane (1993, 154–159). Priedēkļverbu sakarā I. Freimane min divu veidu situācijas. Vienā gadījumā tiek lietots kalks ar neatbilstošu priedēkli, bet otrā gadījumā – desmantizēts afikss, kurš vispār ir lieks. Papildus I. Freimanes priedēkļverbu lietojuma kļūdām, B. Kalna (1988, 128) min vēl trešo gadījumu. Var rasties loģiskas pretrunas, ja priedēkļverbu, kurš akcentē darbības pabeigtību, lieto kopā ar verbu *sākt*, kurš akcentē darbības sākumu. Tiek sniegts šāds piemērs: „*Jānis sāka saskaitīt izdotās kapeikas*” (Kalna 1988, 128).

2.6.1. Verbs ar tam neatbilstošu priedēkli

I. Freimane min verbu pāri *apskaitļot* un *izskaitļot*. Piemērā *apskaitļot barības vielu daudzumu* verbs *apskaitļot* ir neliterārs kalks, kurš būtu aizstājams ar verbu *izskaitļot* (Freimane 1993, 154). Šim gadījumam atbilst arī verbu pāris *pazvanīt* un *piezvanīt*. Verbs *pazvanīt* nav lietojams attiecībā uz zvanīšanu pa telefonu, tam latviešu valodā ir nozīme ‘nedaudz, īsu laiku zvanīt’. Taču šis kalks ir dziļi iesakņojies valodā. Aplūkojot šo verbu lietojumu korpusa

lvTenTen14 piemēros, redzams, ka ir vairāki vārdi, kuri tiek lietoti kontekstā gan ar vienu, gan ar otru verbu (sk. 4. tabulu). Populārākie no tiem ir lietvārdi *mamma*, *draudzene* un *policija*, kuri apzīmē zvanīšanas procesa adresātu ((99) piemērā izmantots priedēklis *pa-*, bet (100) piemērā – priedēklis *pie-*) vai zvanīšanas procesa veicēju ((101) piemērā izmantots priedēklis *pa-*, bet (102) piemērā – priedēklis *pie-*).

- (99) *Ātri pazvanīju mammai, kura mani nogādāja slimnīcā.* (lvTenTen14)
 (100) *Māsa piezvanīja mammai, kas teica, ka jāsauc ātrā palīdzība.* (lvTenTen14)
 (101) *Šodien pazvana mamma jautā vai man viss labi [..]* (lvTenTen14)
 (102) *Tikmēr mājupceļā piezvana mamma – lai iebraucot pakaļ svaigi izlīdušajiem salātiem un redīsiem.* (lvTenTen14)

4. tabula

Verbi pazvanīt un piezvanīt ar kopīgu vārdu pa labi. Piemēru skaits lvTenTen14 korpusā

Vārda pa labi no verba pamatforma	Verba pazvanīt un vārda pa labi piemēru skaits (% no šī verba piemēru skaita)	Verba piezvanīt un vārda pa labi piemēru skaits (% no šī verba piemēru skaita)
<i>mamma</i>	15 jeb 0,84%	72 jeb 0,54%
<i>draudzene</i>	10 jeb 0,56%	54 jeb 0,41%
<i>policija</i>	15 jeb 0,84%	109 jeb 0,82%
<i>pa</i>	34 jeb 1,9%	550 jeb 4,13%
<i>uz</i>	291 jeb 16,27%	1653 jeb 12,42%
Jebkāds vārds	1789	13313

Gan ar *pazvanīt*, gan *piezvanīt* tiek lietoti prievārdi *uz* un *pa*. Vārdu savienojums ar prievārdu *uz* apzīmē zvanīšanas mērķi. Vārdu savienojums ar prievārdu *pa* apzīmē zvanīšanas instrumentu. Aiz šī prievārda parasti seko kāds no vārdiem *telefonu*, *tālruni*, *mobilo* (sk. (103) un (104) piemēru). Verbs *piezvanīt* tiek lietots aptuveni septiņas reizes biežāk, taču nozīmju ziņā šie verbi tiek uzskatīti par līdzīgiem. 16,27% no *pazvanīt* piemēriem ir *pazvanīt uz*. 12,42% no *piezvanīt* piemēriem ir *piezvanīt uz* – šie piemēri saistīti ar zvanīšanu pa telefonu. Piemēriem, kuros lietots viens vai otrs verbs, nav stilistiskas atšķirības. LLVV verba *pazvanīt* otrā nozīme, ko lieto sarunvalodā, ir ‘piezvanīt (kādam)’. Šī vārda primārā nozīme ir ‘neilgu laiku, mazliet zvanīt (parasti signalizējot)’. lvTenTen14 korpusā ir tikai septiņi piemēri ar lietvārdu *zvanīnš*, kuros parādās šī verba primārā nozīme (sk. (105) piemēru). Ar citiem objektiem *pazvanīt* lietots vēl retāk.

- (103) *Un pazvanīja pa telefonu, kas bija norādīts kartiņā pie ziediem.* (lvTenTen14)
 (104) *Piezvanot pa telefonu, noskaidrojās, ka lieta ir saistīta ar īpašumu, ko mana dzīvesbiedre pārdeva jau 2002. gadā.* (lvTenTen14)

(105) *Gribētu pazvanīt zvaniņu, lai kalpone atnes kafiju.* (lvTenTen14)

Krievu valodas priedēkļa *pere-* ietekmē priedēklim *pār-* tiek piešķirtas tam neraksturīgas nozīmes (Šmidebergs 1982a). Piemēram, priedēklim *pār-* nav īslaicīgas darbības nozīmes, taču burtiski tulkots verbs *pārsmēķēt* tiek lietots šādā nozīmē.

Ir verbi, kuriem piemīt kāda papildu nozīme, taču tie tiek lietoti arī neitrālā situācijā, neņemot vērā vārda papildu nozīmi. I. Šmidebergs (1982b) min vācu valodas ietekmē radušos vārda *pārceļt* nozīmi, kas ir sinonīmiska neitrālam vārdam *pārtulkot* (vācu priedēkļverbs ‘übersetzen’, ko veido priedēklis ‘über’ latviski *pār* un verbs ‘setzen’ latviski *likt* vai *ceļt*). Verbam *pārceļt* piemīt senuma nozīme, arī negatīva konotācija, kas netiek ņemta vērā. I. Šmidebergs (1982b, 67) min vairākus gadījumus, kuros vārds *pārceļt* lietots, runājot par augstvērtīgu tulkojumu, piemēram: „*Cik grūti izrādījies kādā citā valodā pārceļt mazo, galvenokārt no četrām īsām rindiņām sastāvošu, šķietami tik vienkāršo dainu.*”

2.6.2. Verbs ar lieku priedēkli

Atbilstoši latviešu valodas sistēmas principiem parasti verbam var pievienot tikai vienu priedēkli, izņemot negativitātes izteikšanai paredzēto priedēkli *ne-* (Freimane 1993, 157). Ir daži dubulti prefiksēti verbi, kuri bez priedēkļa vispār netiek lietoti (*pazīt – iepazīt*) vai arī priedēklis tiem ir piešķīris pavisam citu nozīmi (*dot – izpārdot*). Tādus dubulti prefiksētus verbus kā *piepacelt, izpalikt, pretnostatīt* I. Freimane uzskata par neliterāriem kalkiem. I. Freimane norāda, ka „pēdējā laikā latviešu valodā vērojama tendence īpaši uzsvērt darbības pabeigtību vai īslaicīgumu” (Freimane 1993, 157).

A. Kalnača (1998, 250) atzīmē, ka ir bezpriedēkļa divveidu verbi, kuriem darbības pabeigtība tiek izteikta kontekstā ar sintaktisko paņēmienu ((106) piemērā ar vienkāršās pagātnes laika formu izteikta konkrēta pabeigta darbība). Dažkārt valodas lietotāji izvēlas pievienot arī priedēkli, t. i., izteikt pabeigtību arī ar morfoloģisko paņēmienu (sk. (107) piemēru). Līdzīgs piemērs ir izskanējis arī masu medijos (sk. (108) piemēru).

(106) *Es devu savu piekrišanu [..]* (timeklis-1.0)

(107) *[..] gribētu Jūs arī **noinformēt** par to, kas tad īsti ir VTEC motors* (timeklis-1.0)

(108) *Un, protams, **noinformēju** par to, kas izdarīts.* (LTV1 raidījums „Rīta Panorāma”)

Priedēkļverbi ar priedēkļa *no-* lieku pievienojumu sastopami visbiežāk. I. Freimane (1993, 157) min šādus verbus: *nofokusēt, nokonstatēt, nolikvidēt, nonivelēt, noorientēties, noraksturot, noprecizēt, nostatīt* u. c. Vēl citus piemērus ar nevajadzīgu *no-* lietojumu

konstatējusi B. Kalna (1988, 125–126): pašcilmes verbi *nokļūdīties, novienkāršot, nomisēties*, kā arī svešcilmes verbi *nofiksēt, nokoncentrēties, nokonkretizēt, noadresēt, nokonkurēt, nodeleģēt, nodetalizēt, nodezinficēt, noriskēt, novinnēt, novulgarizēt* un citi. Citi priedēkļi, kuru nevajadzīgs lietojums ir konstatēts, ir *at-, ie-, iz-, pa-, pie-, sa-, uz-* (Freimane 1993, 157).

Taču ne vienmēr minētajiem verbiem priedēklis ir lieks. Ārija Ozola (1984) norāda, ka priedēklis *no-* būtu pievienojams verbiem, kas apzīmē citiem priekšā veicamu darbību: *nocitēt, nodemonstrēt, nodeklamēt*. Arī I. Šmidebergs (2008a) min vairākus piemērus, kuros priedēklis ar dažādām *noorientēties, nofinišēt, nobankrotēt, nokontrolēt* nozīmēm tomēr ir nepieciešams, piemēram, *nevar īsti kardānu nofiksēt nekustīgi*. Tomēr tīmeklī vairāk ir tādu piemēru, kuros *no-* minētajiem verbiem ir lieks. I. Šmideberga minētie cēloņi šādam liekam priedēkļa lietojumam ir krievu valodas ietekme un tieksme pēc sistēmiskuma.

D. Horiguči (2011, 100–108; 2013, 45–56; 2014, 112) mēģina rast skaidrojumu priedēkļa šķietami nevajadzīgam lietojumam. Pētot aizgūtus verbus laikrakstu arhīvā *www.news.lv*, D. Horiguči (2013, 49) konstatējis, ka 40% šādu verbu tiek lietoti arī ar priedēkli *no-*. Dažkārt priedēklis *no-* tiek lietots verbiem, kuri jau paši par sevi izsaka perfektivitāti, pēc analogijas ar citiem verbiem. Lietotāju apziņā šis priedēklis saistās ar pabeigtu darbību, tādēļ tas tiek lietots neatkarīgi no verba semantikas.

Daudz piemēru ar nevajadzīgu priedēkļa *no-* lietojumu atrodami Saeimas sēžu stenogrammu korpusā, kurā ietvertas gan iepriekš gatavotas publiskas runas, gan spontānu emocionāli piesātinātu diskusiju paraugi. Lielākoties *no-* tiek pievienots internacionāliem verbiem (sk. (109), (110) un (111) piemēru). Taču ir arī piemēri ar pašcilmes verbiem (sk. (112) piemēru).

(109) *Es domāju, ka Silāra kungs ļoti precīzi **noformulēja** domu.* (SAEIMA)

(110) *Vai pēdējais pircējs **nenolikvidēs** konkurentu?* (SAEIMA)

(111) ***Nodefinēt** mērķus, kas sasniedzami ar šo tiesību aktu* (DGT-Acquis)

(112) *Jo **noviltot** var gan dārgu, gan lētu pavadzīmi.* (SAEIMA)

Latviešu valodas runas korpusa LaRKO apjoms ir par mazu, lai ļautu saskaņot priedēkļa *no-* lietojuma atšķirības runātā un rakstītā tekstā. LaRKO korpusā konstatēti tikai trīs no 5. tabulā minētajiem priedēkļverbiem: verbiem *nodefīnēt* (113) un *novienkāršot* (114) ir pa vienam piemēram, verbam *nofinansēt* (115) ir trīs piemēri.

(113) *nu es ja: pašā sākumā **nodefīnēju** ka mums jābūt ir labākiem par vāciešiem* (LaRKO)

(114) *noteikumi mikrokrēdīta saņemšanai ir **novienkāršoti** līdz minimumam* (LaRKO)

(115) *jāsaka paldies tiešām Eiropas Zivsaimniecības fondam kas (*ē*)**nofinansēja** mums to taras (*ē*) apmaiņas servisa vietu Ventspilī* (LaRKO)

Piemēri ar lieku priedēkli atrodami arī masu medijos. Runājot vispārīgi, verbam *iedot* priedēklis ir lieks (sk. (116) piemēru), taču citā kontekstā priedēklis būtu iederīgs. Verbs *nokonstatēt* jau sastopams I. Freimanis (1993, 157) sniegtajā sarakstā (sk. (117) piemēru). Šī verba lietojums ar priedēkli ir bieži sastopams runātajā valodā vai tīmekļa forumu tekstos. Ar meklēšanas programmu *Google* atrasti 582 piemēri (28.10.2018.). Līdzsvarotajā korpusā (LVK2018) atrodams tikai viens piemērs ar šo verbu, bet tīmekļa korpusā (lvTenTen14) atrasti 143 piemēri.

(116) *Tas ir padoms, ko mēs vienmēr varam iedot.* (LTV1 raidījums „Rīta Panorāma”)

(117) *Birojā notiek pārbaude, lai **nokonstatētu**, vai izplatītājs ir atzīstams par tā saucamo trešo izplatītāju.* (LTV1 raidījums „Rīta Panorāma”)

5. tabula

Priedēkļverbu ar priedēkli *no-* un to motivētājverbu piemēru skaits lvTenTen14 korpusā

Bezpriedēkļa verbs un tā piemēru skaits		Priedēkļverbs un tā piemēru skaits		Attiecība starp bezpriedēkļa un priedēkļverba piemēru skaitu
<i>bankrotēt</i>	6 722	<i>nobankrotēt</i>	380	18:1
<i>definēt</i>	25 769	<i>nodefinēt</i>	1 914	13:1
<i>finansēt</i>	34 322	<i>nofinansēt</i>	231	149:1
<i>informēt</i>	169 070	<i>noinformēt</i>	66	2562:1
<i>kļūdities</i>	16 544	<i>nokļūdities</i>	372	44:1
<i>konstatēt</i>	80 540	<i>nokonstatēt</i>	143	563:1
<i>likvidēt</i>	30 266	<i>nolikvidēt</i>	597	51:1
<i>pamatot</i>	55 610	<i>nopamatot</i>	142	392:1
<i>precizēt</i>	24 673	<i>noprecizēt</i>	270	91:1
<i>raksturot</i>	46 511	<i>noraksturot</i>	691	67:1
<i>reaģēt</i>	25 767	<i>noreaģēt</i>	1 042	25:1
<i>vienkāršot</i>	10 969	<i>novienkāršot</i>	200	55:1
<i>viltot</i>	7 187	<i>noviltot</i>	105	68:1
<i>vinnēt</i>	6 283	<i>novinnēt</i>	151	42:1

Salīdzinot piemēru skaitu korpusā priedēkļverbiem, kurus dažādi autori uzskatījuši par lietojamiem bez priedēkļa, un atbilstošiem bezpriedēkļa verbiem (sk. 5. tabulu), var secināt, ka lieka priedēkļa lietošana nav ļoti izplatīta. Attiecība starp priedēkļverba un bezpriedēkļa verba lietojumu ir ļoti zema verbiem *nofinansēt*, *noinformēt*, *nokonstatēt*, *nopamatot*. Proporcioniāli biežāk tiek lietoti verbi *nobankrotēt*, *nodefinēt* un *noreaģēt*. Pat visbiežāk lietotā verba *nodefinēt* piemēru skaits ir tikai 7% no verba *definēt* piemēru skaita. Korpusā LVK2018

priedēkļverba *nodefīnēt* piemēru skaits ir vēl mazāks – 2,6% no verba *definēt* piemēru skaita (14 piemēri ar *nodefīnēt* un 545 piemēri ar *definēt*).

D. Horiguči (2019) norāda uz pretēju tendenci. Ir priedēkļverbi, kuri tiek lietoti daudz biežāk nekā bezpriedēkļa verbi, jo tiem ir sava īpaša nozīme, piemēram, *kristalizēties* (apzīmē procesu dabā, retāk lieto pārnestā nozīmē) un *izkristalizēties* (tiek lietots galvenokārt pārnestā nozīmē). Priedēkļu izraisītu semantisku pārmaiņu dēļ šie verbi attālinājušies no motivētājverbiem, motivētājverbs var būt stilistiski marķēts vai pat neeksistēt. 5. tabulā apkopotajiem priedēkļverbiem priedēklis *no-* tikai pastiprina perfektivitāti, nemainot motivētājverba nozīmi.

Laika gaitā var mainīties sinonīmisku verbu lietojums. Ā. Ozola (2008) salīdzina verbus *sākt*, *iesākt* un *uzsākt* un atzīmē, ka verbs *uzsākt* tiek lietots arī kontekstā, kur iederīgāk būtu lietot *sākt* vai *iesākt*, piemēram, „[...] Diena uzsāk rakstu sēriju [...]” (Ozola 2008, 47). Ā. Ozola uzskata, ka verba *uzsākt* dominēšanu ir veicinājuši krievu valodas priedēkļverbi *nachat'* un *nachinat'*, kuri atvasināti ar priedēkli *na-* (latviešu val. *uz-*).

J. Endzelīns skaidro, kā latviešu valodā ir ienācis verbs *pielietot*. Vācu valodas termins *angewandte Wissenschaften* tika latviski tulkot par *pielietojamās zinātnes*, un vienlaikus valodā parādījās arī barbarisms *pielietot* (Endzelīns 1980, 29). Biruta Ceplīte (1971) verbam *pielietot* velta rakstu, kurā detalizēti analizē šī verba nozīmi. Vārda *lietot* nozīme ir ‘lietderīgi izmantot’. B. Ceplīte norāda, ka priedēklis *pie-* šim verbam nekādu nozīmi nepiešķir (*pie-* nozīmes: vietas nozīme, pievienošanas nozīme, pakāpeniska darbības kāpināšana, darbības pilnīgums, nepilnīga darbība ar zemu intensitāti, pabeigta darbība) un tas ir burtisks tulkojums no krievu valodas vārds *primenit'*. Runājot par modi valodā, Diāna Laiveniece (2005) vēlreiz min verbu *pielietot* un tā atvasinājumus *pielietojums* un *pielietošana*, atzīmējot, ka tie valodā tiek lietoti jau gadu desmitus, lai gan neatbilst literārās valodas normām. Gan B. Ceplīte (1971, 123–124), gan D. Laiveniece (2005, 69) iesaka aizstāt vārdu *pielietot* un tā atvasinājumus ar literāriem vārdiem *izmantot*, *lietot*, *lietojums*, *izmantojums*, *lietošana*, *izmantošana*.

3. Radiālie priedēkļu nozīmju modeļi

Kognitīvajā lingvistikā tiek izmantots radiālās kategorijas jēdziens, kuru definējis Džordžs Leikofs (*George Lakoff* 1987). Radiālās kategorijas pamatā ir prototipa efekts, kas lingvistikā izpaužas kā asimetrija kategorijas locekļu starpā. Kādam no kategorijas locekļiem ir neitrālāka nozīme salīdzinājumā ar citiem. Kategorijas nemarkētais (neitrālais) loceklis ir kategorijas noklusējuma vērtība. Prototipiskais loceklis ir kategorijas semantiskais centrs. Tam ir visvairāk atvasinātu nozīmju salīdzinājumā ar citiem kategorijas locekļiem (Geeraerts 1995,

25; Lewandowska-Tomaszczyk 2007, 155; Janda et al. 2013, 23). Cilvēks intuitīvi var novērtēt, kurš kategorijas loceklis ir tipiskāks kategorijas pārstāvis jeb labāk raksturo kategoriju. To arī var uzskatīt par prototipisko jeb centrālo kategorijas loekli. Piemēram, burkāns britu respondentu vērtējumā ir tipiskāks dārzeņu kategorijas pārstāvis nekā rabarbers (Croft, Cruse 2004, 77–79).

Prototipa efekts redzams dažādās valodas jomās – fonoloģijā, morfoloģijā, sintaksē un semantikā (Lakoff 1987, 60–61). Radiālās kategorijas metode kognitīvajā lingvistikā tiek izmantota arī vārda polisēmijas analīzei (daži piemēri atrodami Norvig, Lakoff 1987; Brugman, Lakoff 2006; Gries 2006; Nessel 2013). Klaudija Brugmane (*Claudia Brugman*) and Dž. Leikofs norāda, ka „polisēmiska leksiskā vienība ir nozīmju radiālā kategorija” (2006, 109).

Radiālās kategorijas metode ir piemērota arī priedēkļu nozīmju izpētei. Lai apzinātu verba priedēkļu nozīmju kopīgās un atšķirīgās iezīmes, ko neuzrāda tradicionāli lietotais nozīmju pārskaitījums saraksta veidā, daļa krievu valodas priedēkļu tiek analizēti, izmantojot radiālo kategoriju modeļus (Janda et al. 2013, 19–80; arī Nessel, Endresen, Janda 2011). Pētījumā tiek atsevišķi aplūkotas nozīmes, kas piemīt dabīgajiem perfektīviem, kuru leksiskā nozīme ir tāda pati vai šaurāka nekā bezpriedēkļa verbam, jo dabīgā perfektīva priedēkļa un celma semantiskā komponente pārklājas, un specializētajiem perfektīviem, kuriem priedēklis piešķir citu nozīmi, kā arī salikta akta perfektīviem, kuriem priedēklis nosaka viena akta temporālās robežas. Tā kā dabīgo perfektīvu valodā ir daudz vairāk, tad tiek ņemti tikai tie specializētie un salikta akta perfektīvi, kuri „Krievu Nacionālajā Korpusā” (sk. <https://ruscorpora.ru/old/en/corpora-sem.html>) minēti vismaz 100 reizes. Pētījuma mērķis ir pierādīt hipotēzi, ka arī tad, ja priedēklis tikai perfektivizē verbu, tam piemīt nozīme. Šī hipotēze apstiprinās, jo 75% no nozīmēm piemīt gan dabīgajiem perfektīviem, gan specializētajiem un salikta akta perfektīviem (Janda et al. 2013, 77).

Promocijas darbā radiālās kategorijas metode tiek izmantota latviešu valodā lietoto verbu priedēkļu nozīmju aprakstam. Pētījuma mērķis ir identificēt visas priedēkļu nozīmes, kuras priedēklis var piešķirt jebkāda veida vārdiem. Tādēļ vārdi, kuriem priedēklis piešķir tikai pabeigtas darbības nozīmi, un vārdi, kuriem priedēklis piešķir vēl kādu citu nozīmes niansi, modeļos netiek šķirti. Priedēkļa nozīme tiek iekļauta radiālajā nozīmju modelī arī tad, ja tā pārklājas ar verba celma semantiku. Katrs priedēkļvārds ir iekļauts tikai vienā grupā atbilstoši tai nozīmei, kādā tas lietots no korpusa ekscerpētajā piemērā.

Sākot veidot modeli, kas atspoguļo polisēmiska priedēkļa nozīmju hierarhiju, rodas divi jautājumi – kuru nozīmi uzskatīt par centrālo jeb prototipisko un kāda ir dažādo nozīmju saistība. Aplūkojot vārdu polisēmiju, Pīters Norvigs (*Peter Norvig*) un Dž. Leikofs (1987, 196) norāda, ka „katru no nozīmēm var uzskatīt vai nu par centrālās nozīmes, vai kādas citas nozīmes

minimālu variāciju”. Atbilstoši prototipa efekta idejai (Lakoff 1987, 61) priedēkļa prototipiskā nozīme ir nemarkētā nozīme.

Katram priedēklim latviešu valodā atbilst apstākļa vārds, kas apzīmē virzienu telpā, kādā vērsta motivētājverba nosauktā darbība (Soida 2009, 234-240). Priedēkļa prototipiskā nozīme parasti ir konkrēta un atbilst virzienam telpā (sk. 6. tabulu). Prototipiskās nozīmes un atvasināto nozīmju atšķirības uzskatāmi raksturo Dž. Leikofa un Marka Džonsona (*Mark Johnson*) (1980, 14–21) aprakstītās metaforas. Piemēram, ar metaforu ‘vairāk ir uz augšu’ skaidrojama no telpiskās nozīmes atvasinātā priedēkļa *uz-* nozīme ‘kvantitātes palielināšanās’, ar metaforu ‘veselība un dzīvība ir uz augšu’ – *uz-* nozīmes ‘darbības vai procesa sākums’ un ‘objekta radīšana’, bet ar metaforu ‘slimība un nāve ir uz leju’ – priedēkļa *no-* nozīmes ‘ kaut kā atņemšana’ un ‘iznīcināšana vai bojāeja’.

Parasti prototipiskajai nozīmei salīdzinājumā ar citām nozīmēm ir visvairāk atvasinātu nozīmju. Apakšnozīmes dažkārt nav strikti nodalāmas. Vienam verbam var piemist vairāku savstarpēji saistītu apakšnozīmju semantika.

6. tabula

Virziens telpā, ko izsaka ar dažādiem priedēkļiem atvasināti virzības verbi (tabula veidota pēc Soida 2009, 236)

Priedēklis	Primārais virziens telpā
<i>aiz-</i>	projām (<i>aizbraukt</i>)
<i>ap-</i>	apkārt (<i>apbraukt</i>)
<i>at-</i>	šurp (<i>atbraukt</i>)
<i>ie-</i>	iekšā (<i>iebraukt</i>)
<i>iz-</i>	laukā (<i>izbraukt</i>)
<i>no-</i>	lejā (<i>nobraukt</i>)
<i>pa-</i>	apakšā (<i>pabraukt</i>)
<i>pār-</i>	pāri (<i>pārbraukt</i>)
<i>pie-</i>	klāt (<i>piebraukt</i>)
<i>sa-</i>	kopā (<i>sabraukt</i>)
<i>uz-</i>	virsū (<i>uzbraukt</i>)

V. Staltmane (1958b, 18) norāda, ka katram priedēklim telpiskā nozīmē atbilst pat vairāki apstākļa vārdi, jo priedēklis atšķirīgi precizē dažādu leksiski semantisko grupu verbu nozīmi. Piemēram, ir veida opozīcijas pāri, kuros imperfektīvos pāru locekļus izsaka bezpriedēkļa verbi

ar dažādiem vietas apstākļa vārdiem, bet perfektīvos pāru locekļus – ar *at-* atvasināti priedēkļverbi:

- 1) virzības verbs un apstākļa vārds *šurp*: *steigties šurp* un *atsteigties*;
- 2) konkrētas fiziskas darbības verbs un apstākļa vārds *nost*: *ņemt nost* un *atņemt*;
- 3) konkrētas fiziskas darbības verbs un apstākļa vārds *vaļā*: *vērt vaļā* un *atvērt*;
- 4) runas verbs un apstākļa vārds *pretī*: *teikt pretī* un *atteikt*.

Tādējādi radiālā nozīmju modeļa centrālās nozīmes izvēle kļūst vēl sarežģītāka.

Priedēkļu nozīmes latviešu valodniecībā galvenokārt tiek šķirtas pēc telpiskās orientācijas, temporālajām īpašībām un darbības realizācijas pakāpes (Staltmane 1958b, 12; Soida 2009, 236–257). Taču ne visa veida vārdiem šīs īpašības piemīt. Priedēkļa nozīme ir cieši saistīta ar verba leksisko semantiku. Piemēram, telpiskās orientācijas īpašības piemīt virzības vārdiem, bet nepiemīt mentālas darbības vārdiem.

Lai labāk izprastu, kura no priedēkļa nozīmēm parādās savienojumā ar konkrētu vārdu, priedēkļu nozīmes turpmāk aplūkotās saistībā ar vārdu semantiskajām grupām. D. Nītiņa (2014, 374) min šādas vārdu nozīmes grupas:

- 1) kustības vai virzības vārdi (*steigties, skriet*),
- 2) skaņu vārdi (*šļakstēt, pukstēt*),
- 3) runāšanas vārdi jeb *verba dicendi* (*stāstīt*),
- 4) sajūšanas vārdi jeb *verba sentiendi* (*redzēt, dzirdēt*),
- 5) intelektuālu darbību, garīgu norišu un psihisku stāvokļu apzīmētāji vārdi (*ticēt, vilties, brīnīties, gudrot*),
- 6) darbības vai procesa sākumu, beigas vai pārmaiņas stāvoklī vai kādā citā kvalitātē norādoši vārdi (*sākt, beigt, dzimt, mirt, turpināties, bālēt, kust, šķirties, mazināties*),
- 7) attieksmi vai spēju ko veikt nosaucoši vārdi (*varēt, gribēt, drīkstēt, vajadzēt, ļaut*).

Vārdi izsaka laikā norisošu darbību, stāvokli vai procesu, taču robežas starp stāvokļa vai darbības izpausmi dažkārt ir grūti nosakāmas (Ahero et al. 1959, 543; Kalme, Smiltniece 2001, 196; Paegle 2003, 89; Kalnača 2015, 456). Par darbību var uztvert arī kādas parādības izpausmi: *ziedēt*, pāreju no viena stāvokļa citā: *laboties*, aktīvu vai pasīvu attieksmi pret kaut ko: *uzticēties*. Grūti noteikt, vai intelektuālas darbības vārdi, piemēram, *noliegt*, apzīmē stāvokli vai darbību. Tāpat arī nav skaidrs, vai vārdi *nojaust, pārliecināties, saprast* apzīmē darbību vai pāreju no viena stāvokļa otrā. Ar šādām neskaidrībām verba nozīmes identificēšanā saskārusies arī darba autore, veidojot radiālos nozīmju modeļus, kuros katrs verbs tiek iedalīts tikai vienā grupā. Piemēram, vārdam *nodrošināt* piekārtota nozīme ‘ilgstošs process’, bet tas var izteikt arī rezultatīvi pabeigtu darbību.

Piemēru analīze apstiprina faktu, ka dažiem piedēkļiem sākotnējā lokālā nozīme laika gaitā ir vājinājusies vairāk nekā citiem piedēkļiem (Staltmane 1958b, 13). Piedēklim *pa-* piemīt spilgti izteikta zemas intensitātes nozīme, piemēram, *paskraidīt*. Telpiskā nozīmē tas tiek lietots retāk. Piedēklis *no-* visbiežāk tiek lietots, lai apzīmētu pabeigtu darbību ar mērķa sasniegšanu, piemēram, *noķert*. Vislielāko grupu ar piedēkli *sa-* veido tie verbi, kas apzīmē pabeigtu darbību, kura veikta maksimālā daudzumā vai pat pārmērīgi, piemēram, *sapirkties*. Piedēklim *iz-* ir spilgti izteikta sekmīgi pabeigtas darbības nozīme, piemēram, *izdomāt*, taču verbu grupa ar nozīmi ‘virzība ārā’ ir skaitliski lielākā. Šeit gan ietverti ne vien virzības verbi, piemēram, *iztriekt*, bet arī abstraktas nozīmes verbi, piemēram, *izbalsot*.

Arī derivatīvā formanta otrais komponents ar cirkumfiksāciju vai konfiksāciju darinātiem vārdiem ietekmē to semantiku. Piemēram, vārdam *pa-ātr-ināt* piedēklis *-inā-* pastiprina motivētālvārda nosaukto īpašību, bet piedēklis *pa-* norāda uz nelielām izmaiņām – verba objekts tiek padarīts mazliet ātrāks. Pārāk ilgu darbību apzīmē cirkumfiks *aiz-..-ties* – *aizskatī-ties*. Pēkšņu, īslaicīgu darbību apzīmē cirkumfiks *ie-..-ties* – *iekliedz-ties*.

Turpmāk vienā radiālajā piedēkļa nozīmju grupā tiek iedalīti gan intransitīvi, gan transitīvi verbi, piemēram, nozīme ‘kvalitātes maiņa’ var piemist gan subjektam: *apsarmot* vai *aptaukoties*, gan objektam: *apārstēt (kādu)*.

Turpmākajās apakšnodaļās sniegts īss kopsavilkums par latviešu valodnieku (Endzelīns 1971; Soida 2009; Vulāne 2015) aprakstītajām atsevišķu piedēkļu nozīmēm, kā arī minētas piedēkļu nozīmes, ko uzrādījis T. Matiasens (1997). Pretstatā latviešu valodniekiem katram piedēklim viņš uzrāda tikai dažas populārākās nozīmes, starp kurām parasti ir arī piedēkļa prototipiskā nozīme. Pēc kopsavilkuma tiek aprakstīts autores veidotais radiālais nozīmju modelis. Modeļa izveidei izmantotie piedēkļverbi un to lietojuma piemēri ekscerpēti no korpusiem LVK2018, lvTenTen14, SAEIMA un DGT-Acquis. Nozīmju ilustrēšanai izvēlēti īsi, viegli uztverami piemēri.

Radiālie modeļi parāda, kuras nozīmes ir tuvākas un kuras nav tieši saistītas savā starpā. Modeļu shēmās (sk. 9. līdz 19. attēlu) taisnstūrī apzīmē nozīmes. Katrā taisnstūrī ietverts nozīmes nosaukums un piedēkļverba piemērs. Centrālās nozīmes teksts ir treknrakstā. No centrālās nozīmes izejošas līnijas savieno to ar atvasinātajām nozīmēm. Ir atvasinātas nozīmes, no kurām savukārt tiek atvasinātas vēl citas nozīmes. Jo nozīme tālāk no centra, jo tā ir specifiskāka salīdzinājumā ar nemarkēto centrālo nozīmi. Ir tuvu nozīmju grupas, kurās nozīmes pārklājas un nevienu no grupas nozīmēm nevar uzskatīt par nemarkētu. Nozīmes ir gan savienotas savā starpā, gan katra no grupas nozīmēm ir savienota arī ar centrālo nozīmi (sk. 13. attēlu). Ja nozīmes saikne ar citu nozīmi ir ļoti vāja, tā apzīmēta ar raustītu līniju (sk. 15. attēlu).

3.1. Priedēklis *aiz-*

Lai gan verbi ar priedēkli *aiz-* latviešu valodā tiek darināti visretāk, nozīmju skaits šim priedēklim ir krietni plašāks par dažiem citiem priedēkļiem, piemēram, par priedēkli *ie-*, kuram dažādi autori (Endzelīns 1971, 554–559; Soida 2009, 239–258; Vulāne 2015, 281) uzrāda tikai trīs līdz sešas nozīmes. Priedēklim *aiz-* minētas septiņas līdz desmit nozīmes. A. Vulāne konstatējusi, ka „daudzi atvasinājumi ar priedēkli *aiz-* ir polisēmiski, tāpēc var piederēt dažādiem derivatīvajiem tiptiem un to konkrētā nozīme atklājas tikai kontekstā (Vulāne 2015, 280)”. Šāds apgalvojums var izskaidrot *aiz-* nozīmju daudzskaitlīgumu.

J. Endzelīns (1971, 541–548) priedēklim *aiz-* sniedz septiņas nozīmes. Pirmās trīs nozīmes saistītas ar virzību telpā:

- 1) kustība *aiz* kāda priekšmeta (*aiziet saule aiz kokiem*);
- 2) attālināšanās no kāda kustības sākumpunkta (*vējš aizpūta liepu lapas*);
- 3) tiekšanās uz mērķi vai tā sasniegšana (*aizden mani jūriņā*).

Citas nozīmes saistītas ar šķēršļa radīšanu (*lielskungs tam aizstājās ceļā*), darbošanos kāda labā (*aizstāvēt*), laiku vai daudzumu ierobežojošu darbību (*aizlūza liepas zars*), kāda pārspēšanu (*ne viens mani aizrunāja, ne viens mani aizdziedāja*).

E. Soida (2009, 237–258) uzskata, ka telpiskajā orientācijā priedēklis *aiz-* norāda virzienu prom no runātāja (*aizbēgt*) vai garām kaut kam (*aizvizināt*), tam ir nozīme ‘priekšā’ (*aizkraut*) vai nozīme ‘ciet’ (*aizpogāt*). Priedēklis *aiz-* raksturo procesa rezultatīvu sākumu (*aizsmēķēt*), ierobežotu darbību (*aizklaudzēt*), daļēji veiktu darbību (*aizkavēt*), pilnībā veiktu darbību (*aizmidzināt*) un lielā mērā veiktu darbību (*aizsapņoties*). Priedēklim *aiz-* var būt arī kaut kā pārspēšanas nozīme (*aizrunāt*).

A. Vulāne (2015, 279–280) priedēklim *aiz-* min deviņas nozīmes:

- 1) darbība var attālināties (*aiztraukties*);
- 2) darbība var virzīties *aiz* kaut kā (*aizlīst*);
- 3) darbība var virzīties līdz mērķim (*aizpeldēt līdz bākai*);
- 4) priedēklim var būt papildīšanas nozīme (*aizrasoja logs*);
- 5) darbības rezultātā tiek radīts šķērslis (*aizsegt acis*);
- 6) darbība ir ierobežota (*aizlauzt zaru*);
- 7) darbības pabeigtība kombinējas ar nozīmi ‘ciet’ (*aizslēgt vārtus*).

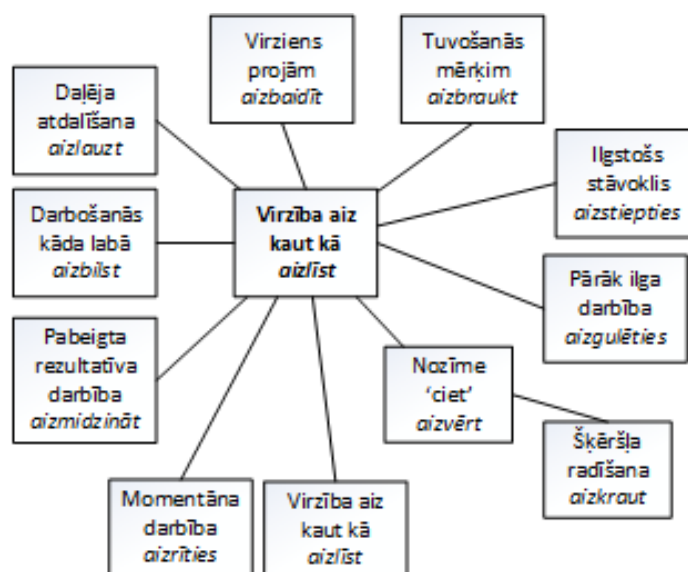
Ir arī pārspēšanas nozīme, taču tā ir neproduktīva (*jaunā ziņa pārsteidza un aizēnoja iepriekšējos notikumus*). Nozīmju diferenciācijā svarīgs ir konteksts, kādā priedēklis verbs tiek lietots. Piemēru *jaunā ziņa pārsteidza un aizēnoja notikumus* A. Vulāne (2015, 279) traktē kā

pārspēšanas nozīmi, bet piemēru *ceriņi aizēno logu* – kā šķēršļa radīšanas nozīmi. Vairākas nozīmes atšķiras pēc tā, kur tiek likts uzsvars, – uz darbības norisi, uz darbības rezultātu vai uz darbības sekām. Vienu un to pašu piemēru var traktēt kā piederīgu vairākām nozīmēm. Piemēram, izteikumam *naktī ceļu aizputināja* var piešķirt nozīmi ‘ciet’, jo ceļš ir noslēgts ar sniegu, nozīmi ‘priekšā’, jo sniegs ir priekšā ceļam, pārklāšanas nozīmi, jo ceļu klāj sniegs, vai šķēršļa radīšanas nozīmi, jo ceļš nav izbraucams. Iespējams, vairākas *aiz-* nozīmes var apvienot vienā – ‘aizpildot telpu, radīt šķērslī’.

T. Matiasens (1997, 159) savukārt sniedz ļoti īsu nozīmju uzskaitījumu. Piedēklim *aiz-* minētas tikai divas nozīmes:

- 1) nozīme ‘projām’;
- 2) šķēršļa radīšanas un aizklāšanas nozīme.

Tās ir verbiem bagātākās nozīmes arī uz korpusa bāzes veidotajā radiālajā nozīmju modelī, kurā aplūkoti 298 piemēri. Modelim ir 12 nozīmes (sk. 9. attēlu). Desmit nozīmes tiešā veidā saistītas ar prototipisko nozīmi. Šķēršļa radīšanas nozīme atvasināta no nozīmes ‘ciet’. Šādi veidotam modelim var saskatīt līdzību ar T. Matiasena dalījumu – viņš šīs divas nozīmes uzskata par vienu nozīmi.



9. att. Priedēkļa *aiz-* radiālais nozīmju modelis

1. nozīme. VIRZĪBA AIZ KAUT KĀ (10 verbu)

Korpusā sastopamo verbu skaits ar nozīmi ‘aiz’ liecina, ka tā nav populārāko nozīmju skaitā, lai gan ir senākā telpiskā nozīme. Virzības verbi *aizbirt, aizbīdīt/ties, aizkrist, aizliet, aizlikt, aizlīst, aizslēpt/ties, aizslīdēt* apzīmē subjekta virzību vai objekta virzīšanos aiz kāda cita statiska objekta. Statiskā objekta nosaukums ietverts prievārdiskā vārdu savienojumā, ko ievada prievārds *aiz*. Tā var būt ne vien fiziska virzība aiz kaut kā (piemērā (118) virzība *aiz*

klinšu kores klintīm), bet arī virzība abstraktā nozīmē aiz kāda abstrakta objekta (piemērā (119) virzība *aiz budžeta prasījumiem*).

(118) *Šeit pūš visai auksts vējš, tāpēc aizslēpjamiem aiz klinšu kores klintīm* (lvTenTen14)

(119) *Tādējādi banku prasījumi jau aizvirzās aiz budžeta prasījumiem.* (SAEIMA)

2. nozīme. VIRZIENS PROJĀM (83 verbi)

Šajā grupā iekļauts vislielākais verbu skaits. Ir neitrālas nozīmes virzības verbi, kas izsaka virzīšanos prom: *aizbēgt, aizgriezties, aiziet, aizlēkt, aizmukt, aizpeldēt, aizrāpot, aizripot, aizsoļot, aizrotēt, aizskaloties, aizvirzīties, aizklīst, aizsteigt*.

Ir verbi, kas liek objektam virzīties prom, izmantojot fizisku spēku, objekta bailes vai kādus citus līdzekļus: *aizbiedēt, aizdabūt, aizdzīt, aizfīrēt, aizgaiņāt, aizbaidīt, aizgrūst, aiztrenkt, aiztriekt, aizludināt, aizmest, aizmēzt, aizpūst, aizraidīt, aizsaukt, aizskalot/ties, aizslaucīt, aizspert, aizstumt, aizsviest, aizvelt, aizvest, aizvilt, aizvirzīt, aizsaukt*.

Šajā grupā īpaši daudz ir stilistiski marķētu verbu. Verbs var apzīmēt īpašu pārvietošanās veidu un ātrumu: *aizvirpuļot, aizauļot, aizcilpot, aizdejojot, aizdrāzties, aizjoņot, aizjozt, aizklejot, aizklibot, aizlaisties, aizlasīties, aizlavīties, aizlēkšot, aizlīgot, aizmesties, aiznesties, aizrikšot, aizšļūkt, aizšmaukt, aiztipināt, aiztīties, aiztraukt/ties, aizvākties, aizslāt, aizlocīties, aizmaldīties, aizspurgt, aizsteberēt, aizstreipuļot, aizvelties, aizvīties*. Verbus var izkārtot sinonīmu rindā, starp kuras locekļiem ir kvantitatīvas atšķirības pārvietošanās ātruma un soļu lieluma ziņā (no lēnas pārvietošanās uz arvien ātrāku pārvietošanās veidu): *aiztipināt – aizšļūkt – aizjozt – aizlēkšot – aiztraukties – aiznesties – aizdrāzties*. Papildus stilistiski marķētam verbam pārvietošanās ātrumu un veidu kontekstā mēdz raksturot arī apstākļi ((120) piemērā veida apstākļi *sīkiem solīšiem* un (121) piemērā veida apstākļi *loti ātri*).

(120) *Kuzmičs sīkiem solīšiem aiztipināja viņam pa pēdām.* (lvTenTen14)

(121) *Apvedceļi ir ietaises, kas ļauj dažiem cilvēkiem ļoti ātri aizdrāzties no punkta A uz punktu B [..]* (lvTenTen14)

Pārvietošanās var notikt, izmantojot kādu pārvietošanās līdzekli: *aizjāt* (pārvietošanās ar zirgu), *aizkuģot* (pārvietošanās ar kuģi), *aizslēpot* (pārvietošanās ar slēpēm), *aizslidot* (pārvietošanās ar slidām). Pārvietošanās līdzekli parasti nosauc verba motivētājs lietvārds.

Pārvietošanos projām izsaka arī virzības nozīmē lietoti skaņas verbi *aizskanēt, aizdunēt* un virzības nozīmē lietots vizuālais verbs *aizzibēt*. Kontekstā nozīme ‘projām’ var ietvert arī nozīmi ‘garām’ (122).

(122) *Neganti rūkdams, garām aizdunēja motorvagonu.* (LVK2018)

3. nozīme. TUVOŠANĀS MĒRĶIM (33 verbi)

Šīs grupas verbi atkarībā no konteksta tiek lietoti gan nozīmē ‘virzība projām’, gan nozīmē ‘tuvošanās mērķim’. Tekstā verbam parasti seko prievārdisks savienojums, kuru ievada prievārds *līdz* (123) vai prievārds *uz* (124).

(123) *Ar takša palīdzību aizvīzinos līdz apvedceļam.* (lvTenTen14)

(124) *No Frankfurtes aizvīzinos uz Mannheimu, kur pērnajā gadā Latvijas izlases fani pieskandināja SAP arēnu.* (lvTenTen14)

Virzīties uz mērķi var gan kājām, pārvietojoties ar dažādu ātrumu: *aiziet, aizbrist, aizkāpt, aizčāpot, aizskriet, aizstaigāt*, gan ar kādu transporta līdzekli: *aizirties* vai *aizairēt/ties* (*ar laivu*), *aizbraukt* (*ar vilcienu*), *aizburāt* (*ar jahtu*), *aizlidot* (*ar lidmašīnu*), *aiztransportēt* vai *aizvīzināt/ties* (*ar mašīnu*), *aizmīties* (*ar velosipēdu*). Atrašanās vietas vai dzīvesvietas maiņai var būt arī īpašs cēlonis, piemēram, *aizprecēties* (mainīt dzīvesvietu apprecoties). Citi verbi, piemēram, *aizceļot, aizdoties, aizklūt* nesniedz papildu informāciju par pārvietošanās veidu vai ātrumu.

4. nozīme. ILGSTOŠS STĀVOKLIS (5 verbi)

Šajā grupā iekļauti tikai pieci verbi, kas nosauc laikā neierobežotu stāvokli. Verbi *aizņemt* un *aizstiepties* apzīmē noteikta objekta atrašanos telpā. Verbs *aizņemt* var apzīmēt arī laiku, kas nepieciešams kaut kā veikšanai. Verbs *aizritēt* saistīts ar laika plūsmu. Verbi *aizkustināt* un *aizskart* saistīti ar nemainīgu kāda subjekta emocionālu iedarbību uz objektu. Citi autori šādu nozīmi nav uzrādījuši.

5. nozīme. PĀRĀK ILGA DARBĪBA (12 verbu)

Šajā grupā iekļauti intransitīvi atgriezeniskie verbi, kas atvasināti, izmantojot cirkumfiksāciju. Izņēmums ir tiešais transitīvais verbs *aizperēt*. Verbu nosauktā darbība noris ilgāk par kādu noteiktu laika robežu. Verbi *aizmuldēties, aizrunāties, aizplāpāties* saistīti ar pārmērīgi ilgu vai nelietderīgu runāšanu. Verbi *aizdomāties, aizmirsties, aizsapņoties, aizskatīties* saistīti ar ilgu mentālu darbību, dažkārt pat atraujoties no realitātes. Verbi *aizrauties, aizspēlēties* saistīti ar patīkamu nodarbi, kas arī atrauj no realitātes un liek aizmirst laiku. Verbs *aizgulēties* saistīts ar pārmērīgi ilgu gulēšanu. Verbs *aizsēdēties* tiek lietots pārnēstā nozīmē. Tas saistīts ar pārmērīgi ilgu atrašanos kādā vietā.

6. nozīme. NOZĪME CIET (68 verbi)

Šī ir viena no populārākajām priedēkļa *aiz-* nozīmēm. Lietvārdu motivēti verbi ietver priekšmeta nosaukumu, kuru lieto, lai kaut ko aizvērtu ciet: *aizāķēt* (ar āķi), *aizbarikādēt* (ar barikādēm), *aizbultēt* (ar bultu), *aizkorķēt* (ar korķi), *aizkrāsot* (ar krāsu), *aizlīmēt* (ar līmi), *aiznaglot* (ar naglām), *aizplombēt* (ar plombi), *aizpogāt* (ar pogu), *aizskrūvēt* (ar skrūvi), *aizsmērēt* (ar smēru), *aizsprādzēt* (ar sprādzi), *aizbetonēt* (ar betonu), *aizšņorēt* (ar šņori), *aizšpaktelēt* (ar špakteli), *aizvākot* (ar vāku), *aizzīmogot* (ar zīmogū).

Darbības vai procesa rezultātu 'ciet' var veicināt netīrumu uzkrāšanās, vai arī to var veikt ar kādas vielas palīdzību: *aizķepēt*, *aizķepināt*, *aizķept*, *aizdrīvēt*, *aizmālēt*, *aizsērēt*, *aizputināt*, *aizmūrēt*, *aizmetināt*, *aizlipināt*, *aizlipt*, *aizdambēt/ties*.

Rezultātu 'ciet' var sasniegt ar mehāniskām darbībām: *aiztaisīt/ties*, *aizvērt/ties*, *aizšķirt*, *aizspiest*, *aizspraut*, *aizžmiegt*, *aizžņaugt*, *aizmiegt*, *aizcirst*, *aizdarīt*, *aizgriezt*, *aizlocīt*. Darbības veikšanai var būt nepieciešams kāds instruments: *aizšūt* vai *aizlāpīt* (ar adatu), *aizrakt*, *aizbērt* vai *aizšķūrēt* (ar lāpstu), *aizslēgt/ties* (ar atslēgu), *aizsiet* (ar auklu), *aizsist* (ar āmuru).

Aizvēršanās process var notikt objekta nolietotības (125) vai dabas vai fizioloģisku procesu (126) rezultātā: *aizgrūt*, *aizaugt*, *aizbrukt*, *aizpampt*, *aizsvīst*. Mērķi var sasniegt arī ar temperatūras maiņu: *aizkausēt*, *aizsaldēt*.

(125) *Šādi pazemes dobumi ir trausli un var aizgrūt.* (lvTenTen14)

(126) *[..] acis asaroja un beigās jau sāka aizpampt.* (lvTenTen14)

7. nozīme. ŠĶĒRŠĻA RADĪŠANA (28 verbi)

Radot šķērslī, tiek traucēta objekta brīva kustība (piemērā (127) tiek traucēta zivs kustība). Var tikt traucēta arī redzamība (piemērā (128) šķērslis ir subjekts *kalna kumpums*). Šķērslis var būt pamatīgs: *aizbūvēt*, *aizcelt*, *aizkraut*, *aizkrāmēt*, vai arī viegls, caurspīdīgs vai gaistošs: *aizmiglot/ties* (šķērslī rada migla, bet, lietojot verbu pārnēstā nozīmē, – neskaidrība), *aizplīvurot* (šķērslis ir plīvurs), *aizputēt* (šķērslis ir putekļi), *aizstiklot* (šķērslis ir stikls), *aizēnot* (šķērslī rada ēna). Šķērslis var būt saistīts ar mentālu darbību: *aizšifrēt*.

(127) *Pievilku zivi vēl tuvāk un aizkabināju gafu aiz spuras.* (lvTenTen14)

(128) *Tagad kalna kumpums aizsedza skatienam ugunsgrēka vietu.* (lvTenTen14)

Par šķērslī kādam var būt pats darbības veicējs: *aizstāties priekšā*, *aizšķērsot*, *aizturēt*, *aizkavēt*, *aizliegt*.

Ir šķēršļi, kas viegli novēršami, veicot atgriezenisku darbību: *aizkārt priekšā* un *noņemt nost*, *aizklāt ciet* un *atklāt vaļā*, *aizsegt/ties ciet* un *atsegt/ties vaļā*, *aizkabināt ciet* un *atkabināt vaļā*. Ir arī tādi verbi, kuru darbību ir grūti atcelt, piemēram, *aizrestot*.

8. nozīme. PROCESA SĀKUMS (17 verbi)

Šīs grupas verbi apzīmē inhoatīvu procesa vai darbības sākumu. Pāriet kāds laiks, līdz darbība vai process ir sācies. Pēc sākšanās fāzes darbība vai process turpinās, beigu punkts tam nav noteikts. Ir divas semantiski līdzīgu verbu kopas, kam piemīt ilgstoša darbības sākuma nozīme. Vairums verbu saistīti ar uguni vai smēķēšanu: *aizdedzināt/ties*, *aizdegt/ties*, *aizkurināt*, *aizkurt*, *aizkūpināt*, *aizpīpēt*, *aizsmēķēt*, *aizsvilināt*, *aizšķilt*. Otra verbu kopa saistīta ar kāda spēcīga emocionāla stāvokļa sākumu: *aizkaitināt*, *aizsvilties*, *aizvainot/ties*.

Šajā grupā ietverts arī plaši lietots neitrālas nozīmes verbs *aizsākt/ties*. Tomēr daudzos gadījumos tas būtu lietojams arī bez priedēkļa *sākt/sākties*, jo sākuma jēdziens jau ietver verba pausto nozīmi – kaut kas tiek sākts vai sākas un turpinās. Iespējams, šis verbs ar priedēkli tiek lietots, runājot par kaut kā sākumu, kas turpināsies ilgstoši. Piemērā (129) objekts, kas turpināsies ilgstoši, ir *koncertu cikls*.

(129) *Šie koncerti aizsāk septiņu koncertu ciklu [..]* (lvTenTen14)

9. nozīme. MOMENTĀNA DARBĪBA (5 verbi)

Verbi šajā grupā apzīmē darbību, kura sākas un tūlīt arī beidzas, jeb ingresīvu darbību. Verbs *aizmirst* saistīts ar mentālu darbību. Pārējie verbi saistīti ar cilvēka fizioloģiskiem procesiem: *aizelsties*, *aizrīties*, *aizsisties (elpai)*, *aizsmakt*. Verbi izsaka pāreju starp diviem stāvokļiem, piemēram, neaizsmacis – aizsmacis, normāla elpošana – traucēta elpošana. Lai gan priekšnoteikumi pārejai jaunā stāvoklī ir uzkrājušies ilgākā laika posmā, stāvokļu maiņu var uzskatīt par momentānu kvalitatīvu lēcieni.

Latgaliskajās izloksnēs sastopami atvasinājumi ar *aiz-*, kuriem piemīt darbības pēkšņuma nozīme (Stafecka 2013, 262). Latviešu literārajā valodā šie verbi tiek lietoti ar priedēkli *ie-*: *aizakliegt* (latv. ‘iekliegties’), *aizakaukt* (latv. ‘iekaukties’).

10. nozīme. PABEIGTA REZULTATĪVA DARBĪBA (14 verbi)

Verbi nosauc darbību, kas ir pilnībā pabeigta, sasniedzot iecerēto mērķi. Transitīva verba darbībai var būt adresāts, kuram paredzēts verba piesaistītais tiešais objekts: *aizrakstīt (vēstuli draugam)*, *aizgādāt (sūtījumu adresātam)*. Darbība var būt saistīta ar fizioloģiskiem procesiem: *aizmigt*, *aizmidzināt*. Darbība saistās ar kaut kā iegūšanu: *aizgūt*, *aizsniegt*, *aizsniegties* vai nokļūšanu kaut kur: *aizspraukties*. Darbības veikšanai nepieciešamas mentālas prasmes:

aizskaitīt, aizpildīt (anketu), vai praktiskas iemaņas: *aizjūgt (zirgu)*. Verbs var akcentēt mērķa sasniegšanas smagumu: *aizcīnīties*. Vēl šajā grupā iekļauti verbi *aizpildīties* un *aizvadīt*.

11. nozīme. DARBOŠANĀS KĀDA LABĀ (16 verbu)

Darboties kāda labā var dažādā veidā. Šajā grupā iekļauti verbi, kas saistīti ar kāda aizstāšanu: *aizstāt, aizvietot*, ar materiālu palīdzību kādam: *aizmaksāt, aizdot, aizlienēt, aizņemties*, ar verbālu attaisnošanu vai ieteikšanu: *aizbaidināt/ties, aizbilst, aizlūgt*, ar kaut kā rezervēšanu: *aizrunāt*, ar sevis vai kāda cita sargāšanu: *aizsargāt/ties, aizstāvēt/ties, aiztaupīt*. Piemērā (130) atspoguļotā darbība vērsta uz to, lai pasargātu sevi no kaut kā slihta. Saikne ar prototipisko nozīmi izjūtama kā aizsargājamā objekta atrašanās aiz kāda (pārnestā nozīmē), kurš darbojas tā labā.

(130) *Skatieties, kā pareizi jānomēra vieta kāpnēm, lai sev **aiztaupītu nepatīkamus pārsteigumus.*** (LVK2018)

12. nozīme. DAĻĒJA ATDALĪŠANA (7 verbi)

Šajā grupā iekļauto verbu bezpriedēkļa motivētājverbi saistīti ar subjekta vai objekta bojāšanos/bojāšanu, kas var novest pie subjekta vai objekta turpmākas eksistences beigām. Pievienojot verbiem priedēkli *aiz-*, objekts vai subjekts tiek bojāts daļēji. Šajā grupā iekļauti priedēkļverbi *aizkost, aizlauzt, aizlūzt, aizplēst, aizšaut, aizzāģēt, aizkaut*. Parasti nodarītais bojājums nav labojams.

3.2. Priedēklis *ap-*

J. Endzelīna (1971, 548–554) piedāvātajā priedēkļa *ap-* nozīmju sarakstā ir sešas nozīmes:

- 1) priedēklis var apzīmēt kustību, kas notiek ap kaut ko vai ap savu asi (*aptecēju ezeriņu*);
- 2) darbību veic daudzi vai tā ietekmē daudzus (*visu lauku aprakņā*);
- 3) priedēklis *ap-* verbam var piešķirt deminutīvu nozīmi (*apmazgāt*);
- 4) darbība var notikt saistībā ar kādu personu vai lietu (*kumeliņu apdziedāt*);
- 5) priedēklis piešķir pārspēšanas nozīmi (minēts piemērs lietuviešu valodā, latviešu valodā šādā nozīmē priedēkli nelieto);
- 6) nozīmei ‘zem’ latviešu valodā nav pārliecinošu piemēru.

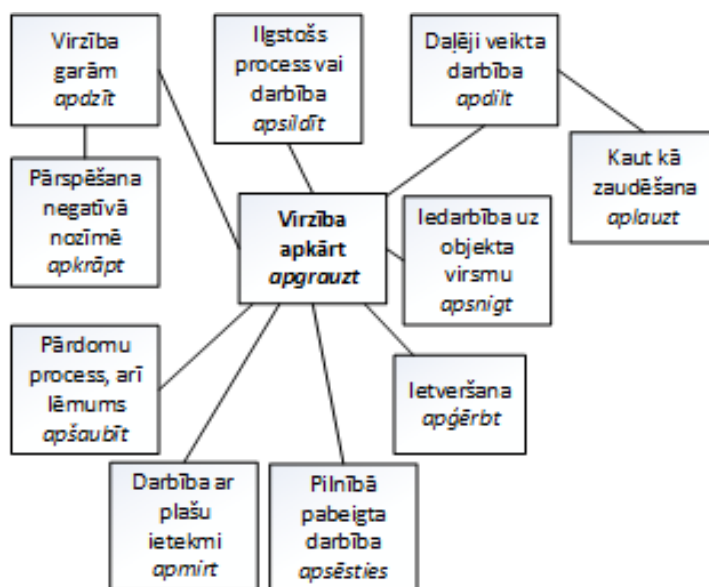
E. Soida (2009, 238–258) atzīmē, ka telpiskajā orientācijā priedēklis *ap-* norāda virzienu ‘apkārt’ (*apskriet*) un nozīmju ‘apkārt’ un ‘nost’ apvienojumu (*aplauzt*). Priedēklis *ap-* raksturo

rezultatīvas darbības sākumu (*apslimt*), daļēji veiktu darbību (*apdrūpt*) un pilnībā veiktu darbību (*apēst*). Priedēklis *ap-* norāda arī uz kļūdainu darbību (*apdzirdīt*).

Virziena nozīmē A. Vulāne (2015, 280) min darbību apkārt objektam (*aplīkt rokas ap vidukli*), darbību pretējā virzienā (*apgriezties*), darbību, kas aptver plašāku telpu (*appludināt ciema ielas*). Darbība var būt veikta daļēji (*apsildīties*), darbība tiek pabeigta (*apgērbties*), darbība var notikt kādam par ļaunu vai labu (*apsveikt*).

Kopumā priedēklim *ap-* tiek minētas 5–7 nozīmes (Endzelīns 1971, 548–554; Soida 2009, 238–260; Vulāne 2015, 280). Vairākas no tām pārklājas – tām ir kopīga semantika, ko izsaka apstākļa vārds *apkārt*, ko var uzskatīt par prototipisko priedēkļa *ap-* nozīmi. T. Matiasens (1997, 160) priedēklim *ap-* min tikai šo vienu prototipisko nozīmi ‘apkārt’.

Balstoties uz 316 no korpusiem ekscerpētu verbu analīzi, priedēklim *ap-* ir izveidots radiālais nozīmju modelis ar vienpadsmit nozīmēm (sk. 10. attēlu).



10. att. Priedēkļa *ap-* radiālais nozīmju modelis

1. nozīme. VIRZĪBA APKĀRT (53 verbi)

Atvasinājumi ar priedēkli *ap-* telpiskā nozīmē apzīmē darbību apkārt kādam objektam vai arī ap savu asi. Bieži vien verbi tiek lietoti kopā ar vārdu savienojumiem, kurus ievada prievārds *ap* vai pusprievārds *apkārt*. Šie verbi veido bināras opozīcijas pāri ar atbilstošu bezpriedēkļa verbu, izsakot pabeigtu darbību. Piemērā (131) darbība, ko izsaka verbs *skriet* un pusprievārds *apkārt*, ir nepabeigta, bet piemērā (132) darbība, ko izsaka priedēkļverbs *apskriet* kopā ar pusprievārdu *apkārt*, ir pabeigta.

(131) *Jaunā elfa lēkādama **skrēja apkārt** apsūņojušajam akmenim un dziedāja [..]*
(LVK2018)

(132) *Kaut ezers nebija diez ko liels, **apskriet** tam **apkārt** nemaz nebija tik viegli.* (LVK2018)

Šajā grupā ir virzības verbi *apskriet*, *appeldēt* un *apgriezties*. Virzības nozīme ‘apkārt’ piemīt ne tikai virzības vārdiem, kuri apzīmē subjekta virzīšanos apkārt, bet arī citu semantisko grupu vārdiem. Ir vārdi, kas apzīmē apļveida kustību: *apmest loku*, *apmaisīt*, *aplaist skatienu apkārt*. Konkrētas fiziskas darbības vārdi *applaut*, *appravēt*, *aptīt*, *apsiet*, *apsaitēt*, *aplikt*, *apgrauzt*, *apjozt*, *apkarināt*, *apvīt* un *apvelt* noris virzienā apkārt kādam objektam, iespējams, arī to ietekmējot.

Ir maņu vārdi, kas apzīmē darbību apkārt objektam, piemēram, ožas vārdi *apošņāt* vai *apostīt*, ar garšu saistīts vārds *aplaizīt*. Ir diezgan daudz vārdi, kas saistīti ar tausti: *apglaudīt*, *apgrābstīt*, *apčamdīt*, *apkampt/ties*, *apķert/ties*, *apskaut*, *aptaustīt*, *aplikt roku*, *apvert*. Ir iespējama ietekme, kas saistīta ar rūpēm par kādu vai ar emociju izrādīšanu: *apčubināt*, *apmīlot*, *appuišot*, *aptekāt*.

2. nozīme. VIRZĪBA GARĀM (3 vārdi)

Šī nozīme piemīt transitīviem virzības vārdiem, kas apzīmē lokveida kustību. Darbība netiek veikta pa pilna apļa trajektoriju. Notiek novirze no taisnas trajektorijas, kustība met loku apkārt kādam šķērslim (sk. (133) piemēru). Virzības mērķis var būt ne tikai, lai pārspētu kādu objektu, virzītos ātrāk par to, bet arī lai izvairītos no šķēršļa, piemēram, *apbraukt bedrīti uz ielas* vai *apbraukt remontējamo ielas posmu*. Atkarībā no konteksta tas pats virzības vārds var apzīmēt arī pilna apļa trajektoriju – *apbraukt apkārt ezeram*, *apbraukt zemeslodi*.

(133) *Pārskrējām pār Gaisa tiltu, centāmies **apdzīt** tramvaju, lai pa sliedēm **apjūnotu** divas lēnbraucējas automašīnas.* (LVK2018)

3. nozīme. PĀRSPĒŠANA NEGATĪVĀ NOZĪMĒ (31 vārds)

Pārspēšanas nozīme ir atvasināta no iepriekšējās nozīmes. Kustība garām kaut kam notiek pārnestā nozīmē. Šajā grupā iekļauti abstraktas nozīmes vārdi *apmānīt*, *apkrāpt*, *apmuļķot* vai runas vārdi ar emocionālu ietekmi *apsaukāt*, *apmelot*, *apvainot*. Ir arī vārdi, kuru darbības sekas objekts var izjust arī fiziski – *apgānīt* un *apzagt*. Vairumam vārdi piemīt izteikti negatīva nozīme. Darbības subjekts izrāda savu pārkumu pār darbības objektu (sk. (134) piemēru). Dažu vārdi pārspēšanas nozīme nav īsti negatīva, lai arī tāda var šķist kultūras tradīciju nezinātājam. Vārdi *apdziedāt*, *apspēlēt* un *aplīgot* darbībā atspoguļojas spēles elements, humoristiska objekta izzobošana bez ļauna nolūka. Intransitīviem vārdiem *apmulst* un *apstulbt* pārspēšanas nozīmi piešķir situācija, kurā noris darbība. Ir vārdi, kuriem ir diezgan attāla vai pat tikai formāla līdzība ar atbilstošu bezpriedēkļa vārdu, piemēram, *aprunāt*, *apcelt* un *apdalīt*.

(134) *Baidās, ka bērņus **apsmies** tumšās ādas krāsas vai nabadzīgā apģērba dēļ.* (LVK2018)

4. nozīme. PĀRDOMU PROCESS, ARĪ LĒMUMS (19 verbu)

Šajā grupā ir daudz mentālas darbības verbu, kas saistīti ar vispusīgu analīzi, piemēram, *apcerēt, apdomāt/ties, aplūkot, apskatīt, aplēst, apsvērt, apspriest/ties, aprunāties*. Šo verbu nosauktās darbības veikšanai nepieciešams lielāks laika sprīdis. Darbība var būt bez laika ierobežojuma. Šādu darbību izsaka verbi *apšaubīt* un *apzināties*. Atklāsme par kaut ko var iestāties arī pēkšņi, piemēram, *apjēgt* un *apjaust*. Ir arī verbi, kas saistīti ar pārdomāta lēmuma pieņemšanu, piemēram, *apkopot, apliecināt* un *apņemties*, vai savas nostājas izrādīšanu, piemēram, *apzvērēt* un *apgalvot*. Pārdomu procesa un lēmuma pieņemšanas nozīme cieši saistīta ar prototipisko nozīmi ‘apkārt’. Lēmums tiek pieņemts vai analīze veikta, izvērtējot „apkārt esošus” nosacījumu.

5. nozīme. DARBĪBA AR PLAŠU IETEKMI (57 verbi)

Priedēklis *ap-* tiek lietots, lai izteiktu darbību, ko veic daudzi subjekti vai kas aptver daudzus vai visus objektus. Šajā grupā ir verbi, kas saistīti ar vēršanos pie daudziem adresātiem – verbi *apzvanīt, apbraukāt, apziņot, apjautāt, aptaujāt*. Piemērā (135) darbības subjekts ir *aģentūra*, kas vēršas pie daudziem adresātiem – *ražotājiem* un *pārstāvjiem*. Ir arī fiziskas iedarbības verbi, kas negatīvi ietekmē daudzus, atņemot tiem dzīvību – verbi *apkaut, aplīcināt, apšaut, apšaudīt*. V. Staltmane (1958b, 43) novērojusi, ka šādi verbi ir diezgan ekspresīvi un ka tie bieži sastopami sarunvalodā. Piemērā (136) darbībā iesaistītie subjekti un objekti darbības gaitā mainās lomām un apkaušanas darbības rezultātā visi iet bojā.

(135) *Zāļu valsts aģentūra **apziņo** un veic individuālas pārrunas ar ģenērisko zāļu ražotājiem un to pārstāvjiem.* (LVK2018)

(136) *Lai sitas savā starpā un cits citu **apkauj!*** (LVK2018)

Ir verbi, kas saistīti ar lauksaimniecisku darbību, piemēram, *apzaļumot, apstādīt, apsakņot* vai *apsēt*. Darbība vispusīgi ietekmē objektu vai zemes platību – *apstādīt lauku ar kartupeļiem*. Verbs *apstādīt* piesaista vietu apzīmējošu tiešo objektu *lauks* akuzatīvā un netiešo objektu *kartupeļi* instrumentālī. Dažādi priedēkļverbi piesaista atšķirīgus valentos locekļus. Minētais piemērs to labi ilustrē. Šo piemēru var pārfrāzēt, izmantojot ar priedēkli *ie-* atvasinātu priedēkļverbu *iestādīt* – *iestādīt laukā kartupeļus*. Verbs *iestādīt* piesaista tiešo objektu *kartupeļi* akuzatīvā un vietas apstākli *lauks* lokatīvā. Izteikuma nozīme gan mazliet mainās no visu objektu *lauks* aptverošas darbības uz virzienu laukā iekšā.

Zemes virsmu plašā teritorijā var ietekmēt arī ūdens, piemēram, *applūst, appludināt, apūdeņot*. Ir iespējams arī plaša citu vielu izplatība, piemēram, asiņu izplatību apzīmē verbs *apasīņot* (sk. (137) piemēru).

(137) *Kakla mugurpusē izvietotās mugurkaula artērijas **apasīņo** galvas smadzenes.*
(LVK2018)

Darbība var ietekmēt gan atklātu telpu, gan slēgtu telpu. Verba *apbūvēt* semantika ietver plašas teritorijas pārveidi, bet verbs *apmēbelēt* apzīmē iekštelpas pilnīgu iekārtošanu.

Šajā grupā iekļauti transitīvi verbi, kas apzīmē fizioloģisku darbību, piemēram, *apēst, aprīt*. Darbība pilnībā ietver visu objektu. Cītīgi veiktu darbību apzīmē verbi *apriet, apraudāt, aprakstīt, apputeksnēt*.

Ir verbi, kas apzīmē „bagātīgu rezultātu”. Emocionālas nozīmes verbi saistīti ar intensīvu emociju izrādīšanu, piemēram, *apjūsmot, apbrīnot*. Verbi *apbalvot, apdāvināt, aplaimot, apbruņot* saistīti ar kaut kā došanu lielā daudzumā vai daudziem (visiem) adresātiem. Verbi *apskaņot, apraidīt* saistīti ar pilnīgu darbības veikšanu.

J. Endzelīns uzskata, ka šāda nozīme piemīt arī verbiem *apdzist, apdzēst, aprimt*, lai gan summārā nozīme ir vājāk izteikta. Ar šiem verbiem lietoti priekšmeti, piemēram, *viesulis, uguns*, tiek uztverti vienotā, nedalāmā formā, tomēr tos veido daudzas daļas. Tādēļ, pēc Endzelīna domām, minētie verbi arī iekļaujami šajā grupā (Endzelīns 1971, 551). Tomēr šķiet, ka šiem verbiem labāk piešķirt pilnībā pabeigtas darbības nozīmi. Pēc fāzes nozīmes šie ir terminatīvi verbi. Piemērā (138) subjekts *starojums* darbības rezultātā beidz eksistēt, līdz ar to beidzas arī darbības ietekme uz apkārtējo vidi.

(138) *Skolotājas starojums **apdziest**.* (LVK2018)

6. nozīme. ILGSTOŠS PROCESS VAI DARBĪBA (15 verbu)

Ir transitīvi verbi, kas norāda uz pastāvīgu, kvalitatīvi nemainīgu procesu, kuram netiek norādīts nedz sākums, nedz beigas. Verba tiešais objekts tiek ietekmēts nenoteiktu laiku (sk. (139) piemēru). Tādi ir ar siltumu un gaismu saistīti verbi *apsildīt, apkurināt, apstarot, apgaismot, apēnot, apmirdzēt, apspīdēt*.

(139) *Plašās telpas **apsilda** ar zemes siltumsūkni* (LVK2018)

Ilgstošs var būt arī emocionāls stāvoklis, ko subjekts rada objektam, piemēram, *apdraudēt, apkaunot*.

Ilgstošu praktisku darbību izsaka verbi *apsaimniekot, apsargāt, apgādāt*.

Visiem šīs grupas vārdiem piemīt arī prototipiskās nozīmes ‘apkārt’ semantika. Metaforiski objekts tiek ietekmēts no visām pusēm. Ir vairāki vārdi, kuriem priedēklis *ap-* ir leksikalizējies, piemēram, *apdzīvot, apmierināt*.

7. nozīme. KAUT KĀ ZAUDĒŠANA (11 vārdi)

Iedarbība uz objektu notiek no ārpuses, apkārt objektam. Uz to norāda priedēkļa *ap-* prototipiskā nozīme. Objekts zaudē kādu daļu no sevis, piemēram, *aplauzt, apcirpt, apkniebt, aplīdzināt, apstrupināt, applūkt* (sk. (140) piemēru).

Uz objektu var iedarboties gan vienkārši ar fizisku spēku, gan ar kādu instrumentu, ko apzīmē lietvārdu motivēti vārdi, piemēram, *apzāģēt (ar zāģi), apcirst (ar cirvi), apgriezt vai apgraizīt (ar šķērēm)*.

(140) *Daiļumdārzos dārzniekam ir jānolīdzina dzīvžogi un jāapcērp augļu un dekoratīvo koku vainagi.* (lvTenTen14)

8. nozīme. IEDARBĪBA UZ OBJEKTA VIRSMU (34 vārdi)

Darbības rezultātā tiek ietekmēta objekta vai subjekta virsma. Ir lietvārdu motivēti intransitīvi vārdi, kas nosauc dabas apstākļu iedarbību, piemēram, *apledot, apsnigt, apsarmot, aprasot, apputēt, apsūnot, apkvēpt*. Darbības rezultātā subjekts tiek pārklāts ar lietvārda nosaukto vielu – ledu, sniegu, sarmu, rasu, putekļiem, sūnām, kvēpiem. Virsma var tikt noklāta ar kaut ko īpašā nolūkā, piemēram, *apmežot, apmiglot, appušķot, apkrāsot, apzeltīt, apgleznot, apdrukāt*. Transitīvu vārdiem *apaudzēt, apbērt, apkaisīt, apziest, apsmērēt* tiešais objekts nosauc priekšmetu, kura virsma tiek ietekmēta, bet prievārdisks vārdu savienojums, kuru ievada prievārds *ar*, apzīmē lietu, ar ko virsma tiek noklāta. Motivētais apzīmē veidu, kādā virsma tiek ietekmēta. Piemērā (141) virsma tiek ietekmēta *ziežot*, bet piemērā (142) – *kaisot*.

(141) *Vidējo maizes šķēlīšu abas puses apziež ar sviestu.* (LVK2018)

(142) *Gaļu izklapē, apkaisa ar sāli un pipariem.* (LVK2018)

(143) *Paši sevi apmazgāt un aptīrīt nevīžojot tikai mīkstpēdiņi, viņš saka.* (LVK2018)

Virsmu var ar nolūku padarīt netīru, vai tā var kļūt netīra, piemēram, *aptraipīt, aplipt, aplipināt, apķept, apķēpāt*. Daži vārdi izsaka tieši pretēju darbību – virsmas attīrīšanu, piemēram, *apmazgāt, aptīrīt* (sk. (143) piemēru).

Virsma var tikt iespaidota nejauši karstuma ietekmē: *applaucēt/ties, apdedzināt/ties, apsvilināt/ties*.

9. nozīme. DARBĪBA AR NEPILNĪGU REZULTĀTU (34 verbi)

Darbība ar nepilnīgu rezultātu raksturīga fiziskas iedarbības vārdiem dažādās jomās, īpašības maiņas vārdiem, kā arī dažiem jūšanas vai runas vārdiem. Fiziskas iedarbības vārdi, kas iekļauti šajā grupā, ietekmē objekta vai subjekta vārdu, tādēļ tie iedarbotos arī iepriekšējā grupā.

Ir fiziskas iedarbības vārdi, kas saistīti ar ēdiena gatavošanu – *apcept, apvārīt, apbrūnināt, apgraudēt, apgrilēt, apsālīt*. Ir vārdi, kas saistīti ar subjekta kvalitātes pasliktināšanos dabas apstākļu ietekmē: *apvīst, apkalst, apdilt, apdrupt, aplupt, aprūsēt, apsūbēt*, vai arī fiziskas darbības ietekmē, piemēram, *apsplaudīt, apšļakstīt, apdegt, apdedzināt/ties, apbružāt, apdauzīt*. Subjekta vai objekta kvalitāte var arī uzlaboties: *apsmidzināt, apžāvēt, apžūt, apslāpināt, aplacīt, aplaucīt*. Minēto vārdu motivētājevārdiem iespējams pievienot priedēkļus *sa-* vai *no-*, kuri vārdiem piešķir līdz galam veiktas darbības vai procesa nozīmi, piemēram, *sacept* vai *nošļakstīt* (sk. (144) piemēru).

(144) *Malto gaļu apcep brūnu, pieliek sagrieztu sīpolu, sacep.* (LVK2018)

Ir vārdi, kas saistīti ar cilvēka jutekliskām vai emocionālām sajūtām: *aprast, apsilt, apslimt, apārstēt/ties*. Cilvēka pašsajūta nemainās pilnībā. Pilnīgas pašsajūtas maiņas izteikšanai tiek lietoti dažādi priedēkļi – *pie-* (*pierast*), *sa-* (*sasilt* un *saslimt*), *iz-* (*izārstēt*).

Runas vārdi *apsaukt* un *aprāt* izsaka subjekta vēlmi ietekmēt objekta darbību nelielā apjomā.

V. Staltmane (1958b, 41) atzīmē, ka priedēklis *ap-* deminutīvā nozīmē tiek lietots reti, jo tas vēl nav pilnīgi atbrīvojies no lokālās nozīmes. Priedēkļa sākotnējā lokālā nozīme ‘kam apkārt’ var tikt uztverta arī abstrakti, t.i., darbība netiek izplatīta uz visu objektu, tādēļ tā ir nepilnīga.

10. nozīme. IETVERŠANA (12 vārdi)

Šajā grupā ir vārdi, kas saistīti ar subjekta vai objekta ietveršanu kādā apvalkā, tādējādi to pasargājot no ārējās vides ietekmes, piemēram, *apaut, apģērbt, apklāt, apsegt, apjūmt, apklāt*. Prototipiskās nozīmes semantika ‘apkārt’ šajā grupā parādās kā subjekta vai objekta aizsargāšana no visām pusēm. Šajā grupā ietverti arī tādi vārdi, kas saistīti ar ietveršanu zemes apvalkā, piemēram, *aprakt, apbērēt, apbedīt, apglabāt*.

Ietveršana nepieciešama arī kādas darbības veikšanai. Lai sagatavotu zirgu darbam, tam tiek uzlikti segli – šo darbību apzīmē vārds *apseglot*.

11. nozīme. PILNĪBĀ PABEIGTA DARBĪBA (48 verbi)

Verbu semantika šajā grupā ir ļoti plaša. Ir verbi, kuru darbības subjekts vai objekts ir fiziska persona, kura darbības procesā iegūst jaunas īpašības, piemēram, *aptaukoties*, *apbēdināt*, *apburt*, *apreibināt*, *apreibt*, *apsaldēt*. Mainās personas fiziskais (145) vai emocionālais (146) stāvoklis. Mainīties var arī priekšmeti vai dabas parādības: *apmākties*.

(145) *Bulīmijas slimnieces cieš no bailēm aptaukoties.* (LVK2018)

(146) *Viņu apbur mēmā kino kustīgo bilžu burvība.* (LVK2018)

Darbībai ir noteikts mērķis, kurš tiek sasniegts: *apdarināt*, *apkalt*, *apdrošināt*, *apliet*, *aplaistīt*, *apmaksāt*, *apprecēt/ties*, *apraudzīt*, *aprēķināt*, *apstādināt*, *apstiprināt*, *apsveikt*, *apturēt*, *apvienot*, *apzīmogot*, *apžēlot*, *apdzēst*.

Vairāki verbi saistīti ar fāzes beigām: *apdzist*, *apklust*, *apklusināt*, *apstāties*, *aprint*.

Šajā grupā ir vairāki verbi, kas saistīti ar noteikta stāvokļa ieņemšanu: *apsēsties*, *apsēdināt*, *apgulties*, *apgulēt*.

3.3. Priedēklis *at-*

J. Endzelīns (1971, 554–559) šim priedēklim min tikai trīs nozīmes:

- 1) atdalīšanas nozīme (*atrauj savu roku nost*);
- 2) atpakaļ virzīta darbība (*atgāzties*);
- 3) tuvošanās un mērķa sasniegšana (*saule vēsti atsūtīja*).

Septiņas nozīmes minētas E. Soidas (2009, 238–260) priedēkļu nozīmju aprakstā. Telpiskās orientācijas nozīmē priedēklis *at-* norāda virzienu uz runātāju (*atlēkt*), tā var būt reakcija uz iepriekš veiktu darbību (*atkliegt*), *at-* var norādīt uz kaut kā atvirzīšanu nost (*atņemt*). Priedēklis *at-* raksturo daļēji veiktu darbību (*atkraut*), pilnībā veiktu darbību (*atmodināt*), lielā mērā veiktu darbību, kas rada apnikumu (*atsēdēties*), un atkārtotu darbību (*atdzimt*).

A. Vulāne (2015, 280) min īslaicīgu darbību (*atmirdzēt*) un piecas ar virzienu saistītas nozīmes:

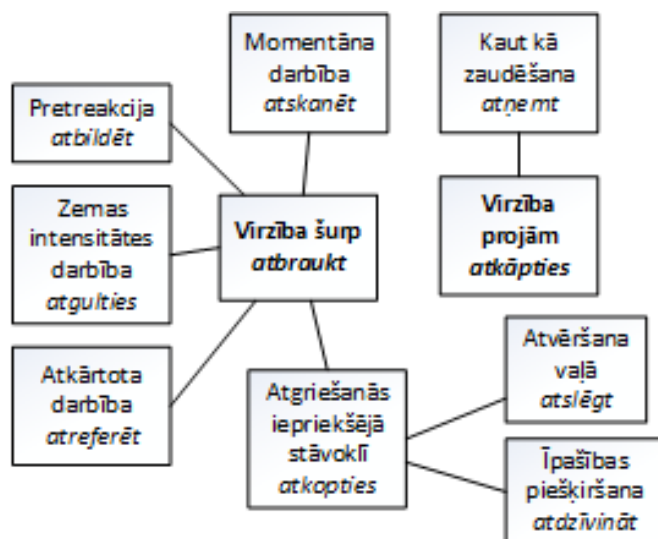
- 1) darbība notiek runātāja virzienā (*atlidot*);
- 2) darbības rezultātā objekts tiek attālināts (*atbīdīt*);
- 3) darbība vērsta atpakaļ (*atgriezties*);
- 4) darbība kā atbildes reakcija (*atsmiēt*);
- 5) objekts darbības rezultātā atgriežas iepriekšējā stāvoklī (*atspirgt*).

T. Matiasens (1997, 160) piedēklim *at-* min četras nozīmes:

- 1) tuvošanās kaut kam (*atnākt*);
- 2) iepriekšējai nozīmei pretēja nozīme ‘projām’ (*atiet, atņemt, atvadīties*);
- 3) atkārtota darbība (*atkārtot*);
- 4) atgriešanās iepriekšējā stāvoklī (*atspirgt*).

Priedēkļiem izloksnēs mēdz būt arī kāda atšķirīga nozīme, salīdzinot ar latviešu literāro valodu. Piemēram, Kalupes izloksnes attīstību ietekmējuši sakari ar lietuviešu un slāvu valodām. Priedēklim *at-* gan Kalupes izloksnē, gan lietuviešu valodā ir ilgstošas darbības vai procesa norises nozīme, piemēram, latgaliešu *atganīt* un lietuviešu *atganyti* nozīme ir ‘ilgāku vai visu laiku noganīt’ (Reķēna 2008, 135). Piemēri ar šādu nozīmi nav konstatēti latviešu literārajā valodā.

Šīm priedēklim nav atbilstoša prievārda. Nozīmju analīzei aplūkoti 209 piemēri. Ir izveidots radiālais nozīmju modelis ar desmit nozīmēm (sk. 11. attēlu). Modelī visas nozīmes nav atvasinātas no prototipiskās nozīmes. Ir divas pretēju nozīmju grupas. Priedēkļa *at-* prototipiskā nozīme saistīta ar apstākļa vārdu *šurp*. Piecas nozīmes tiešā veidā saistītas ar prototipisko nozīmi, bet divas nozīmes ir atvasinātas no nozīmes ‘atgriešanās iepriekšējā stāvoklī’. Modelī ir viena ar prototipisko nozīmi nesaistīta nozīme – ‘virzība projām’. Tā ir pretēja prototipiskajai nozīmei. No šīs nozīmes ir atvasināta nozīme ‘kaut kā zaudēšana’.



11. att. Priedēkļa *at-* radiālais nozīmju modelis

1. nozīme. VIRZĪBA ŠURP (15 verbu)

Atvasinājumi ar priedēkli *at-* telpiskā nozīmē apzīmē darbību, kas vērsta uz runātāja atrašanās vietu. Bieži vien gan priedēkļverbu, gan atbilstošu bezpriedēkļa verbu teikumā mēdz lietot kopā ar vietas apstākļiem *šurp(u)* vai *uz šejieni*, apzīmējot tuvošanos noteiktai vietai (sk. (147) un (148) piemēru). Tā kā arī priedēklim *at-* piemīt nozīme ‘šurp’, šāds vietas apstāklis

kopā ar priedēkļverbu nav nepieciešams. Apstākļa lietošana ir saistīta ar vēlmi izteikties nepārprotami, īpaši uzsverot atrašanās vietu (šādas konstrukcijas sīkāk aplūkotas 2.5.2 nodaļā).

(147) *Viensētai nopirkuši vietu, vedām šurp atrastās mājas.* (LVK2018)

(148) *Atvediet šurp pareizticīgo mācītāju!* (LVK2018)

(149) *Šie nosacījumi attiecas arī uz patvēruma meklētāja pilnvaroto personu.* (lvTenTen14)

Šajā grupā gandrīz visi ir virzības verbi. Intransitīvu verbu subjekts virzās uz runātāja atrašanās vietu: *atbraukt, atceļot, atlidot, atnākt, atskriet* vai arī transitīvu verbu objekts tiek pārvietots pie runātāja: *atgādāt, atnest, atpūst, atstumt, atvest*. Tomēr nozīme ‘šurp’ piemīt arī abstraktas nozīmes verbiem *attiekties* un *attiecināt*. Tā ir vāji izteikta, tomēr saskatāma. Minētie verbi apzīmē vairāku priekšmetu vai parādību līdzību, tātad tuvināšanos kādā nozīmē. Piemērā (149) subjekts *nosacījumi* tiek saistīts ar *pilnvaroto personu*. tātad abstraktā veidā ar verba *attiekties* palīdzību notiek šo reāliju tuvināšanās. Šajā grupā iekļauts arī verbs *atrakstīt*. Tā semantika ietver gan konkrētu fizisku darbību, rakstīšanu, gan uzrakstītā nogādāšanu adresātam.

2. nozīme. ATGRIEŠANĀS IEPRIEKŠĒJĀ STĀVOKLĪ (36 verbi)

Šī ir viena no populārākajām priedēkļa *at-* nozīmēm. Verbi apzīmē darbību vai procesu, kas atjauno situāciju vai stāvokli, kas mainīts ar cita verba palīdzību. Piemēram, lai kaut ko *atdotu*, iepriekš kaut kas *jāiedod*. Lai *atveseļotos*, iepriekš ir *jāsaslimst*. Bieži vien kontekstā šīs nozīmes verbi tiek lietoti ar apstākļa vārdu *atpakaļ* (sk. (150) piemēru). Bez apstākļa vārda verbam *atvilkt* iederīgāka būtu prototipiskā nozīme ‘šurp’.

(150) *Atvelkot atpakaļ zveltni, zveltņgalvā veidojas rievā, un rādītāju novieto pret zveltni.*

(DGT-Acquis)

Šajā grupā iekļauti verbi, kas izsaka:

- 1) kaut kā atgriešanos iepriekšējā stāvoklī: *ataugt*;
- 2) fiziskā ķermeņa atgriešanos iepriekšējā stāvoklī: *atjēgties, atveseļot/ties, atkopties, atlabt, atliekt (muguru), atvirzīt, atmosties, atpūsties, atpūtināt*;
- 3) kaut kā atgūšanu īpašumā: *atkarot, atgūt, atdabūt, atrast, atdot, atpelnīt, atprasīt, atpirkt*;
- 4) kādas darbības atcelšanu: *atbloķēt, atcelt, atgriezt (likumprojektu), atiestatīt, atsaukt, atvaļināt/ties, atstādināt, atslēgties (strāvas slēdzim)*.

3. nozīme. ATVĒRŠANA VAĻĀ (26 verbi)

Šīs nozīmes verbi apzīmē darbību vai procesu, kas atjauno situāciju vai stāvokli, pirms to mainījis verbs ar nozīmi 'ciet'. Visiem verbiem var piekārtot apstākļa vārdu *vaļā*. Piemērā (151) subjekts *tējas filtrs* ir bijis stāvoklī 'ciet', bet atlocīšanas darbības rezultātā tā stāvoklis ir mainīts – tas atrodas stāvoklī 'vaļā'.

(151) *Es ņēmu vienu tējas filtru, atlocīju vaļā un kabatiņā iebēru tēju, apmēram pusēdamkaroti.* (lvTenTen14)

Verbu semantika ir gan konkrēta, gan abstrakta:

- 1) konkrētas fiziskas darbības verbi, kas apzīmē konkrēta objekta stāvokļa maiņu: *atlocīt/ties, atrotīt, atpogāt, atraisīt, attaisīt, atvērt, atslēgt, atlaist, atrakt, atsiet, atsegt, atšķirt*;
- 2) verbi, kas saistīti ar objekta fizikālo īpašību – cietības vai mitruma – maiņu: *atkausēt, atlaidināt, atmiekšķēt*;
- 3) verbi, kas saistīti ar mentālu darbību: *atšifrēt, atkodēt, atminēt, atšķetināt, atrisināt/ties*.

4. nozīme. ĪPAŠĪBAS PIEŠĶIRŠANA (26 verbi)

Šīs grupas verbiem raksturīgi piedēkļi *-inā-* un *-o-*. Verbi ir darināti no īpašības vārdiem. Tai pašai saknei sastopami verbi ar dažādiem piedēkļiem un ar neatgriezenisko un atgriezenisko galotni. No īpašības vārda *jauns* darināti verbi *atjaunot, atjaunināt, atjaunināties*. No īpašības vārda *viegls* darināti verbi *atvieglot, atvieglināt, atvieglināties*. Piedēkļverbs izsaka objektam vai subjektam piemītošas īpašības atjaunošanu. Darbību, ko izsaka īpašību piešķirošs piedēkļverbs, var izteikt arī ar vārdu savienojumu *padarīt + īpašības vārds* (sk. (152) un (153) piemēru).

(152) *Bet Tu to atdzīvini, dari skaistu.* (LVK2018)

(153) *Agra gulēja šajā lielajā, sakoptajā kapličā un ar atmiņām centās to padarīt dzīvu.* (LVK2018)

Šajā grupā iekļauti verbi *atsvabināt, atslābināt, atdzīvināt, atbrīvot, atsvaidzināt, atvēsināt, attīrīt, atkailināt*. Īpašības piešķiršanu abstraktā nozīmē izsaka verbi *attaisnot, attālināt/ties*.

Ir daži verbi, kas saistīti ar objekta temperatūras vai mitruma maiņu: *atšķaidīt, atdzesēt, atdzist*.

5. nozīme. ATKĀRTOTA DARBĪBA (21 verbs)

Priedēklis *at-* motivētājverba darbībai var piešķirt atkārtotības nozīmi. Ir verbi, kas saistīti ar kādreiz veiktas darbības atkārtotu veikšanu, piemēram, *atsākt/ties, atdzimt, atstrādāt, atkārtot/ties* (sk. (154) piemēru).

(154) *Cīņa par varu sabiedrībā atsākas no jauna: [..]* (lvTenTen14)

Ir verbi, kas saistīti ar kāda eksistējoša objekta reproducēšanu citā veidā, piemēram, *atainot, atdarināt, atskaņot, atspoguļot, atreferēt, atveidot, attēlot, atražot, atrādīt, atstāstīt*. Prototipiskā nozīme izpaužas kaut kam bijušam pagātnē atspoguļojoties tagadnē. Nosacīti tā ir virzība no bijušā uz esošo.

Daži verbi saistīti ar cilvēka atmiņas darbību: *ataust (atmiņā), atgādināt, atminēties*. Piemērā (155) prototipiskā nozīme izpaužas aizmirstajam jeb neapzinātajam virzoties šurp, runātāja apziņas līmenī.

(155) *Lai at aust atmiņā laiks, kad sirds vēl drebēja!* (LVK2018)

6. nozīme. PRETREAKCIJA (32 verbi)

Verbi ar priedēkli *at-* tiek lietoti, lai izteiktu atbildes reakciju uz cita subjekta veiktu darbību (sk. (156) piemēru). Verbu nozīme saistīta ar apstākļa vārdu *pretī*. Bezpriedēkļa motivētājvārdu kontekstā mēdz lietot kopā ar *pretī* vai *pretim*, izsakot imperfektīvu darbību (sk. (157) piemēru).

(156) *Atriebsimies viņiem par to, ka viņi domāja citādāk!* (SAEIMA)

(157) *Tad var teikt pretim, ka tie jau savukārt ir liberāļa murgi.* (lvTenTen14)

Šajā grupā iekļauti dažādas semantikas verbi:

- 1) runas verbi, kas saistīti ar atbildes reakciju uz kāda subjekta teikto: *atbildēt, atsacīt, atskaitīties, atspēkot, attaisnoties, atsaukties*;
- 2) atbilde var būt nelaipna, lietojot verbu pārnestā nozīmē: *atriet, atcirst*;
- 3) skaņas verbs *atbalsoties* tiek lietots gan tiešā nozīmē, gan arī kādas darbības seku apzīmēšanai pārnestā nozīmē, savukārt vizuālais verbs *atstaroties* biežāk tiek lietots tiešā nozīmē;
- 4) verbi, kas saistīti ar parāda atdošanu: *atlīdzināt, atmaksāt, atkalpot*;
- 5) verbi, kas saistīti ar negatīvu atbildes reakciju uz kādu nodarījumu: *atriebt/ties, atspēlēties*;
- 6) verbi, kas saistīti ar noraidījumu: *atteikt/ties, atsviest* (sinonīms verbam *noraidīt*), *atrunāties, atraidīt, atdurties* (*pret kādu šķērsli*);

- 7) verbi, kas saistīti ar aizsargāšanos pret kaut ko: *atvairīt, atšaudīties*;
- 8) dažiem verbiem piemīt pozitīva noskaņa: *atbalstīt, atsperties, atļaut*.

7. nozīme. MOMENTĀNA DARBĪBA (6 verbi)

Priedēklis *at-* tiek lietots, lai izteiktu darbību, kas sākas pēkšņi. Darbība izraisa situācijas vai stāvokļa maiņu. Šajā grupā iedalītie verbi ir dažādi. Ir skaņas verbs *atskanēt*, mentālas darbības verbi *atcerēties, atskārst, attapties, atpazīt*, kā arī kādu notikumu aprakstošs verbs *atgadīties*. Mentālas darbības verbu piederība šai grupai nav strikti noteikta. Tiem piemīt arī nozīme 'atkārtota darbība' vai arī 'atgriešanās iepriekšējā stāvoklī'.

8. nozīme. ZEMAS INTENSITĀTES DARBĪBA (5 verbi)

Šī ir vismazākā no priedēkļa *at-* nozīmju grupām. Šajā grupā ir iedalīti stāvokļa ieņemšanas verbi *atsēsties, atgulties, attupesties, atspiesties, atlaisties (guļus)*. Priedēklis *at-* tiek lietots, lai izteiktu īslaicīgu vai nepilnīgi veiktu stāvokļa maiņu. Nereti šos verbus kontekstā lieto ar mēra apstākļa vārdiem, kas raksturo darbības vai procesa kvantitāti vai intensitāti ar pavājinājuma nokrāsu (sk. (158) piemēru). Uz kvantitātes un intensitātes pazeminājumu var norādīt mēra apstākļa vārdi *nedaudz, mazliet, mazlietiņ, drusku, pamazām, par maz* (Smilniece 2015, 613).

(158) *Devos uz atpūtas istabu, lai nedaudz atgultos.* (lvTenTen2014)

9. nozīme. VIRZĪBA PROJĀM (16 verbu)

Šīs nozīmes verbi apzīmē virzību projām no konkrētas vai abstraktas vietas telpā. Tā piemīt virzības verbiem *atiet, atbīdīt, atkāpties, atvirzīties, atkrist, atbirt, atrauties*, kā arī vēl citas semantikas verbiem *atpalikt, atbaidīt, atvienoties, atvadīties, atšķelties*. Verbi *atkratīties, atlikt, atturēt/ties* izsaka abstraktu virzību prom, iespēju kaut ko nedarīt šajā laika momentā.

Kontekstā šos verbus mēdz lietot ar apstākļa vārdu *nost* vai ar prievārdisku savienojumu, ko ievada prievārds *no*. Šāda frāze apzīmē objektu, no kā notiek atdalīšanās vai distancēšanās. Piemērā (159) objekts, no kā distancējas darbības veicējs, ir *vadītāja pienākumi*.

(159) *Atejoj mazliet no saviem plenārsēdes vadītāja pienākumiem, varu iebilst, ka man šeit ir iebildums pret otro rindkopu [..].* (SAEIMA)

10. nozīme. KAUT KĀ ZAUDĒŠANA (25 verbi)

Šīs nozīmes verbi apzīmē kaut kā atdalīšanu no kāda objekta. Saglabājas virziens projām no kādas atrašanās vietas, taču pretstatā iepriekšējai nozīmei atdalāmais objekts ir bijis ciešāk saistīts ar kādu lielāku objektu vai bijis daļa no tā.

Bezpriedēkļa verbs var būt atvasināts no lietvārda. Priedēkļverbs izsaka atbrīvošanos no objekta, ko nosauc lietvārds. Vispārīgajā leksikā tiek lietoti verbi *atmaskot* (verbu motivējais lietvārds *maska*), *atbruņot* (verbu motivējais lietvārds *bruņas*), *atslogot* (verbu motivējais lietvārds *slogs*). Lietvārdu motivēti verbi plaši tiek izmantoti dažādu nozaru terminoloģijā. Dārzkopībā un mežkopībā izmanto terminus *atzarot*, *atsveķot*, lopkopībā izmanto terminu *atkaulot*, veterinārijā – *atutot* (sk. (160) piemēru). Priedēkļa *at-* nozīmes ‘atbrīvot no kaut kā’ produktivitāti min arī I. Šmidebergs (2004, 294). Viņš atzīmē, ka daudzi ar priedēkli *at-* darināti verbi ir profesionālismi, tādēļ lielākā daļa no tiem netiek pievienoti „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcai” (MLVV) ierobežotā lietojuma dēļ.

Ir iespējams atdalīt arī tādu abstraktu objektu kā vaina: *atvainot/ties*. Piespiedu atdalīšanu izsaka verbi *atdalīt*, *atlasīt*, *atmest*, *atmērīt*, *atņemt*, *atraut*, *atrēķināt*, *atsavināt*, *atsijāt*, *atskaitīt*, *atvienot*. Kaut ko atdalīt var arī labprātīgi: *atsacīties*, *atvēlēt*, *atlicināt*.

(160) *Tāpat kā augļu dārzus atzaro ar rokām, visus augļus noņem un šķiro ar rokām. Pleca gabalus un fileju atkaulo.* (DGT-Acquis)

3.4. Priedēklis *ie-*

Šim priedēklim J. Endzelīns (1971, 554–559) min trīs nozīmes:

- 1) virzību kaut kā iekšienē (*es iebridu ezerā*);
- 2) subjekta pāreju kādā noskaņojumā vai stāvoklī (*brāļus labi iekārdināsim*);
- 3) laikā vai daudzumā ierobežotu darbību (*sunītis ierējās*).

Gan E. Soida (2009, 239), gan A. Vulāne (2015, 281) min, ka telpiskajā orientācijā priedēklis *ie-* sinonīmiski izsaka apstākļa vārda *iekšā* nozīmi. Šādā nozīmē lietotiem vārdiem var pievienot lietvārdu lokatīvā (*iesplaut akā*). Priedēklis *ie-* var izteikt četras darbības realizācijas pakāpes: darbības sākumu (*ieskrieties*), laikā ierobežotu darbību (*ieraudāties*), daļēji veiktu darbību (*ieplīst*) un pilnībā realizētu darbību (*iekrāt*). Ar *ie-* var izteikt arī kļūdainu darbības realizāciju (Soida 2009, 239–258). E. Soida min piemēru *iepirkties*. Kļūdainu darbības realizāciju izsaka tikai viena šī vārda atvasinātā nozīme – ‘pērkot pievilties, kļūdīties (nopērkot ko nederīgu, samaksājot par daudz)’ (TEZ). A. Vulāne (2015, 281) norāda tikai divas darbības realizācijas pakāpes – daļēji veiktu darbību (*ieplīst*) un pabeigtu darbību (*iemācīt*). Vēl A. Vulāne min nozīmi, kas raksturo darbības rezultātu, kurā „kaut kas tiek apņemts, ietverts” (*iesaiņot*). E. Soida (2009, 245) norāda, ka „ļoti plaši prefikss *ie-* pārstāvēts onomatopoētiskos un citos ar dzirdi tveramos trokšņu verbos” (*iekaukties*).

T. Matiasens (1997, 160) min nozīmi ‘iekšā’, turklāt vēl norāda, ka priedēklis *ie-* signalizē darbības sākumu (*iemigt, iemīlēt*) un dažiem atgriezeniskiem vārdiem apzīmē pēkšņu darbību (*iekliegties, iesmieties*).

Šīm priedēklim nav atbilstoša prievārda. Priedēkļa *ie-* prototipiskā nozīme saistīta ar apstākļa vārdu *iekšā*. Priedēkļa nozīmju analīzei aplūkots 281 piemērs. Radiālajā nozīmju modelī ietvertas astoņas nozīmes (sk. 12. attēlu).



12. att. Priedēkļa *ie-* radiālais nozīmju modelis

1. nozīme. VIRZĪBA IEKŠĀ (101 verbs)

Telpiskā nozīmē atvasinājumi ar priedēkli *ie-* apzīmē darbību, kas vērsta iekšā kādā objektā, parasti telpā. Kontekstā gan bezpriedēkļa verbu (161), gan no tā atvasinātu priedēkļverbu (162) mēdz lietot kopā ar vietas apstākli *iekšā* vai lietvārda vārdkopu lokatīvā (sk. (163) un (164) piemēru).

(161) *Tad tos nes iekšā un sāk kārtīgi laistīt.* (LVK2018)

(162) *Bet tante paņēma pudeli un sainīti, ienes iekšā, [..].* (LVK2018)

(163) *Ķer to, kā reiz čigāns ķēra saules gaismu maisā un nesa istabā [..].* (LVK2018)

(164) *Ormanis ienesa istabā ērmoto grozu.* (LVK2018)

Šī ir vislielākā priedēkļverbu ar *ie-* nozīmju grupa. Raksturīgākie šīs grupas pārstāvji ir virzības verbi: *ieskriet, iebraukt, iekāpt, ielaisties, ielēkt, ielidot, iegulties, ieiēt, iemukt, ienākt, iekrist, ielīst*. Atgriezeniski verbi izsaka sava ķermeņa pārvietošanu iekšā konkrētā vai abstraktā telpā: *iemitināties, iezagties, iegriezties, ierasties, ieslēgties, ievietoties, iestāties, iesēsties*.

Transitīvi verbi izsaka kāda objekta pārvietošanu iekšā konteinerā: *iebērt, iekarīnāt, iekārt, iekraut, ievilkt, ieklāt, ieliet, ielik, iemest, ienest, iepildīt, iepīt, ievest, ievietot, iepumpēt, iesmidzināt, iesūknēt, iegremdēt, iepludināt, ieplūdināt, iesvērt, ietilpināt*. Grupa verbu izsaka

objekta pārvietošanu vai sevis pārvietošanu ar spēka palīdzību: *iegrūst, iegāzt, ieslodzīt, iestumt, iebāzt, iespundēt, iesviest, ielauzties, iebrukt*. Ir verbi, kas apzīmē abstraktu darbību: *ieguldīt (līdzekļus), ieķīlāt (mantu), iemaksāt (naudu), iecelt (vadītāju amatā), iesniegt (lūgumu)*.

Cilvēka veiktai fiziskai darbībai var būt arī paliekošas sekas. Darbības rezultātā kaut kas tiek izvietots vai radīts kāda konteinerā iekšienē, un darbība vairs nav atceļama: *ieart, iesēt, iebūvēt, iejaukt, iezemēt, iemīcīt, iemontēt, ielīmēt, ieurbt, ierakstīt, iešļircināt, iestiprināt, iesūcināt*.

Daži verbi saistīti ar mentālu darbību vai tiek lietoti pārnestā nozīmē – *ieslīgt (diskusijās), iedziļināties (jautājumā), ievirzīties (pareizās sliedēs)*. Uztveres verbi saistīti ar prāta vai maņu izmantošanu, lai pastiprināti pievērstu uzmanību kaut kam, piemēram, *ieskatīties, ielūkoties, iedziļināties*. Konteiners vienmēr tiek apzīmēts ar vārdkopu lokatīvā neatkarīgi no verba semantikas un no tā, vai konteiners ir konkrēts objekts ((164) piemērā konteiners ir *istaba*) vai abstrakts objekts ((165) piemērā konteiners ir *melodiju tematika*).

Konteiners kontekstā netiek norādīts vārdiem, kuriem par konteineru kalpo darbības veicēja ķermenis – verbi *ieelpot, iedzert*.

(165) *Brīnišķīgs iemesls, lai **iedziļinātos melodiju tematikā!*** (LVK2018)

2. nozīme. IEGŪŠANA ĪPAŠUMĀ (19 verbu)

Šīs grupas vārdiem saglabājas nozīme ‘iekša’. Tā izpaužas specifiskā veidā. Par konteineru, kurā objekts tiek ievietots, var uzskatīt pašu runātāju jeb labuma guvēju, kura īpašumā objekts nonāk. Iegūšanas darbību var veikt gan labuma guvējs pats – *iegādāties, iekarot, iekasēt, iekrāt, iemainīt, iegūt, iekult, iemantot, iepirkt, ievākt, ietaupīt*, gan kāds cits adresāts, kurš ir labuma guvējs – *iemērīt, iedot, iedalīt, ieskaitīt, iesūtīt*. Piemērā (166) labuma guvējs ir darbības subjekts – *saimnieki*. Piemērā (167) labuma guvējs ir darbības adresāts – *pensionāri*, bet labuma devējs ir darbības subjekts – *pašvaldība*.

(166) *Vistas dēj olas kā dējušas un vidēji dienā **saimnieki ievācot 150 olas***. (LVK2018)

(167) *Pašā sākumā pašvaldība apsolīja un savu solījumu izpildīja – **iedalīja līdzekļus pensionāriem baseina apmeklēšanai***. (LVK2018)

3. nozīme. IETVERŠANA (23 verbi)

Šīs grupas vārdi izsaka pilnībā pabeigtu darbību, kuras rezultātā objekts tiek ierobežots ar kaut ko, vai tā virsma tiek pārklāta ar kaut ko. Vairumu bezpriedēkļa verbu ir motivējuši lietvārdi, lietvārds apzīmē ietvērēju – *iegrožot* (motivētājsvārds *groži*), *ieģipsēt* (motivētājsvārds *ģipsis*), *ierāmēt* (motivētājsvārds *rāmis*), *iemūžināt* (motivētājsvārds *mūžs*), *iesakņot*

(motivētājvārds *saknes*), *iespeķot* (motivētājvārds *speķis*), *iezārkot* (motivētājvārds *zārks*). Bezpriedēkļa verbs, kas izteiktu darbību procesā pirms tās beigšanas, netiek lietots. Ietvērējs var tikt lietots arī abstraktā nozīmē, piemēram, verbam *iemiesot*. Piemērā (168) motivētājvārds *miesa* apzīmē abstraktu ‘ietveršanu sevī’ jeb kaut kā attēlošanu, kas piemīt darbības subjektam – *akmeņiem*.

(168) *Jā, akmeņi iemiesoja sevī visu, ar ko Latvija bija pilna, — gan maizīti dienišķo, gan gaismu dievišķo.* (LVK2018)

Šajā grupā ir arī transitīvi konkrētas fiziskas darbības verbi – *iešūt, ielocīt, ietīt*. Piemērā (169) piemērā objektu *augus* ietver subjekts *drāna*. Ir verbi, kam piemīt abstrakta nozīme. Verbs *ielenkt* saistīts ar daudzu objektu vai subjektu dalību. Piemērā (170) objektu *Doņeckā* pārnestā nozīmē ietver subjekts *valdības spēki*. Verbs *ietvert* norāda uz veselā un daļas attiecībām starp subjektu un objektu. Piemērā (171) darbības subjekts *termiņš* pārnestā nozīmē ietver objektu *Kataras Valsti*.

(169) *Ja ceļā pavadīsi ilgāku laiku, ietīn augus mitrā drānā, lai tie nesavīstu.* (LVK2018)

(170) *Ukrainas valdības spēki ielenkuši Doņecku un solījuši ieņemt Krievijas teroristu bandu kontrolēto pilsētu.* (LVK2018)

(171) *Termiņš arī ietver Kataras Valsti un jebkuru tās politiski administratīvo vienību, vietējo pašvaldību vai statūtsabiedrību.* (LVK2018)

4. nozīme. IEKĻĀUŠANĀS STARP CITIEM (21 verbs)

Šīs grupas verbi apzīmē subjekta vai objekta vietas ieņemšanu starp citiem objektiem. Piemērā (172) darbības subjekts *reliģija* ir tā, kas ‘ieņem vietu izglītībā’ abstraktā nozīmē. Bieži vien šādiem vārdiem kontekstā seko vārdkopa lokatīvā – *iefiltrēties (komercstruktūrās), ieģrāmatot (uzskaitē)*.

(172) *Gandrīz visās Eiropas valstīs reliģija ieņem noteiktu vietu vispārējā izglītībā.* (LVK2018)

Ir ar cirkumfiksāciju atvasināti atgriezeniski verbi, kas saistīti ar cilvēku saskarsmi, spēju iekļauties kādā sociālā grupā vai jaunā vidē – *iejusties, iesaistīties, iekļauties, iedzīvoties, iefiltrēties*. Verbs *iederēties* izsaka kādas personas vai lietas stāvokli, piemērotību apkārtējai videi. Transitīvi verbi *ieģrozīt, ieģrāmatot, iekārtot, ielabot, iemaisīt, ieregulēt, iestrādāt, iekļaut, iesaistīt, iestarpināt, ierindot* izsaka subjekta darbību, kas vērsta uz objekta iekļaušanu kaut kur.

Šiem verbiem piemīt arī ietveršanas nozīme. Ietvērēja lomā ir vide, kurā objekts vai subjekts iekļaujas.

5. nozīme. ILGSTOŠS PROCESS VAI DARBĪBA (9 verbi)

Laika periods, kurā notiek šīs grupas verbu darbība, nav ierobežots. Parasti darbība ir ilgstoša (sk. (173) piemēru). Ir verbi, kas saistīti ar cilvēka attieksmi pret kaut ko. Tas var būt emocionāls stāvoklis: *ienīst, iekārot*. Tā var būt arī apzināta, pasīva darbība: *ievērot, ieklausīties*. Verbi *iedarboties, iedvesmot, iespaidot, ietekmēt/ties* izsaka kāda subjekta iespaidu uz objektu, kas var ietekmēt gan objekta darbību, gan stāvokli.

(173) *Katrs gadalaiks ietekmē cilvēka organismu un ziema nav izņēmums.* (lvTenTen14)

6. nozīme. DARBĪBA AR PALIEKOŠĀM PĀRMAIŅĀM (45 verbi)

Šajā grupā iekļautie verbi apzīmē paliekošu pārmaiņu izraisīšanu. Pārmaiņas var būt gan fiziskas, gan mentālas. Piemērā (174) paliekošas pārmaiņas ir *apliecībā iespiestais zīmogs*. Piemērā (175) paliekošas pārmaiņas tiek izdarītas *tautas apziņā*.

(174) *Kādu no I pielikuma C daļā minētajām norādēm iedrukā vai iespiež ar zīmogu apliecības augšējā kreisajā ailē.* (DGT-Acquis)

(175) *Un, lai ieskaidrotu tautai, ka viss ir kārtībā, caur masu medijiem intensīvi tiek skalotas smadzenes, lai noturētu šīs kārtības rāmīšos.* (SAEIMA)

Mentālas pārmaiņas saistītas ar kādas personas vai personu grupu ietekmēšanu – *ieaudzināt, ieskaidrot, iestāstīt, iegalvot*, pārnestā nozīmē – *ieprogrammēt, iepotēt*. Var mainīties kādas personas attieksme pret kaut ko – *iepatīkties, iegaršoties, ieinteresēt*. Šiem verbiem vienlaikus piemīt arī inhoatīva nozīme, jo nepieciešams laiks, lai rastos pārmaiņas.

Fiziskas pārmaiņas saistītas ar ēdiena pagatavošanu – *iesālīt, ieskābēt, iemarinēt, ieraudzēt*, ar fiziskām pārmaiņām telpā – *iesilt*, ar paliekošu nospiedumu uz virsmas – *ietetovēt, iededzināt, iedrukāt*. Ir verbi, kas saistīti ar kādu procesu dabā – *ieaugt, ieraudzēt, iesakņoties, iedzīmt*.

7. nozīme. MOMENTĀNA DARBĪBA (35 verbi)

Šīs grupas verbi apzīmē pēkšņu darbības sākumu laika nozīmē. Ir verbi, kas apzīmē momentānu darbību, kas laikā vairs neturpinās (sk. (176) piemēru). Ir arī tādi verbi, kuri izsaka darbību, kas aizsākas un turpinās (sk. (177) piemēru).

(176) *Es iepīkstējos kā kaķa zobos notverta pelīte.* (lvTenTen14)

(177) *Pirmo reizi iezvanījies, telefons zvanīja gandrīz nepārtraukti.* (LVK2018)

Priedēklis *ie-* ingresīvā nozīmē bieži vien pievienojas skaņu vārdiem, turklāt atvasinājumi darināti no neatgriezeniskiem bezpriedēkļa vārdiem, izmantojot cirkumfiksāciju: *iebauroties* (*baurot*), *ieblēties* (*blēt*), *iebrakšķēties* (*brakšķēt*), *iedārdēties* (*dārdēt*), *iedūkties* (*dūkt*), *iekunkstēties* (*kunkstēt*), *ieklaudzēties* (*klaudzēt*), *ieņurdēties* (*ņurdēt*), *ieņaudēties* (*ņaudēt*), *iepīkstēties* (*pīkstēt*), *iesvilpties* (*svilpt*), *ietikšķēties* (*tikšķēt*), *iešņākties* (*šņākt*). Šie vārdi izsaka pēkšņu, īslaicīgu skaņas efektu radīšanu. Pēkšņu kustību izsaka vārds *ietrīsēties* (*trīsēt*). Arī runas vārdi izsaka pēkšņu darbību, kas netiek turpināta: *iesaukties* (*saukt*), *ieminēties* (*minēt*), bet var arī turpināties: *ierunāties* (*runāt*).

Ir līdzīga veida vizuālie vārdi, kuri arī darināti no neatgriezeniskiem bezpriedēkļa vārdiem, izmantojot cirkumfiksāciju: *iedzirkstīties* (*dzirkstīt*), *iegailēties* (*gailēt*), *iekvēloties* (*kvēlot*), *iemirdzēties* (*mirdzēt*), *iezibēties* (*zibēt*), *iezibsnīties* (*zibsnīt*).

Pēkšņu darbību apzīmē atgriezeniskais vārds, kas darināts no lietvārda *doma* motivēta bezpriedēkļa vārda *domāt* – *iedomāties*, vai no īpašības vārda *drošs* motivēta bezpriedēkļa vārda *drošināt* – *iedrošināties*.

Šajā grupā iedalīti arī daži tiešie vārdi. Uztveres vārds *ieraudzīt* apzīmē momentānu darbību ar paliekošām sekām. Darbības aizsākumu apzīmē vārdi *iesākt*, *iedarbināt*.

8. nozīme. ZEMAS INTENSITĀTES, NEPILNĪGA DARBĪBA (30 vārdi)

Priedēklis *ie-* var izteikt gan ierobežojumu darbības kvalitātē, gan ierobežojumu darbības intensitātē (Ahero 1959, 369). Piemērā (178) kavēšanās darbība ir nepilnīga laika ziņā, subjekta *sēde* norises laiks tiek pārkāpts tikai nedaudz. Piemērā (179) darbība tiek veikta nepilnīgi, subjekts *krīze* ietekmē objektu *ekonomiskā situācija* tikai daļēji.

(178) *Ja **iekavēsies** pirms tam notiekošā Saeimas Eiropas lietu komisijas sēde, tad nāksies pagaidīt [...]* (SAEIMA)

(179) *Banku krīze jūtami **iedragāja** Latvijas jau tā nestabilo ekonomisko situāciju.* (SAEIMA)

Ir fiziskas vai abstraktas darbības vārdi, kas saistīti ar negatīvu ietekmi bez smagām sekām – *ieplaukāt*, *iepērt*, *iebidēt*. Ietekme nav pilnīga. Ir vārdi, kas apzīmē kāda objekta fizisku bojāšanu – *iecirst*, *iegriezt*, *ieplēst*, *iedragāt*, *iebojāt*. Arī šiem vārdiem ietekme nav pilnīga. Tiek samazināta objekta kvalitāte, taču tas netiek pilnībā sabojāts.

Ir vārdi, kas pauž pozitīvu atbalstu – *ierosināt*, *ieteikt*, *iepriecināt*. Sava viedokļa izteikšanu apzīmē vārdi *iebilst*, *ieskicēt*, *iezīmēt*. Aktīva viedokļu apmaiņa saistīta arī ar fizioloģiskām pārmaiņām – *iekarst*. Ir vārdi, kas apzīmē laika pārsniegšanu nelielā mērā – *ieilgt*, *ievilkties*, *iekavēties*.

Nepilnīga darbība saistīta arī ar neliela pārtikas daudzuma uzņemšanu. To izsaka verbi *iedzert, iekost* (ēšanas nozīmē), *ieēst*. Ar priedēkli *ie-* atvasināti verbi nereti sastopami slenga leksikā, apzīmējot alkohola lietošanu nelielā daudzumā – *ieirst, iekraut, iemest, ieplēst, iešņabot, iedrinkot*. Šo verbu nozīme ir ‘mazliet iedzert’.

D. Laiveniece (2009) atzīmē, ka pēdējā laikā ir aktualizējies priedēkļa *ie-* lietojums, un tas tiek lietots jaunā nozīmē, kas iepriekš vārdnīcās šim priedēklim nav minēta. Piemēram, vārds *ievērtēt* apzīmē nelielu izmēģināšanu ar sava vērtējuma došanu. D. Laiveniece vēl min verbus *ietusēt, ierullēt, iečekot, iefanot, ietestēt, iepauzēt*. Šķiet, ka šie vārdi būtu iederīgi šajā grupā, jo to izteiktajai darbībai raksturīga zema intensitāte un arī rezultāts nav pilnīgs. Ar prototipisko nozīmi šos vārdus vieno „būšana iekšā procesā”, lai to izjustu.

3.5. Priedēklis *iz-*

Priedēklim *iz-* J. Endzelīns (1971, 567–574) min piecas nozīmes:

- 1) kustība no iekšpuses (*lācis izlien iz krūmiem*);
- 2) darbības sazarošanās (*kēniņš izlaiž ziņu*), sazarošanās nozīme var piemist gan atvasinājumam (*izbārstīt*), gan motivētājverbam (*bārstīt*);
- 3) veiksmīgas darbības beigas (*zirgu izpeldināt*);
- 4) darbības izplatība visā telpā un laikā vai arī uz objektu grupu vai tā visām daļām (*puiši mani izmēdīja*);
- 5) līdz piesātinājumam veikta darbība (*izvirina nama durvis*).

Tiek minēta arī priedēkļa *iz-* līdzību ar lietuviešu *iš-* un krievu *iz-*.

E. Soida (2009, 238–260) min astoņas nozīmes. Telpiskajā orientācijā priedēklis *iz-* norāda uz priedēklim *ie-* pretēju telpisku orientāciju (*izdzēst*). Priedēkļa *iz-* nozīme ir sinonīma ar apstākļa vārdiem *laukā* (*izkaisīt*), *uz visām pusēm* (*izbārstīt*) un *cauri* (*izrūsēt*). Priedēklis *iz-* raksturo pilnā mērā veiktu darbību (*izdzist*), lielā mērā veiktu darbību (*izskraidīties*) un ilgstošas darbības realizāciju (*izbarot*). Priedēklis *iz-* raksturo arī spēju veikt darbību (*izsvilpot*) un dažkārt arī kļūdaini veiktu darbību (*izdzimt*).

A. Vulāne (2015, 281) min tādas pašas telpiskās orientācijas nozīmes, darbības pilnīgu pabeigtību (*izmācīties*), darbības momentānu sākumu un beigas (*izdzirdēt*), darbības ilglaicīgu norisi (*izdziedāties*) un darbību, kas aptver visu objektu (*izdziedāt dziesmas*).

T. Matiasens (1997, 160) priedēklim *iz-* min nozīmi ‘ārā’, kas ir pretēja priedēkļa *ie-* nozīmei ‘iekšā’. Priedēklis *iz-* var apzīmēt arī pilnībā pabeigtu darbību (*izēst, izsmēķēt*).

Šīm priedēklim atbilstošais prievārds *iz* mūsdienu latviešu literārajā valodā netiek lietots, taču tas ir sastopams senākos tekstos un latgaliešu rakstu valodā (Endzelīns 1971, 402; Nītiņa 2015, 621). Priedēkļa *iz*- prototipiskā nozīme saistīta ar apstākļa vārdu *ārā*.

Priedēkļa *iz*- nozīmju analīzei aplūkoti 277 priedēkļverbi. Radiālajā nozīmju modelī ietvertas astoņas nozīmes (sk. 13. attēlu). Priedēklim *iz*- konstatētās nozīmes minētas arī krievu valodas priedēkļu *iz*- un *vy*- nozīmju profilos (Neset, Endresen, Janda 2011).



13. att. Priedēkļa *iz*- radiālais nozīmju modelis

1. nozīme. VIRZĪBA ĀRĀ (68 verbi)

Telpiskā nozīmē atvasinājumi ar priedēkli *iz*- apzīmē darbību, kas virzīta ārā no kādas telpas. Intransitīvi verbi izsaka subjekta virzību ārā: *izbraukt, iziet, izkāpt, izslīdēt, izskriet, izkrist, izlēkt, izlidot, izlīst, iznākt, izpeldēt*. Virzības veids nedzīviem darbības veicējiem saistīts ar tā fizikālajām īpašībām, piemēram, cietību. Ar cietiem priekšmetiem lietojams verbs *izbirt*, bet ar šķidrumiem – *izlīt, izplūst* vai *iztecēt*. Subjekta centienus pamest sev nelabvēlīgu vidi apzīmē verbi *izstāties, izbēgt, izlauzties, izklūt, izmukt, izsprukt*.

Transitīvi verbi saistīti ar konkrētu fizisku darbību, kuras gaitā objekts tiek virzīts ārā no konteinera: *izcelt, izdauzīt, izdot, izsviest, izgāzt, izgriezt, izgērbt, izkārt, izmest, iznest, izsist, izņemt, izlikt, izlaist, izspļaut, izstumt, izsniegt, izvadīt, izplūkt, izspiest, izrakt, izskalot, izraut, izravēt, izvest, izvilkt, izkratīt*. Verbi *izslēgt, izbalsot, izraidīt, iztriekt, izsūtīt* saistīti ar vēlmi atbrīvoties no nevēlamas personas klātbūtnes. Darbības mērķis var būt iegūt kaut ko godīgā vai negodīgā ceļā: *izkrāpt, izraudzīt/ties, izdabūt, izvirzīt*.

Kontekstā gan priedēkļverbu, gan atbilstošu bezpriedēkļa verbu mēdz lietot kopā ar vietas apstākli *ārā*. Bezpriedēkļa verbs ar vietas apstākli *ārā* izsaka nepabeigtu darbību (180), bet priedēkļverbs ar vietas apstākli *ārā* izsaka pabeigtu darbību (181). Ja kontekstā priedēkļverbs

tiek lietots ar apstākļa vārdu *cauri* vai prievārda frāzi, ko ievada *caur*, izteikums iegūst papildu nozīmi. Darbība ietver gan virzību iekšā telpā, gan ārā no tās (sk. (182) piemēru).

(180) *Visas šīs ārzemnieku bankas triekt ārā no šejienes!* (lvTenTen14)

(181) *Vienkārši iztrieca ārā no šiem uzņēmumiem visu iepriekšējo menedžmentu* (SAEIMA)

(182) *Iziesim cauri visiem biezokņiem brīnumu pilnā pasaulē.* (lvTenTen14)

Ir darbību loks, kas izsaka metaforisku virzību ārā. Tie ir runas verbi *izkliegt, izpaust, izteikt/ties, izsacīt/ties, izskanēt, izsaukt*. Ar runas orgānu palīdzību veidota runa tiek virzīta ārā no mutes dobuma.

2. nozīme. DESTRUKTĪVA DARBĪBA (42 verbi)

Diezgan plaša ir priedēkļverbu grupa, kas nosauc destruktīvu darbību vai procesu. Destruktīva nozīme jau piemīt pašam motivētājverbam. Priedēklis akcentē pilnīgu darbības realizāciju ar veiksmīgu destruktīva mērķa sasniegšanu, piemēram, *postīt* un *izpostīt, jaukt* un *izjaukt*. Darbības rezultātā objekts tiek bojāts vai beidz eksistēt (sk. (183) piemēru). Vairums verbu, kas iedalīti šajā grupā, ir transitīvi: *izārdīt, izdemolēt, izbojāt, izbradāt, izcirst, izkropļot*. Sastopami arī intransitīvi verbi, kas izsaka subjekta bojāeju *izmirt, izsalt, iznīkt, izjukt, izgaist, izčākstēt*. Šiem vārdiem piemīt arī izkļaidētas darbības vai plašu subjektu loku aptverošas darbības pazīmes. Transitīvi verbi *izkaut, izšaut, izmērdēt, izskaust* apzīmē pilnīgi visu objektu bojāeju (sk. (184) piemēru).

Vairāki verbi saistīti ar materiālo labumu zudumu: *izsaimniekot, izšķērdēt, izdāļāt, izšķiest, izzagt, izputināt, izlaupīt, izniekot* (sk. (185) piemēru).

(183) *Kāds cits tajā pašā laikā izbradā un izposta veselu parku.* (SAEIMA)

(184) *Kad neļauj izšaut vilkus, iet bojā jēri.* (lvTenTen14)

(185) *Jo šo naudu izsaimniekoja tie baņķieri, kas šos uzņēmumus vada.* (SAEIMA)

Tomēr ne visiem šīs grupas vārdiem ir negatīva konotācija. Daļai verbu ir neitrāla nozīme. Bojāeja vai eksistences beigas nav saistītas ar kaut ko negatīvu vārdiem *izlietot, izkausēt, izsvītrot, izdzēst, izšķīdināt, izgaisināt, izbeigties*. Piemērā (186) objekts, kas beidz eksistēt, ir *ieraksts*. Darbība tiek veikta pozitīvas situācijas, *sekmīgas programmas īstenošanas*, rezultātā.

(186) *Sekmīga vērtīgo zivju sugu atjaunošanas programmu īstenošana ļāvusi no Lietuvas Sarkanās grāmatas izsvītrot lašus* (LVK2018)

3. nozīme. PILNĪGA KONTEINERA IZTUKŠOŠANA (16 verbu)

Konteinera iztukšošanas nozīme piemīt transitīviem konkrētas fiziskas darbības verbiem. Sākotnējai darbības virziena nozīmei *ārā* pievienojas vēl informācija par darbības rezultātā pilnībā iztukšotu konteineru vai arī objektu, kurš tiek pārvietots. Šāda nozīme piemīt gan ar darbības uzņemšanu saistītiem verbiem *izdzert glāzi, izstrēbt putru, izēdināt lopbarību, izbarot sienu*, gan verbiem, kas apzīmē subjekta veiktu fizisku darbību, kuras rezultātā konteiners tiek atbrīvots no tajā esoša objekta, piemēram, *izliet ūdeni no vannas, izsmelt vai izsūknēt aku, izkraut mašīnu, izgrābt pelnus no pavarda, izpakot vai izsaiņot dāvanu, izvākt mantas no dzīvokļa*.

Darbība tiek veikta pilnībā, tā vairs nevar atsākties. Šī īpašība ir kopīga konteineru iztukšošanas verbiem, līdz piesātinājumam veiktas darbības verbiem un izkliedētas darbības verbiem. Konteineru pilnīgu iztukšošanu kontekstā var īpaši uzsvērt, lietojot verbu kopā ar konteineru tukšo stāvokli apzīmējošu īpašības vārdu *sauss, tukšs, tīrs* (sk. (187) piemēru).

(187) *Valdošie spēki, būdami nelāgā noskaņojumā, lika Sokrātam izdzert sausu trauku ar velnarutka dziru.* (lvTenTen14)

4. nozīme. LĪDZ PIESĀTINĀJUMAM VEIKTA DARBĪBA (29 verbi)

Transitīvu runas verbu *izdiskutēt, izrunāt, izdebatēt, izspriest, iztaujāt, izvaicāt* darbība tiek veikta ilgāku laika posmu un tiek pārtraukta, iesaistītajām personām nonākot pie kāda rezultāta, iegūstot nepieciešamo informāciju. Arī abstraktas vai fiziskas darbības verbi *iztiesāt, izzināt, izstudēt, izšķirstīt, izspiegot, izsekot, izkorigēt, izkontrolēt, izšūpot, izspēlēt* apzīmē ilgāku laika posmu notiekošu darbību un tās rezultatīvu nobeigumu (sk. (188) piemēru).

(188) *Es izšķirstīju visus šos - 10 līdz 13 pantus par šīm skolām.* (SAEIMA)

Atgriezeniskie verbi *izraudāties, izspēlēties, izskraidīties, izplunčāties, izvingroties, izrunāties, izlamāties, izdzīvoties* (sk. (189) piemēru) un ar sajūtām saistītie verbi *izgaršot, izbaudīt* apzīmē kādu laika posmu veiktu fizisku vai abstraktu darbību, kuru veicis subjekts un kura ietekmējusi pašu subjektu. Darbība pārtraukta, jo subjekts vairs neizjūt nepieciešamību to turpināt.

(189) *Šajā nedēļas nogalē, pateicoties labajam laikam, kārtīgi izdzīvojāties pa svaigu gaisu.* (lvTenTen14)

5. nozīme. IZKLIEDĒTA DARBĪBA (25 verbi)

Arī šajā grupā ietvertie verbi apzīmē pilnā mērā veiktu darbību. Turklāt darbībai ir plaša ietekme dažādā nozīmē. Verbu *izdalīt, izziņot, izrādīt, izsludināt* un *izplatīt* izteiktā darbība liek

objektam fiziskā vai iedomātā telpā virzīties uz visām pusēm. Darbība vēršas pie daudziem adresātiem. Verbi *iztērēt, izkaisīt, izsēt, izplūdināt* un *izsmidzināt* apzīmē objekta izplatību no centra dažādos virzienos, taču šīm darbībām nav adresāta. Darbība beidzas, kad subjekts pilnībā zaudējis objektu (sk. (190) piemēru). Verbi *izstaigāt* un *izbraukāt* apzīmē subjekta pilnā mērā veiktu darbību, aptverot visu telpu (sk. (191) piemēru). Transitīvi verbi *izvietot, izkārtot, izklāt, izmitināt* saistīti ar objekta vai daudzu objektu novietošanu plašā, bet ierobežotā telpā. Ar verbiem *izplesties, izplatīties* un *izvietoties* lietoti subjekti aizņem plašu telpu. Daudzu objektu pārvietošanu prom no centra neierobežotā telpā apzīmē *izzenāt* un *izkļiedēt*. Daudzu objektu pārvietošanos dažādos virzienos apzīmē verbs *izklīst*. Visiem šīs grupas verbiem ir kopīgs darbības avots, kas atbilst centrālajai nozīmei. Verbi apzīmē virzību ārā no kāda centrālā punkta jeb attālināšanos.

(190) *Nedrīkst **iztērēt** visu uzreiz, jāiegulda ilgtermiņā.* (LvTenTen14)

(191) *Vilcienā **izstaigājām** visu sastāvu, bet arī tur nebija kasieres.* (SAEIMA)

6. nozīme. MOMENTĀNA DARBĪBA (6 verbi)

Šajā grupā ir vismazāk verbu. Verbi ir dažādi. Verbi *izsaukties* un *izdzirdēt* ir saistīti ar cilvēka maņām – runu un dzirdi. Verbs *izbrīnīties* saistīts ar cilvēka intelektuālo sfēru. Ir verbi ar kauzatīvu nozīmi – *izprovocēt* un *izraisīt*, kā arī strauju kustību apzīmējošs verbs – *izkustēties*.

7. nozīme. VISPĀRĪGA, ILGSTOŠA DARBĪBA/STĀVOKLIS (18 verbu)

Šīs grupas verbi apzīmē darbību vai stāvokli, kurš turpinās ilgstoši, bet atkarībā no konteksta var arī beigties. Verbi *iznomāt* un *izīrēt* tiek lietoti kopā ar materiāliem objektiem – māju, mantu. Verbi *izklaidēt* un *izdabāt* saistīti ar cilvēku attiecību sfēru. Verbi *izprast, izrietēt, izglītot/ties, izkopt, izmeklēt, iztēloties* saistīti ar intelektuālo sfēru. Ar praktisku ilgstošu darbību saistīts verbs *izsargāties*. Verbi *izpausties* un *izcelties* saistīti ar kāda subjekta eksistenciālu stāvokli (sk. (192) piemēru). Ar gaismu saistīti verbi *izgaismot* un *izstarot* bieži vien tiek lietoti pārnestā nozīmē (sk. (193) piemēru).

(192) *Acer portatīvie datori konkurentu vidū **izceļas** ar teicamu kvalitāti visos cenu segmentos.* (lvTenTen14)

(193) *Likās, smaidot viņa **izstaro** gaismu.* (LVK2018)

8. nozīme. SEKMĪGI PABEIGTA DARBĪBA (73 verbi)

Arī citu grupu verbi ar priedēkli *iz-* izsaka sekmīgi pabeigtu darbību, taču šajā grupā iekļauti tie verbi, kuriem iepriekš definētās pazīmes nepiemīt vai ir vāji izteiktas. Ir transitīvi

konkrētas fiziskas darbības verbi ar iepriekš nospraustu mērķi, kas sekmīgi sasniegts: *izbūvēt, izremontēt, izmazgāt, izmaisīt, izžāvēt, izvēdināt, iztvaicēt, izfiltrēt, izmērīt, izgatavot, iztīrīt, izdarīt*. Tostarp ir arī verbi, kas saistīti ar ēdiena gatavošanu: *izcept, izvārīti, izrullēt, izsijāt, izķidāt*. Ir verbi, kas apzīmē sekmīgu procesa noslēgumu: *izaugt, izveidoties, izmainīties, izlīdzināties*. Ar prāta darbību saistīti verbi *izlasīt, izrēķināt, izstrādāt, izskaitļot, izsecināt, izlemt, izdomāt, izgudrot*. Darbība vairs nevar turpināties, jo ir paveikta pilnībā.

3.6. Priedēklis *no-*

Lai gan J. Endzelīns (1971, 580–589) šim priedēklim min tikai trīs nozīmes, pabeigta darbībai uzrādīts ļoti plašs nianšu klāsts. Nozīmes ir šādas:

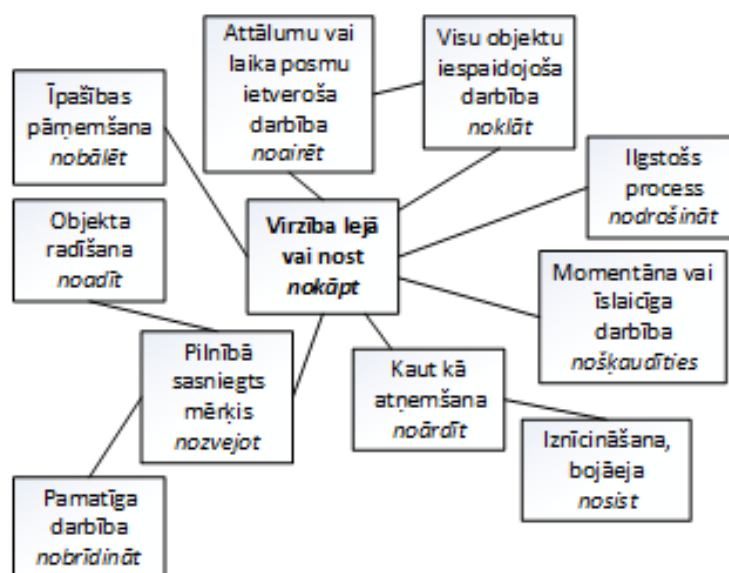
- 1) virziens no augšas (*es novēlu [...] pūru no kalniņa lejiņā*);
- 2) atdalīšana (*zirgu nojūgt*);
- 3) pabeigta darbība,
 - a. kas novesta līdz vēlamajam rezultātam (*rasā acis nomazgāju*);
 - b. kaut kas radīts (*noauda zīda kleitu*);
 - c. noiets attālums (*iet kamēr noiet jūrmalā*);
 - d. kaut kas gājis bojā (*nomina zvirbulim kāju*);
 - e. kaut kas slikts tiek darīts (*noziegties*);
 - f. kāds kādu apsteidz (*govs zaķi noskrietu*);
 - g. darbībai plaša izplatība (*dziedot mūžu nodzīvoju*);
 - h. neilgas darbības beigas (*noskanēja zelta pieši*).

E. Soidas (2009, 236–259) un A. Vulānes (2015, 281–282) nozīmju apkopojumā priedēklis *no-* verbam var piešķirt kādu no sekojošām nozīmēm: darbība ir virzīta lejup (*nokāpt no galda*), nost no kaut kā (*noslaucīt putekļus*) vai gar kaut ko (*nolidot gar logu*); darbības rezultātā kaut kas tiek atņemts (*nobirst lapas*); darbība ir īsa, pēkšņa un ierobežota laikā (*noklaudz durvis, notirināt kājas*); darbība intensīvi norit ilgāku laiku (*notrenkāt*); darbība aptver visu laiku vai attālumu (*norunāt divas stundas*); darbības rezultātā subjekta virsma tiek ar kaut ko pārklāta (*norasot*); ar darbību kaut kas tiek pārspēts (*noskriet*); darbība pabeigta ar kaut kādu rezultātu (*noaust segu*); darbība pabeigta ar kaut kā iznīcināšanu (*nosist čūsku*); darbība ir daļēji pabeigta (*nojaust*); darbība ir lielā mērā pabeigta (*noraudāties*); darbība ir pabeigta (*noģībt*); spēja veikt darbību (*nostāvēt*). Šajā dalījumā ietvertas telpas, laika, darbības veida, darbības rezultāta un vēl citas semantiskās pazīmes. Tā kā tiek lietotas dažādu pazīmju kombinācijas, dalījuma robežas nav strikti noteiktas.

T. Matiasens (1997, 160) norāda uz trim priedēkļa *no-* nozīmēm:

- 1) nozīme 'lejā' (*nokāpt, nodegt*);
- 2) nozīme 'nost' (*noaut, nogriezt, nolauzt*);
- 3) pabeigtība (*nolietot*).

Šī priedēkļa nozīmju analīzei aplūkots 631 verbs. Tas ir vislielākais verbu skaits. Ar citiem priedēkļiem atvasināti verbi korpusā nav tik izplatīti. Radiālajā nozīmju modelī ietvertas 11 nozīmes (sk. 14. attēlu).



14. att. Priedēkļa *no-* radiālais nozīmju modelis

1. nozīme. VIRZĪBA LEJĀ VAI NOST (71 verbs)

Virzības verbi apraksta objekta vai subjekta virzību no kādas atrašanās vietas uz citu, kas var atrasties zemāk vertikālā plaknē par kustības sākumpunktu: *nobērt, nobirdināt, nobirt, nobrukt, nocelt, nodzīt, nogāzt/ties, nogremdēt, nogrimt, nogrūst, nogulsnēt/ties, nokarāties, nokāpt, nokārt/ties, nokrist, nolaist/ties, nolēkt, noliekt/ties, nolīkt, nolīt, nomest, nonest, nopilēt, norāpties, norietēt, noripināt, noripot, noslīdēt, nosviest, nošļukt, nošļūkt, notecēt, novelst/ties* (sk. (194) piemēru).

(194) *Neliela kļūda un pastāv reāla iespēja noripot padsmītr metrus dziļā grāvī [..]*
(lvTenTen14)

Kustības beigu atrašanās vieta var būt arī tādā pašā vertikālā līmenī vai augstāk, bet citur jeb 'nost' no sākuma atrašanās vietas: *nobīdīt/ties, nogriezties, noņemt, noraut, nopūst, nostumt, notraukt, novākt, nospārdīt*. Priedēklis *no-* akcentē to, ka objekts vai subjekts vairs neatrodas sākotnējā pozīcijā uz kāda cita objekta. Kustības beigu atrašanās punkts nav tik svarīgs (sk. (195) piemēru).

Stāvokļa maiņas verbi var izteikt subjekta pietuvošanos zemei no vertikāla stāvokļa: *notuptions, nomesties ceļos, nogulties, noguldīt, nosēsties, nosēdināt, noslīgt ceļos* (sk. (196) piemēru).

Ir verbi, kas izsaka netīšu virzību nost no iecerētā ceļa: *nomaldīties, nokļīst*, vai tieši pretēji, apzinātu virzību prom: *novirzīt/ties, nosliekties, novērsties* (sk. (197) piemēru).

(195) *Viņa **notrauc** dražas no palodzes un plaši atver abus logus.* (LVK2018)

(196) *Viņi momentā, kā saka, **nogūlās** uz grīdas un pēc tam sarokojās ar šiem OMON pārstāvjiem.* (SAEIMA)

(197) *Atļauts **novirzīties** no noteiktā maršruta [..]* (DGT-Acquis)

2. nozīme. ATTĀLUMU VAI LAIKA POSMU IETVEROŠA DARBĪBA (23 verbi)

Darbība pilnībā piepilda kādu ierobežotu laika periodu: *nosnausties, nogulēt, noslimot, nodzīvot, nodienēt, nokalpot, noraudāt, norunāt, nosēdēt, noslinkot, nomācīties*. Virzības verbi izsaka mērķtiecīgu virzību no kustības sākumpunkta uz beigu punktu: *noskriet, nopeldēt, nosoļot, noairēt, nolidot, nobraukt, nobraukāt, nostaigāt*. Kontekstā var parādīties arī citas kvantitatīvas darbību raksturojošas pazīmes, piemēram, cik ātri ir pieveikts attālums vai cik liels attālums ir pieveikts (sk. (198) piemēru).

Verbam *startēt*, kuram priedēklis nav nepieciešams, nereti *no-* tiek pievienots, lai kontekstā iekļautu startēšanas kvalitāti raksturojošas pazīmes (sk. (199) piemēru). Vienlaikus priedēklis paplašina verba *startēt* nozīmi ‘piedalīties sacensībās’, ietverot darbībā visu laika posmu, kurā notiek sacensības.

(198) *„Svētdienas” braucējs vidēji gadā **nobrauc 8000 kilometru.*** (SAEIMA)

(199) *Šī man ir mājas trase un ļoti gribējās **labi nostartēt.*** (lvTenTen14)

3. nozīme. VISU OBJEKTU IESPAIDOJOŠA DARBĪBA (70 verbu)

Šī nozīme saistīta ar iepriekšējo, jo arī šīs grupas vārdiem raksturīga pilnīga ietekme kādā aspektā. Verbiem raksturīga pakāpeniska gala stāvokļa sasniegšana. Darbības vai procesa rezultātā tiek iespaidots viss objekts vai subjekts pilnībā. Objekta pakāpenisku maiņu raksturo šādi verbi: *noblīvēt, noblīvēt, nogruntēt, nobalsināt, nokaisīt, noganīt, noklāt/ties, nokraut, nokūpināt, nolāpīt, nolīmēt, nomaskēt/ties, nopakot, nosauļot/ties, nosegt, nosēt, noslaucīties, noslāņoties, nosusināt, nosvīst, novārīt, nožūt, nopulēt, norullēt, nokaitēt*.

Lietvārdu motivēti verbi apzīmē virsmas pārklāšanu vai pārklāšanos ar priekšmetu vai vielu, ko nosauc lietvārds: *nodarvot (ar darvu), noasfaltēt (ar asfaltu), nokvēpināt (ar kvēpiem)*,

nomiglot (ar miglu), nošpaktelēt (ar špakteli), nobruģēt (ar bruģi), norasot (ar rasu), nosaitēt (ar saiti), nokrāsot/ties (ar krāsu).

Daļa verbu saistīti ar objekta kvalitātes pasliktināšanos: *noķēpāt, nolaištīt/ties, nopludināt, nosmērēt/ties, notraipīt/ties, noziest/ties, notirpt, norūsēt, noputēt* (sk. (200) piemēru).

Darbība var būt arī abstrakta. Tā var iespaidot objektu emocionāli. Negatīvu attieksmi saistībā ar kaut ko izsaka šādi verbi: *nozākāt, nolādēt, nonievāt, nokaunināt, nogānīt, nokritizēt, noķengāt, nopelt, noniecināt* (sk. (201) piemēru).

(200) *[..] sākumā no planšetes nešķīrās, bet pēc pāris nedēļām tā **noputēja**, pamesta zem gultas* (lvTenTen14)

(201) *Prese valdības vīrus **noķengā** un **nomētā** dubļiem tā, ka vienkāršā tautā visa cienība pret valdību lieliski mazinājās.* (lvTenTen14)

4. **nozīme. ILGSTOŠS PROCESS** (39 verbi)

Šīs grupas verbi var raksturot laikā nemainīgu procesu, kam nav noteiktu laika robežu: *nodarīt, noderēt, nodrošināt, nodoties, nodarboties, nodarbināt, nogurdināt, noritēt, noēnot, nojaust, noprast, norisināties, noritēt, nosacīt, noskaņot, noslogot, nostāvēt pretī, nostiprināt, noteikt, noturēt/ties, novest, novērtēt, nozīmēt.*

Daži verbi saistīti ar darbības veicēja pasīvu skatu no malas uz notiekošo: *novērot, noskatīties, nolūkoties, noraudzīties, nogaidīt, noklausīties* vai arī savas attieksmes slēpšanu: *norobežoties, noliegt, noklusēt* (sk. (202) piemēru). Ir verbi, kas parāda darbības veicēja emocionālu attieksmi pret kaut ko: *nobažīties, nomākt, norūpēties, nožēlot, nosodīt.*

(202) *Ja eksperts apzināti **noklusē** diskvalificējošu vai potenciālu interešu konfliktu un tas tiek konstatēts vērtēšanas laikā, ekspertu nekavējoties izslēdz [..]* (DGT-Acquis)

5. **nozīme. MOMENTĀNA DARBĪBA** (41 verbs)

Priedēklis *no-* izsaka darbības pēkšņu sākšanu un beigšanu, darbība ir īslaicīga. Ar momentānu darbību pārsvarā saistīti skaņas verbi: *nobrakšķēt, nobrīkšķēt, noblīkšķēt, nodimdēt, nodžinkstēt, noklaudzēt, nokrakšķēt, noplaukšķēt, noplīkšķēt, nosprakšķēt, nošķindēt, nočukstēt, nodārdēt, noklaudzēt, noklaudzināt, noklikšķēt, noklikšķināt, nopīkstināt, noskanēt, nosvilpt, novaidēties, nozvanīt,* vai arī runas verbi: *noburkšķēt, nokliegt, nolamāties, nomurmināt, norūkt.*

Momentāna nozīme piemīt arī semelfaktīviem virzības vārdiem *nodrebēt, nodrebināties, noraustīties, notrīcēt, notrīsēt, novicināt.* Šo verbu motivētāji verbi izsaka iteratīvu darbību – *drebēt, drebināties, raustīties, trīcēt, trīsēt, vicināt.*

Daži verbi saistīti ar cilvēka fizioloģiskiem procesiem: *noģībt, nošķaudīties, nožāvāties*. Kāds ierosmes avots var izraisīt pēkšņu un neplānotu emociju izpausmi, kas turpinās neilgu laika periodu. Šādu darbību nosauc ar priedēkli *no-* atvasināti emociju verbi *nošokēt, nobrīnīties, nosmaidīt, nosmīet, nosmīnēt, nopriecāties*, kā arī ar cilvēka intelektuālo sfēru saistīti verbi *nodomāt, noticēt, noriskēt*.

6. nozīme. KAUT KĀ ATŅEMŠANA (115 verbu)

Diezgan liela verbu grupa raksturo darbību, kuras rezultātā kaut kas tiek atņemts nost (sk. (203) piemēru). Atšķirībā no prototipiskās nozīmes šīs grupas vārdiem objekts, no kura kaut kas atņemts, zaudē daļu no sevis. Lai darbību veiktu, ir nepieciešama dažādas intensitātes fiziska spēka lietošana. Verbi *noplēst, nokniebt, nokost, nolauzt, noplūkt, nograuzt* nosauc darbību, kura neprasa daudz spēka. Verbi *nodauzīt, noārdīt, nojaukt* nosauc darbību, kuras veikšanai ir nepieciešams fizisks spēks. Vairāki verbi saistīti ar barības patēriņu: *noēst, nodzert/ties*. Ir verbi, kas saistīti ar šķidrās konsistences vielas atdalīšanu (sk. (204) piemēru): *noliet, nosmelt, nokāst, notecināt, nosūkt, nokrejt*.

(203) *Kartupeļus nomizo un vāra ūdenī, līdz tie kļūst mīksti.* (DGT-Acquis)

(204) *Nolej ūdeni un kartupeļus samīca.* (DGT-Acquis)

Kaut kā atņemšana var notikt ar kāda instrumenta palīdzību: *nozāģēt (ar zāģi), novīlēt (ar vīli), norīvēt, nocirpt, nocirst, nogriezt, noslīpēt, noskaldīt, nopļaut, noskrūvēt, noskūt/ties, nošķelt, nomontēt*.

Objektam var būt kāds ārējais apvalks. Atbrīvošanu no tā izsaka verbi *nomaukt/ties, nomizot (mizu), noģērbt (drēbes), nodīrāt (ādu), nolobīt (čaumalu)*.

Kaut kas no objekta var zust, ja tas tiek ilgstoši izmantots: *noārdīties, nobružāt/ties, nodeldēt, nodilt, nodriskāt, nodrupt, nogrūt, nolietot/ties, nolupt, nolūzt, noplicināt, noplīst, notrūkt, novalkāt, novazāt, nonēsāt, noplukt*.

Samazināt var arī tādu abstraktu objektu kā vērtība: *nocenot, nokaulēt*.

Darbības rezultātā virsma var tikt attīrīta no kaut kā lieka: *noslaucīt, noberzt, nokasīt, nokratīt, nolaizīt, nomazgāt/ties, noskrāpēt, notīrīt, nošķūrēt, nopūst, noskalot/ties, noraust, nobraucīt*. Verbi *nozust, nozaudēt, nobēdzināt* saistīti ar subjekta vai objekta pazušānu no iepriekšējās atrašanās vietas.

7. nozīme. IZNĪCINĀŠANA, BOJĀEJA (45 verbi)

Ar iepriekšējo nozīmi cieši saistīta iznīcināšanas nozīme. Iepriekšējās nozīmes verbi izteica darbību, ar kuru kaut kas tiek atņemts daļēji. Šīs grupas verbi raksturo darbību, kas

saistīta ar pilnīgu kaut kā atņemšanu. Bieži vien tā ir dzīvības atņemšana gan ar fiziska spēka palīdzību: *nobendēt, nodurt, nogalēt, nogalināt, nokaut, nolikvidēt, nolinčot, nomaitāt, nomētāt, nonāvēt, nopostīt, nosist, nosisties, noslaktēt, noslepkavot, nospiest, notriekt, nožmiegt*, gan ar dzīvībai svarīgu funkciju traucēšanu: *noasiņot, nobadināt, nomērdēt, noindēt, noindēties, nosaldēt, nosalt, noslīcināt, noslīkt, nosmacēt, nosmakt, noslāpt, nožņaugt, nošaut, nošauties*. Verbi *nobeigties, nomirt, nosprāgt* vienkārši izsaka eksistences beigas, nenorādot cēloņus.

Iznīcināt kaut ko var arī ar uguns palīdzību: *nokurināt, nosvilināt, nodegt, nodedzināt*.

Bojāēja saistīta ne vien ar cilvēku un dzīvnieku valsts pārstāvju dzīvības zaudēšanu. Vairāki verbi izsaka iznīcināšanu vai bojāeju augu valstī, kas ir vai nu ārēji vardarbīgi radīta, piemēram, *nobradāt, nomīdīt*, vai dabas apstākļu iespaidota, piemēram, sausuma iespaidā *nokalst* un *novīst*, vai arī daļa no augu dzīves cikla, piemēram, *noziedēt*. Verbiem piemīt terminatīva nozīme. Darbības laika ziņā tie apzīmē fāzes beigas.

8. nozīme. PAMATĪGA DARBĪBA (22 verbi)

Šīs grupas verbiem priedēklis *no-* piešķir pamatīgi veiktas darbības nozīmi. Verbi *nocīnīties, nomocīties, noņemties, nopūlīties, noskrieties, nostrādāties, nostrādināt* raksturo darbību, ko cilvēks ir veicis intensīvi ilgu laiku un kas prasījusi daudz spēka. Verba *nopīpēties* darbība neprasa daudz spēka, taču tā ir intensīva un tās rezultātu var uzskatīt par pamatīgu. Verbi *nobēdāties, noilgoties, nokaitināt, noriebties* raksturo intensīvus cilvēka pārdzīvojumus vai emocionālu attieksmi pret kaut ko. Verbi *nozvērēties, nosolīties, nobrīdināt, noprasīt, nopētīt* saistīti ar ciešu cilvēka apņemšanos kaut ko nedarīt vai likt citam kaut ko nedarīt, vai arī gūt informāciju par kaut ko. Verbi kontekstā tiek lietoti ar veida apstākļiem *stingri, kārtīgi, cītīgi, pamatīgi*, kas paspilgtina pamatīgas darbības nozīmi (sk. (205) piemēru).

(205) [..] tur es viņiem vēlreiz **kārtīgi noprasīšu** vajag vai nevajag to pasi! (lvTenTen14)

9. nozīme. ĪPAŠĪBAS PĀRŅEMŠANA (34 verbi)

Šajā grupā iekļauti īpašības vārdu motivēti verbi. Daudzi no tiem bez priedēkļa netiek lietoti, piemēram, *notrulināt (trulināt netiek lietots), novecot (vecot netiek lietots)*. Verbu izteiktās darbības rezultātā darbības subjekts vai objekts pakāpeniski pārņem īpašības vārda izteikto īpašību. Lai vispārīgi raksturotu procesu, piemērā (206) verbs tiek lietots bez priedēkļa. Lai parādītu procesa virzību uz pabeigtu stāvokli, piemērā (207), kas izsaka konkrētu darbību, verbam pievienots priedēklis. Priedēkļa *no-* nozīme akcentē to, ka verba izteiktā darbība maina objekta vai subjekta kvalitāti no kāda stāvokļa, kurā verbā iekļautā īpašība nav piemītusi, uz stāvokli, kurā īpašība tiek pakāpeniski pārņemta.

(206) *Nīheimas sieru gatavina tikai uz vājpiena baktēriju un rauga kultūru bāzes [..]* (DGT-Acquis)

(207) *Sidra brendiju nogatavina mucās Somersetā muitas noliktavās.* (DGT-Acquis)

Ar krāsām ‘balts’, ‘dzeltens’, ‘sarkans’, ‘melns’ saistīti verbi: *nobālēt, nodzeltēt, nosarkt, nomelnot, nomelnēt*. Tiešā vai pārnestā nozīmē subjekts vai objekts var pārņemt krāsu.

Ar ārējā veidola vai izpausmes maiņu vai mainīšanu saistīti verbi *noapaļot, noīsināt, novājēt, notievēt, nocietināt, nosirmot, novecot, norimt/ties, noklust, nostabilizēt/ties, nogatavināt*. Darbības mērķis var būt nevis vienkārši mainīt kvalitāti, bet gan to uzlabot. Ar kvalitātes uzlabošanu saistīti verbi *nogludināt nospodrināt, noasināt, nosiltināt*.

Ar kvalitātes pasliktināšanos saistīti verbi *notrulināt/ties, novājināt, novārdzināt, novārgt*.

10. nozīme. PILNĪBĀ SASNIEGTS MĒRĶIS (167 verbi)

Šīs grupas vārdiem piemīt daudzveidīga semantika, taču tiem ir arī kopīga iezīme. Darbība ir pabeigta, un darbības rezultātā iecerētais mērķis tiek sasniegts pilnībā. Pabeigtas darbības nianšu loks ir pat plašāks par J. Endzelīna (1971, 582–589) uzrādīto.

Dažas populārākās verbu apakškopas ir šādas:

- 1) runas vai virzības verbi ir saistīti ar kāda objekta pilnīgu izteikšanu redzamā vai dzirdamā veidā: *nodziedāt, nospēlēt, nodungot, nodejot, nocitēt, nodiktēt, noskaitīt, norunāt*;
- 2) darbības mērķis ir kaut ko aizsākt: *nodibināt/ties, noorganizēt/ties, nokomplektēt*, vai kaut ko vadīt: *norīkot, nokomandēt, norādīt, nolīgt*;
- 3) darbības mērķis ir radīt šķērsli vai apturēt kustības vai procesa turpināšanu: *nožogot, novilcināt, novērst, novaldīt, novaktēt, notvert, nostopēt, nosprostot, nostādināt, noslēgt/ties, norobežot, noraidīt, nomierināt/ties, nobloķēt, nobremzēt, noplombēt, noenkurot/ties, nobeigt*;
- 4) darbības mērķis ir sagatavoties, lai turpmākā darbība būtu precīza, veiksmīga: *nomērīt, nomērķēt, nolīdzsvarot, nofokusēt, nocentrēt, noorientēties, notēmēt, noregulēt*;
- 5) darbības mērķis ir radīt kādam pozitīvas emocijas: *noglaudīt, noglāstīt, nobučot, noskūpstīt, nosvinēt*;
- 6) darbības mērķis ir kādu sodīt: *nosūdzēt, noskaust, noslānīt, norāt, nopulgot, nopērt*;

- 7) darbības mērķis ir kaut ko iegūt īpašumā vai iegūt izmantošanas tiesības uz kaut ko: *nozvejot, nopirkt, noķert, nopelnīt, noprivatizēt, nomedīt, noīrēt, nofraktēt, norezervēt*;
- 8) darbības mērķis ir kādam kaut ko atdot: *norēķināties, notirgot, nomaksāt, noziedot, nofinansēt*;
- 9) darbības mērķis ir kaut ko iemūžināt vai padarīt plaši pieejamu: *nokopēt, nofilmēt/ties, nofotografēt/ties, nobildēt/ties, nodrukāt, nodublēt, nopublicēt, nokopēt/ties*;
- 10) darbības mērķis ir saistīts ar konkrētu fizisku darbību: *nopeldēties, nopērties, norūdīt/ties*;
- 11) darbības mērķis saistīts ar intelektuālu darbību: *noskaidrot, nospriest, nosecināt, nolemt, noformulēt, nodefinēt, nokomentēt*;

Ir verbi, kuri būtu lietojami bez priedēkļa, piemēram, *nopamatot, noprognozēt, noreaģēt, noraksturot*. Verbi, kuriem priedēklis ir lieks, sīkāk analizēti promocijas darba 2.6. nodaļā.

11. nozīme. OBJEKTA RADĪŠANA (5 verbi)

Ir daži verbi, kuru darbības rezultātā kaut kas jauns tiek radīts: *noadīt, noaut, nopīt, novīt, nokalt*. Priedēklis *no-* ne vien akcentē darbības pabeigtību, bet arī to, ka darbība veikta kādā laika posmā pakāpeniski tuvojoties rezultātam. Līdzīgi ir ar īpašības vārdu motivētiem *no-*verbiem, – šiem verbiem īpašības vārda izteiktā īpašība tiek pārņemta pakāpeniski kādā noteiktā laika posmā.

3.7. Priedēklis *pa-*

Priedēklim *pa-* J. Endzelīns (1971, 590–596) min sešas nozīmes:

- 1) virzība zem kaut kā (*paslēpās zem tilta*);
- 2) attālināšanās nozīme (*patecēju lejiņā*);
- 3) subjekta spēja veikt darbību atkārtoti (*nevar parunāt*);
- 4) virzības verbi apzīmē kustības virzienā atrodoša mērķa sasniegšanu (*neviens mani nepanāks*);
- 5) deminutīva nozīme – vāja vai neilga darbības izpausme (*pakustina virvi*);
- 6) priedēklis formāli piešķir pabeigtību (*paslēpties*).

E. Soidas (2009, 240–257) priedēkļu nozīmju aprakstā minētas deviņas nozīmes, turklāt piecas no šīm nozīmēm citi autori nav minējuši. E. Soida norāda, ka *pa-* saistīts ar četrām procesa realizācijas pakāpēm – darbības sākumu (*paverdzināt*), laika ziņā ierobežotu procesu

(*paspidēt*), procesa daļēju realizāciju (*pakļaiņot*) un pilnībā realizētu darbību (*pamosties*). Telpiskās orientācijas ziņā tas saistīts ar noteiktiem apstākļa vārdiem: *palīst apakšā, palaist vaļā, paskriet garām, pavirzīties sānis*. Tas norāda arī uz subjekta spēju veikt darbību (*paelpot*).

A. Vulānes (2015, 282) minētajām priedēkļa *pa-* nozīmēm ir saistība ar darbības virzību ‘zem’ vai ‘garām’ (*paskriet zem riteņiem, pabraukt garām pieturai*), ar ierobežotu darbības virzienu telpā un laikā (*patiepties līdz plauktam*), ar darbības intensitātes pavājinājumu, īslaicīgu nepabeigtu vai daļēji veiktu darbību (*pastrādāt*), ar pabeigtu darbību (*pabeigt*). Gan E. Soida, gan A. Vulāne atzīmē, ka visbiežāk priedēklis *pa-* tiek lietots partitīvā nozīmē.

T. Matiasena (1997, 160) skatījumā priedēklim *pa-* piemīt tīri perfektivējoša nozīme (*padarīt*) un atenuatīvs akcionsarts (*pagulēt, parunāties*).

Šī priedēkļa nozīmju analīzei aplūkoti 448 piemēri. Radiālajā nozīmju modelī ietvertas desmit nozīmes (sk. 15. attēlu).



15. att. Priedēkļa *pa-* radiālais nozīmju modelis

1. nozīme. VIRZĪBA ZEM (18 verbu)

Lai gan šī nozīme tiek uzskatīta par primāru starp telpiskajām nozīmēm, verbu skaits ar šādu nozīmi ir neliels. Saikne ar citām nozīmēm ir vāji izteikta vai pat nav saskatāma. J. Endzelīns (1971, 314–315) atzīmē, ka prievārda *pa* nozīmes ‘zem’ cilmei ir saikne ar lietvārdiem, piemēram, ar lietuviešu lietvārdu *padas* (latviski ‘pazole’) un latviešu apvidvārdu *pods*, kas apzīmē māla grīdu. „Lietuviešu-latviešu-latgaliešu vārdnīcā” (pieejama <http://hipilatlit.ru.lv/dictionary/ltg/dictionary.html>) latgaliešu vārdam *pods* ir gan tulkojums ‘zole (apaviem)’, gan ‘klons (māla grīda)’.

Daļai šajā grupā iekļauto verbu virziena nozīme ‘zem’ ir spilgti izteikta neatkarīgi no konteksta, lai gan bieži vien tekstā arī aiz šiem verbiem seko vietas apstākļi, kas izteikts ar apstākļa vārdu *apakšā* vai ar adverbiālu vārdkopu, kuru ievada prievārds *zem*. Piemēram,

parakstīties, pakļūt, pabāzt, palīst, paklāt (sk. piemēru (208)). Daļa verbu iederīga gan šajā grupā, gan kādā citā, to nosaka lietojuma konteksts. Piemēram, verbi *parakt, parāpot, paslaucīt* var apzīmēt gan virzienu ‘zem’ (209), gan kādu laiku notikušu darbību bez noteikta virziena (210). Verba *paslēpties* nosauktā darbība var būt vērsta gan virzienā ‘zem’ (211), gan virzienā ‘aiz’ (212).

(208) *Es nezinu, kas tieši Jums no tā nepatīk, bet es **parakstos** teju **zem** visiem punktiem.*

(lvTenTen14)

(209) *[..] izlīdu no egles apakšas un **parāpoju zem** nākamās.* (lvTenTen14)

(210) *Pirmajās divās mēģenēs tārpini **parāpo, parāpo** un nobeidzas [..]* (lvTenTen14)

(211) *Bērni bija **paslēpušies zem** gultām un raudāja [..]* (lvTenTen14)

(212) *Saule rietumu krastā **paslēpjās aiz** koku galotnēm un met skaistas ēnas uz austrumu krastu.* (lvTenTen14)

2. nozīme. VIRZĪBA ŠURP (13 verbu)

Atšķirībā no iepriekšējās nozīmes kustība notiek horizontālā plaknē. Verbi apzīmē tuvošanos kādai vietai vai kādam adresātam telpā, piemēram, *pastiepties, pasniegties, pavērst/ties, panākt* (sk. (213) piemēru). Verbu *paņemt, pakampt* subjekts gūst kādu labumu no darbības. Arī verba *pasūtīt (laikrakstu, preci)* darbības nolūks ir iegūt objektu savā īpašumā. Verbu *pasniegt, pasviest* vai *pamest* objekts tuvojas adresātam. Šajā grupā ir arī runas verbi, kas izsaka aicinājumu tuvoties, piemēram, *pasaukt, paaicināt*.

(213) *Labāk pasaki man, kur tu esi, lai es varu **panākt** pretī.* (lvTenTen14)

3. nozīme. VIRZĪBA GARĀM VAI PROJĀM (13 verbu)

Verbu *palidot, pabraukt, paskriet* apzīmētās kustības virzienu precizē kontekstā lietots vietas apstākļis. To izsaka ar prievārdisku vārdu savienojumu, kas apzīmē kustības trajektoriju, vai apstākļa vārdu *garām* (sk. (214) piemēru). Citā kontekstā šie verbi var apzīmēt spēju veikt darbību (sk. (215) piemēru) vai vieglas intensitātes darbību (sk. (216) piemēru). Verbi *padzīt, pagaist, pazust, patriekt, pašķirties, pamukt, pagrūst, pabīdīt/ties* arī bez konteksta apzīmē virzienu ‘projām’ jeb objekta vai subjekta attālināšanos. Savukārt verbam *palaist* raksturīgs virziens ‘garām’.

(214) ***Paskrienu garām** un ieraugu cilvēku plūsmu pretī (te trase abos virzienos saiet kopā).*

(lvTenTen14)

(215) *Nevaru **paskriet**, kājas pinas zālē un tumšs.* (lvTenTen14)

(216) *Tad varētu braukt mājās, aiziet ar suni **paskriet** pa mežu.* (lvTenTen14)

4. nozīme. PABEIGTA DARBĪBA (115 verbu)

Lai gan arī citu grupu verbi izsaka pabeigtu darbību, šajā grupā iekļauti tie pabeigtas darbības verbi, kuriem nav izdevies saskatīt vēl kādu citu semantisku niansi, kuru tiem piešķirtu priedēklis *pa-*. Iespējams, daļai šīs grupas verbu ir nosacīta saistība ar darbības virzienu 'šurp'. Šī nozīme piemīt motivētājverbiem, un tā ir saglabāta arī atvasinājumos. Par šādiem verbiem varētu uzskatīt barības uzņemšanas verbus *pabrokastot, paēst, paēdināt, pavaķariņot, padzerties, padzirdīt, pagaršot, pacienāt*. Šie verbi vērsti uz subjekta vai objekta vajadzību apmierināšanu, tātad, no subjekta vai objekta skatupunkta tas ir virziens 'šurp'. Ir verbi, kuriem ir tikai formāla saikne ar motivētājverbu: *paspēt, pakārtot* vai arī motivētājverbs bez priedēkļa vispār netiek lietots: *papildināt*. Šajā grupā iekļauti verbi ar dažādu semantiku – runas verbi: *pateikt, pavēstīt, pasūdzēties, pasludināt*, maņu verbi: *pasmaržot, pataustīt, paskatīties, paklausīties*, fiziskas darbības verbi: *pasmelt, pacelt, pašūt*, fiziskas vai garīgas ietekmes verbi: *paverdzināt, pazemot*, virzības verbi: *palēkties, paklanīties, paklupt* un vēl citu semantisko grupu verbi.

Daudzi šīs grupas priedēkļverbi izsaka četras no E. Soidas (2009, 241–257) minētajām septiņām procesa realizācijas pakāpēm – darbības sākumu, laika ziņā ierobežotu procesu, procesa daļēju realizāciju un pilnībā realizētu darbību. Piemērā (218) priedēkļverbs *pavēstīt* nosauc procesa pilnīgu realizāciju, bet atbilstošais motivētājverbs *vēstīt* (217) – nepabeigtu procesu. Līdzīgi nepabeigta un pilnībā pabeigta procesa opozīcijas pārus veido verbi *brokastot* un *pabrokastot, klanīties* un *paklanīties, sveicināt* un *pasveicināt, vaicāt* un *pavaicāt*.

(217) *Nostāsti arī vēsta, ka Romas impērijas laikos sieru sūtīja uz Romu tā raksturīgās garšas un ilgā glabāšanas termiņa dēļ.* (DGT-Acquis)

(218) *Ar šāda mācību procesa palīdzību iedzīvotāji spēs formulēt to, ko viņi vēlas pavēstīt.* [...] (DGT-Acquis)

Dažkārt grūti pat izšķirt, vai verbs ar priedēkli izsaka daļēju vai pilnīgu procesa realizāciju. Šķiet, ka, ja pirms priedēkļverba var pievienot apstākļa vārdu *mazliet*, tad verbs izsaka daļēju procesa realizāciju. Var *mazliet patērzēt*, taču ne *mazliet kādu paklupināt*.

5. nozīme. ZEMAS INTENSITĀTES DARBĪBA (119 verbu)

Šī ir visplašākā priedēkļa *pa-* nozīme. Sākotnējai telpiskajai nozīmei pavājinoties, tā ir ieņēmusi dominējošo lomu. No šīs nozīmes atzarojas četras citas nozīmes, kurās ietverta zema intensitāte temporālā ziņā, procesa un rezultāta nepilnīgums, zema darbības kvantitāte un kvalitāte.

D. Horiguči (2015b) detalizēti aplūko priedēkļa *pa-* atenuatīvu jeb vājas intensitātes vai nepilnīgi veiktas darbības nozīmi. Īsā laikā norisošu ierobežotu (delimitatīvu) situāciju latviešu valodā apzīmē *pa-* verbi, pretstatā tam ilgstošu (perduratīvu) situāciju izsaka ar *no-* verbiem. *Pa-* verbiem piemīt gan delimitatīva, gan atenuatīva nozīme: *īsu brītiņu pabaidījos*. Šādā nozīmē priedēkli *pa-* var pievienot dažādu semantisko grupu verbiem: stāvokļa, intelektuālās darbības, fiziskās darbības, runas verbiem, tostarp svešcilmes verbiem, bet ne virzības verbiem (Horiguchi 2015b, 244–245). D. Horiguči (2015b, 246–258) konstatē, ka deminutīviem lietvārdiem un atenuatīviem verbiem ar priedēkli *pa-* ir kopīga subjektivitāte, runātāja notikuma subjektīvs vērtējums. Verbiem ar leksikalizētu priedēkli priedēklis *pa-* tiek pievienots satīriskos tekstos par politiķiem: *paizklaidēties, panolemt*. Līdzīgi piemēri atrodami arī korpusā (sk. (219) un (220) piemēru). Apzīmējums ‘deminutīvie verbi’, apzīmējot verbus ar samazinātu intensitāti, lietots arī „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” (Ahero et al. 1959, 565), piemēram, *pajokoties*.

(219) *Toš, būs jāiesaista Tautas Balss, lai paizmeklē šo gadījumu.* (lvTenTen14)

(220) *[..] cik nu atminos, anglīzeri tajā papiedalījās tīri aktīvi [..]* (lvTenTen14)

Šajā grupā iekļauti dažādu semantisko grupu verbi. Verbi *pabrīnīties, pasmieties, pasmīnēt, pavīpsnāt* izsaka emociju izrādīšanu nelielā kvantitātē. Darītājs var veikt kaut ko labu: *pabalstīt, padalīties, pabikstīt, pabužināt, paglaudīt, pakoriģēt, palabot, palielīt, palutināt, pamielot, papriecēt, pažēlot*, vai arī sliktu kādai personai vai priekšmetam: *pazoboties, pabārt, padauzīt, papostīt*. Ir verbi, kas apzīmē fizisku darbību: *pastaipīt, paspaidīt, pakasīt, paberzēt, paplucināt, papūst, pamērcēt*. Šie verbi apzīmē iteratīvu darbību, kas tiek turpināta atkārtoti neilgu laika periodu. Ir verbi, kuru motivētājverba nosauktā darbība ir intensīva, taču priedēkļverba darbība zaudē intensitāti, jo darbība norit ierobežotu laiku: *pasvīst, pacīnīties*.

6. nozīme. MOMENTĀNA DARBĪBA (13 verbu)

Pēkšņas darbības verbi apzīmē īslaicīgu darbību, kas sākas negaidīti un ilgst nelielu laika posmu. Vizuālie verbi *pavīdēt, pazibēt, paspīdēt* izsaka momentānu gaismas efektu izpausmi, Verbs *padzirdēt* bieži vien tiek lietots pārnestā nozīmē. Tā nozīme ir pēkšņi uzzināt kaut ko. Arī virzības verbam *pasprukt* piemīt stilistiska nokrāsa – ar to parasti apzīmē darbību, kas saistīta ar nejauši izrunātu vārdu, smiekliem vai citu emociju izpausmi (sk. (221) piemēru). Verbi *pamirkšķināt, pakustēties, pakustināt* izsaka momentānu ķermeņa vai ķermeņa daļas kustības izpausmi. Verbi *pakrist, paklupināt* un *paklupt* izsaka pēkšņu vertikālas pozīcijas

maiņu. Šajā grupā ir arī verbi, kas apzīmē pēkšņu maiņu no aktīva uz pasīvu stāvokli: *pamirt*, *paģībt*.

- (221) *Mulso kļusumu pārtrauca vien spurdziens, kas nevietā paspruka pār manām lūpām.*
(lvTenTen14)

7. nozīme. ĪPAŠĪBA MAZLIET PASTIPRINĀS (36 verbi)

Visi šīs grupas verbi, izņemot verbus *pasildīt*, *patukšot* un *patīrīt*, darināti ar piedēkli -*inā*-. Ar šo piedēkli darināti īpašības vārdu cilmes verbi izsaka pamatvārda nosauktās pazīmes piešķiršanu subjektam vai objektam (Soida 2009, 191). Priedēklis *pa*- šiem vārdiem norāda uz nelielu īpašības paspilgtināšanos un piešķir pabeigtas darbības veidu (sk. (222) piemēru). Verbi izsaka stāvokļa, izmēru vai procesa kvalitātes maiņu vai mainīšanu. Daudzi no verbiem korpusā tiek lietoti gan ar neatgriezenisko, gan ar atgriezenisko galotni: *palielināt/ties*, *pasliktināt/ties*, *pazemināt/ties*, *paaugstināt/ties*, *palēnināt/ties*, *palētināt/ties*, *padārdzināt/ties*, *paplašināt/ties*, *papildināt/ties*, *pasliktināt/ties*, *paātrināt/ties*, *pagarināt/ties*, *padziļināt/ties*, *paildzināt/ties*, *paspilgtināt/ties*. Ir arī daži verbi, ko lieto tikai ar tiešo galotni: *paskābināt*, *pasteidzināt*, *pamazināt*.

- (222) *Komisija pagarina pilnvaru termiņu.* (DGT-Acquis)

8. nozīme. KĀDU LAIKU NOTIKUSI PĀRTRAUKTA DARBĪBA (97 verbi)

Šīs grupas verbi saistīti ar laika pavadīšanu bez stingri nosprausta mērķa (sk. (223) piemēru). Darbība var būt gan pasīva, gan aktīva. Verbi *pavingrot*, *patrenēties*, *pasportot*, *paslēpot*, *paslidot* izsaka personas vēlmi uzlabot savu fizisko stāvokli bez augstu rezultātu sasniegšanas. Verbi *pazīmēt*, *padejot*, *pagleznot*, *paadīt*, *pamakšķerēt*, *padziedāt* ir saistīti ar savu hobiju īstenošanu.

- (223) *[..] tumsā skaisti vizuļoja svecīšu liesmiņas, it kā aicinot kādu brīdi paklusēt un pakavēties savās pagātnes atmiņās.* (lvTenTen14)

Šajā grupā ierindoti runas un mentālas darbības verbi *patērzēt*, *pačalot*, *pafilozofēt*, *paklačoties*, *padiskutēt*, *pafantazēt*, *pasapņot*, *pakaitināt*, *pakašķēties*, *pastrīdēties*. Ir verbi, kas atspoguļo darbības veicēja emocionālo stāvokli: *papriecāties*, *paraudāt*, *pasmieties*, *pabļautīties*, *pakliegt*, *pačīkstēt*, *patrakot*, *panervozēt*.

Zemas intensitātes neilgu pārvietošanos apzīmē verbi *pabraukāt*, *pabradāt*, *pavazāties*, *pastaigāt*, *paskraidīt*, *paceļot*. Ir verbi, kas izsaka statisku stāvokli vai ilgstošu atrašanos vienā vietā: *pasēdēt*, *pagulēt*, *pasauļoties*, *pavērot*, *pabūt*, *paciemoties*, *paviesoties*. Šajā grupā ir arī slenga verbi, jo viena no slenga tematiskajām grupām ir bezmērķīga laika pavadīšana: *paņirgt*,

pamuldēt. Laiku var pavadīt arī lietderīgi, taču ar zemu intensitāti: *pastrādāt, padarboties, paeksperimentēt, pakonsultēt/ties*.

Šīs grupas verbu nosauktajai darbībai nav ārēju ierobežojumu – to jebkurā brīdī var pārtraukt un atkal atsākt (sk. (224) piemēru).

(224) *Sēdes vadītāja paklaudzina ar āmuru.* (SAEIMA)

9. nozīme. PĀRTRAUKTA DARBĪBA AR NEPILNĪGU REZULTĀTU (15 verbu)

Atšķirībā no iepriekšējās grupas, kuras verbi apzīmēja pārtrauktu darbību bez rezultāta, šīs grupas verbi apzīmē darbību, kurai ir bijis kāds mērķis, taču rezultāts ir nepilnīgs, jo darbība ir pārtraukta. Verbi *pacept, pavārīt, pasautēt, pamaisīt* saistīti ar ēst gatavošanu. Bezpriedēkļa verbam pievienojot priedēkli *iz-*, rezultāts būtu pilnīgs (*izcept, izvārīt, izsautēt, izmaisīt*).

Ar intelektuālu darbību saistīts verbs *paanalizēt*. Verbi *padzist* un *padilt* izsaka objekta kvalitātes pasliktināšanos, kura ir nepilnīga pašreizējā laika momentā, bet pasliktināšanās process var turpināties nākotnē. Verbi *pafilmēt, pafotografēt, patīt, paaudzēt, paretināt, pamasēt* apzīmē konkrētas fiziskas darbības, kas nav veiktas līdz galam.

10. nozīme. ILGSTOŠS PROCESS VAI DARBĪBA (9 verbi)

Ilgstoša procesa vai darbības nozīme krasi atšķiras no citām priedēkļa *pa-* nozīmēm. Šajā grupā iedalīti verbi *paciest, paciesties, padoties* (šī verba nozīme ‘prast kaut ko darīt’), *paļauties, panest, papildināties, paredzēt, pastāvēt, patērēt*. Priedēklis šiem verbiem ir leksikalizējies. Verbi nozīmes ziņā ir attāli no atbilstošiem bezpriedēkļa motivētājverbiem, piemēram, *doties* apzīmē virzību telpā, bet *padoties* – kādu spēju vai prasmju piemītību (*padodas zīmēšana*). Verbu *pastāvēt, patērēt* un *panest* primārās nozīmes saistītas ar zemas intensitātes pabeigtu darbību (sk. (225) piemēru), bet sekundārās nozīmes saistītas ar nepabeigtu, statistisku stāvokli (sk. (226) piemēru).

(225) *Pastāvēju nobijusies un gāju uz tuvākām mājām padomu lūgt.* (lvTenTen14)

(226) *Kā gan mūzika var pastāvēt bez fizikas vai matemātikas?* (lvTenTen14)

3.8. Priedēklis *pār-*

J. Endzelīns (1971, 600–603) priedēkli *pār-* uzskata par nozīmēm visbagātāko priedēkli, minot tam deviņas nozīmes. Vairākām nozīmēm norādīta saistība ar vācu valodu un nozīmju secīga attīstība. Nozīmes ir šādas:

- 1) nozīme ‘caur’ no vācu ‘durch’ (*pārkost*);

- 2) no vācu 'hindürch' rodas nozīme 'hinüber' jeb 'pāri' (*pārbrist*);
- 3) no vācu 'hinüber' rodas nozīme 'pārmērīgi' (*pārēsties*);
- 4) pārspēšana (*lakstīgalu pārdziedāju*);
- 5) darbības pārtraukšana (*lazdiņa pārziedēja*);
- 6) pāreja no vienas formas citā (*pārkravāties*);
- 7) atkārtota darbība (*pārslaucīt*);
- 8) kļūdaina darbība (*pārskatīties*);
- 9) darbība aptver visu objektu un noved pie mērķa (*pārmeklēt*).

E. Soida (2009, 240–259) uzskata, ka telpiskajā orientācijā priedēklis *pār-* ir sinonīms apstākļa vārdam *pāri*, kas tiek lietots kontekstā ar lietvārdu akuzatīvā (*pārbrist upi*). Tas izsaka arī atrašanās vietas maiņu (*pārstādīt*). Šim priedēklim ir arī nozīme 'atpakaļ', kas tiek lietota kontekstā ar lietvārdu lokatīvā (*pārbraukt mājās*). Priedēklis raksturo pilnībā notikušu procesu (*pārziedēt*) un pāri mēram realizētu darbību (*pārsmieties*). Priedēklim *pār-* var būt arī kaut kā pārspēšanas nozīme (*pārkliegt*), tas var apzīmēt arī atkārtotu darbību, kuras rezultātā objekts tiek pārveidots (*pārgludināt*).

A. Vulāne (2015, 283) priedēklim *pār-* sniedz visplašāko nozīmju uzskaitījumu. Tiek minētas 17 nozīmes. Telpiskā nozīmē darbība virzās pāri (*pārcelt pār upi*), virsma tiek pārklāta ar kaut ko (*pārbērt ogas ar cukuru*) vai darbība virzās uz sākumpunktu (*pārnākt mājās*). Darbības rezultātā kaut kas tiek sadalīts (*pārsprāgt*), atkārtotas darbības rezultātā tiek iegūta jauna kvalitāte (*pārsūt kleitu*), mainās darbības vieta vai laiks (*pārcelt mēģinājumu*), darbība ir pārmērīga (*pārsālīt*), kaut kas tiek pārspēts (*pārkliegt*), darbība tiek izbeigta (*pārtraukt*), darbība aptver plašu teritoriju (*pārstaigāt tīrumus*) vai visu darbības objektu (*pārzināt noteikumus*), darbība tiek dziļi izjūsta (*pārciest sāpes*) vai arī darbība ir kļūdaina (*pārskatīties*).

Priedēklim *pār-* arī T. Matiasens (1997, 160–161) min plašu nozīmju klāstu. Tās ir šādas:

- 1) nozīme 'pārmērīgi' (*pāraugt, pārstrādāties*);
- 2) atkārtota darbība (*pārrakstīt, pārģērbties, pārveidot*);
- 3) transformēšana (*pārmainīt, pārtulkot*);
- 4) viscaur, pilnībā (*pārdzīvot, pārziemot*);
- 5) virzība mājup (*pāriet, pārnākt, pārbraukt*);
- 6) kļūdaina darbība (*pārprast, pārrakstīties*).

Priedēkļa *pār-* nozīmju analīzei aplūkoti 396 priedēkļverbi. Radiālajā nozīmju modelī ietvertas 13 nozīmes (sk. 16. attēlu). Prievārdam *pār* raksturīga virzība kaut kam pāri tiešā vai pārnestā nozīmē, kā arī pārākuma attieksme pār to, ko pārspēj (Nītiņa 2015, 624). Šīs īpašības atspoguļojas arī priedēkļa *pār-* nozīmju sistēmā.



16. att. Priedēkļa *pār-* radiālais nozīmju modelis

1. nozīme. VIRZĪBA PĀRI (42 verbi)

Vairums verbu šajā grupā ir virzības verbi, kas izsaka kāda attāluma pārvarēšanu, virzoties kaut kam pāri. Virzības verbu semantika, veids vai ātrums, kādā notiek kustība, ir daudzveidīgs. Šīs īpašības priedēkļverbi manto no atbilstošiem motivētājverbiem. Verbs *pārrāpot* izsaka īpaši lēnu kustību. Verbu *pārripot* un *pārskriet* apzīmētās kustības ātrums ir krietni lielāks. Verbs *pārbrāzties* apzīmē īpaši ātru kustību. Pārvaramais attālums var būt gan horizontāla virsma, piemēram, *pārairēt laivu pāri ezeram*, gan reljefa virsma, piemēram, *pārkāpt sliekšnim*, *pārlēkt pāri sētai*, *pārrāpties pāri sienai*. Gaisā notiekošu kustību apzīmē verbi *pārlidot*, *pārlaisties*, *pārpūst*.

Lietvārdu motivēti verbi izsaka virzību pāri ar lietvārda nosauktā priekšmeta palīdzību, piemēram, *pārkuģot*. Kontekstā parasti tiek norādīts objekts, kuram pāri virzība notiek (227).

(227) *Tas paceļas, apmet loku, pārlido pāri pļavai un ceļas debesīs.* (lvTenTen14)

Pārvietoties var gan subjekts: *pārbrist*, *pārkrist*, *pārliekties*, *pārslīdēt*, *pārsoļot*, *pāršļūkt*, *pārtecēt*, *pārklūt*, gan subjekta virzīts objekts: *pārsviest*, *pārgrūst*, *pārgāzt*, *pārrullēt*, *pāršķirt*, *pārripināt*, *pārdabūt*.

Līdzīgi virzības verbiem virzību izsaka arī skaņas verbi. Līdz ar kustību pārvietojas arī skaņa, piemēram, *pāršalkt*.

Šajā grupā iekļauti verbi, kas apzīmē arī statisku pozīciju telpā pāri kādam citam objektam, piemēram, *pārlīkt* un *pārkarāties* (228).

(228) *Pāri viņam pārkarājās rūsainie, izgāzušies tērauda kuģa sāni [..]* (lvTenTen14)

2. nozīme. PĀRTRAUKTA DARBĪBA (3 verbi)

Šajā grupā ir tikai trīs verbi: *pārstāt, pārtrūkt, pārtraukt*. Darbība tiek pārtraukta, lai gan to iespējams turpināt. Darbības apturēšanas nozīme piemīt arī verba *pārstāt* bezpriedēkļa motivētājam *stāt*. Šo nozīmi var interpretēt arī kā pāreju no aktīvas darbības uz pasīvu stāvokli. Ja verbs *pārtrūkt* tiek lietots ar abstraktiem subjektiem, piemēram, *pārtrūkst saruna*, tam piemīt pārtrauktas darbības nozīme. Ja šis pats verbs tiek lietots ar konkrētiem fiziskiem subjektiem, tad tam piemīt sadalīšanas nozīme, piemēram, *diegs pārtrūka*.

3. nozīme. LAIKA POSMĀ PABEIGTS PROCESS (9 verbi)

Šīs grupas verbi saistīti ar limitatīvu situāciju, kas aptver noteiktu laika posmu. Lietvārdu motivētu verbu *pārnakšņot* un *pārziemot* ietvertais laika posms ir nakts un ziema. Lai gan verbs *pārgulēt* neietver norādi uz laika posmu, kontekstā tas visbiežāk tiek lietots kopā ar lietvārdu *nakts* (229).

(229) *Nakti pārgulēja pie draugiem Gaujienā.* (lvTenTen14)

Citu verbu ietvertais laika posms nav tik precīzi nosakāms. Verbu *pārslimot, pārsāpēt, pārciest, pārziedēt* ietvertais laika posms saistīts ar slimības, sāpju, ciešanu, ziedēšanas perioda ilgumu, kurš konkrētā situācijā ir atšķirīgs. Šajā grupā iekļauti arī verbi *pārgaidīt* un *pārļaut* (*nakti*), kas apzīmē statistisku laika pavadīšanu, nogaidot kāda procesa vai laika posma beigas.

4. nozīme. ATRAŠANĀS VIETAS MAIŅA (52 verbi)

Šīs grupas verbu subjekta vai objekta sākotnējā atrašanās vieta nesakrīt ar to atrašanās vietu darbību beidzot. Atkarībā no konteksta virzības vārdiem piemīt vairākas nozīmes. Verbi *pārbraukt, pārbēgt, pārdzīt, pārjāt, pārmukt, pārnest, pārvest* var izteikt vienkāršu atrašanās vietas maiņu, ja tiek norādīts pārvaramais ceļa posms (230). Tie var izteikt arī atgriešanos atpakaļ vietā, kurā objekts vai subjekts bijis iepriekš, ja šos verbus lieto ar apstākli lokatīvā (231). To min arī E. Soida (2009, 240), norādot, ka šī nozīme sinonīma ar atbilstošu priedēkļa *at-* nozīmi.

(230) *[..] paldies nē, es teicu un pārmuku pāri ielai [..]* (lvTenTen14)

(231) *Daži pārmuka mājās. Man neizdevās.* (lvTenTen14)

Vairākus intransitīvus verbus var lietot sinonīmiskā nozīmē, apzīmējot subjekta vietas maiņu: *pārbāzēties, pārdislocēties, pārmigrēt, pārsvieties, pārvākties, pārvirzīties, pārvietoties, pārcelties*. Transitīvi verbi lielākoties izsaka konkrētu fizisku pārvietošanu vai

pārvietošanos: *pārpumpēt, pārspraust, pārkabināt, pārkrāmēt, pārkraut, pārkopēt, pārstādīt*. Ir arī daži abstraktas nozīmes vārdi: *pārvilināt, pārmantot, pārmānīt*.

5. nozīme. ATGRIEŠANĀS ATPAKAĻ (2 verbi)

Atgriešanos atpakaļ izsaka verbi *pārnākt* un *pārrasties*. Atšķirībā no prototipiskās nozīmes darbības rezultāts – atgriešanās atpakaļ – ir svarīgāks par virzības trajektoriju. Kā jau minēts iepriekš, šī nozīme var piemist arī atrašanās vietas maiņu izsakošiem virzības vārdiem, ja tie tiek lietoti kopā ar apstākli lokatīvā. Ir šaubas, vai tik nelielu nozīmi izdalīt atsevišķi. Taču verbus *pārnākt* un *pārrasties* parasti lieto šajā šaurākajā nozīmē un arī nenorādot vietu, uz kuru subjekts atgriežas. Korpusā *lvTenTen14* biežāk sastopamās bigrammas, kuru pirmais vārds ir *pārnākt*, ir *pārnākt mājās* (1 200 piemēri) un *pārnākt no* (668 piemēri). Biežāk sastopamās trigrammas ir *pārnākt no darba* (165 piemēri) un *pārnākt mājās no* (149 piemēri).

6. nozīme. FORMAS VAI ĪPAŠĪBU MAIŅA (50 verbu)

Lietvārdu motivētie verbi *pārakmeņot/ties, pārkaļķot/ties, pārkauloties, pārkoksnēties, pārpurvot/ties, pārkrāsot/ties, pārroglot/ties* izsaka pilnīgu lietvārdam piemītošās īpašības pārņemšanu. Piemēram, verbs *pārpurvoties* apzīmē vietas, kas iepriekš bijusi sausa, kļūšanu par mitru, purvainu (232).

(232) [..] *ko gan visai nosacīti varēja saukt par pļavu – neattīrīto meliorācijas grāvju dēļ tā lēnām pārpurvojās*. (lvTenTen14)

Pārņemt var ne vien konkrētas fiziskas īpašības, bet arī abstraktas reālijas, piemēram, valodu: *pārkrievot/ties, pārlatviskot, pārpoļot/ties*, vai nosaukumu: *pārdēvēt/ties, pārsaukt/ties*. Pārmaiņas var būt gan atgriezeniskas, t.i., darbību var veikt atkārtoti, lai atgūtu iepriekšējo ārējo veidolu (233): *pārgērbt/ties, pārkārtot*, gan neatgriezeniskas (234): *pāraudzināt, pārdzimt, pārformatēt, pārstrādāt, pārstrukturēt/ties, pārstrukturizēt, pārtapt, pārtulkot, pārtvaicēt, pārveidot/ties, pārvērst/ties, pārkvalificēt/ties, pārprofilēt/ties, pārmainīt/ties, pārveidot/ties, pārbūvēt*.

(233) [..] *man katru reizi ir jākāpj augšā pārgērbties un pēcāk arī atpakaļ pārvilkt mājas drēbes*. (lvTenTen14)

(234) [..] *dabai draudzīga rīcība paredz atkritumus sašķirot, tā nodrošinot iespēju iepakojumu pārstrādāt jaunās lietās*. (lvTenTen14)

7. nozīme. KĻŪDAINA DARBĪBA (7 verbi)

Uztveres verbi *pārskatīties*, *pārklaušīties* saistīti ar kļūdainu informācijas uztveri, izmantojot maņas – redzi un dzirdi. Verbs *pārprast* saistīts ar kļūdainu mentālu uztveri. Verbs *pārrēķināties* saistīts ar kļūdainu mentālu darbību. Runas verbi *pārsacīties*, *pārteikties* saistīti ar vārda kļūdainu izteikšanu skaniskā formā. Verbs *pārrakstīties* saistīts ar kļūdainu vārda attēlojumu rakstiskā formā. Kļūdaina darbība notiek nejauši, bez iepriekšēja nodoma.

8. nozīme. ATKĀRTOTA DARBĪBA (113 verbu)

Šī ir vispopulārākā priedēkļa *pār-* nozīme. Tās verbu skaits divreiz pārspēj trīs nākamās populārākās nozīmes – atrašanās vietas maiņas nozīmi, formas vai īpašības maiņas nozīmi un pārmērīgas darbības nozīmi.

Ir atkārtotas darbības verbi, kas saistīti ar iepriekš veiktu kļūdainu darbību – tā rosinājusi veikt darbību atkārtoti. Tie ir verbi ar ļoti plašu semantiku. Ir verbi, kas saistīti ar precīzākas informācijas ieguvu: *pārjautāt*, *pārvaicāt*, *pārprasīt*, *pārklaušināt*, *pārmērīt*. Ir verbi, kas saistīti ar atkārtotu objekta radīšanu: *pārfilmēt*, *pārmūrēt*, *pāradīt*, ir verbi, kas saistīti ar kļūdu labošanu: *pārlabot*.

Atkārtotu darbību rosina ne vien iepriekšēja kļūdaina darbība, bet arī nepieciešamība kaut ko mainīt:

- 1) Ir verbi, kas tiek lietoti finanšu un ekonomikas sfērā dažādu procesu vai biznesa optimizēšanai: *pārcenot*, *pārfinansēt*, *pārkreditēt/ties*, *pārķīlāt*, *pārorganizēt*, *pārorientēt/ties*, *pārpirt*, *pārplānot*, *pārsertificēt*, *pārvērtēt*.
- 2) Maiņa nepieciešama, jo mainījušās prasības: *pāršūt*, *pārvētīt*, *pārpiķēt*, *pārdalīt*, *pārdefinēt*, *pārkomplektēt*, *pārkonfigurēt*, *pārmodelēt*, *pārprojektēt*, *pārtaisīt*, *pārkombinēt*, *pārprogrammēt*.
- 3) Darbību var motivēt arī vēlme garantēt labu rezultātu: *pārgludināt*, *pārslaucīt*, *pārskanot*, *pārtīrīt*, *pārpulēt*, *pārnaglot*, *pārlīmēt*, *pārlodēt*, *pārmetināt*, *pārlakot*, *pārķemmēt*.
- 4) Darbību var motivēt vēlme atsvaidzināt atmiņā informāciju: *pāršķirstīt*, *pārlapot*, *pārlasīt*.
- 5) Darbība tiek veikta, jo iepriekšējās darbības rezultāts kļuvis nederīgs laika noilguma dēļ: *pārreģistrēt/ties*, *pārakreditēt*, *pārvēlēt*.
- 6) Darbība tiek veikta, jo iepriekš nav izdevies iegūt apmierinošu rezultātu: *pārzvanīt*.

Atkārtotas darbības motivācija dažkārt nosakāma tikai no konteksta. Piemēram, verba *pārrakstīt* darbības motivācija var būt gan kļūdas labošana (235), gan informācijas saglabāšana (236).

(235) *[..] pārrakstot šo ieskaiti, skolēns saņem darbu, kura vērtējums nav augstāks par 5 ballēm.* (lvTenTen14)

(236) *Rīgas Neredzīgo bibliotēkā pārrakstīs diskos visvērtīgākās skaņuplates.* (lvTenTen14)

Šajā grupā iekļauti vairāki verbi ar latviešu valodai netipisku dubultās prefiksācijas parādību: *pārapbedīt, pārapdrošināt, pārapstiprināt*. Šo verbu pirmais priedēklis *ap-* ir leksikalizējies. Otrs priedēklis tiek pievienots, lai izteiktu atkārtotu darbību.

9. nozīme. PĀRMĒRĪGA DARBĪBA (59 verbi)

Šīs grupas vārdiem raksturīga kādas darbības veikšana vai kāda procesa norise pārāk lielā apjomā, pārsniedzot optimālo darbības kvantitāti. Pārmērīgas darbības rezultātā pasliktinās objekta vai subjekta kvalitāte, radītais objekts kļūst nederīgs lietošanai vai darbības sekas ir kādam nelabvēlīgas (237).

(237) *Milzīgie dotēto preču ievadumi pārslogo tirgu, zemnieki grimst nabadzībā, zaudē konkurences spējas.* (SAEIMA)

Darbības rezultāts ir nevēlams, ja uz darbības subjektu vai objektu pārmērīgi iedarbojas siltums, aukstums, sausums vai gaisma: *pārgaismot, pārkalst, pārkaltēt, pārkarsēt, pārkarst, pārsaldēt, pārsalt, pārsauļot, pārsausināt, pārkurināt*. Negatīva ir arī telpas pārmērīga aizpildīšana: *pārbāzt, pārblīvēt, pārblīst, pārpildīt/ties*.

Ir verbi, kas saistīti ar ēdiena gatavošanu vai procesiem, kas notiek pārtikas produktos: *pārskābt, pāržāvēt, pārrūgt, pārvārīt/ties, pārsālīt, pārsaldināt, pārgatavināt, pārgatavoties, pārcepināt, pārcept/ties, pārturēt*. Kaitējums subjektam tiek nodarīts, uzņemot barību pārāk lielā daudzumā: *pārbarot/ties, pārdozēt, pārdzerties, pārēsties* (238).

(238) *[..] visiem buldogveidīgajiem gremošanas trakts un sistēma ir jutīgāka, nekā citiem suņiem. nedrīkst pārbarot un pārēsties [..]* (lvTenTen14)

Arī labi iecerētas darbības rezultāts var būt negatīvs, ja tā veikta pārmērīgi: *pārmēsot, pārceņsties, pārslasīties, pārmācīties, pārslavēt, pārspēlēties, pārstrādāties, pārstiepties*.

Zaudējumus kādas personas materiālajam stāvoklim izsaka verbi *pārmaksāt, pārtērēt*. Nelabvēlīgu ietekmi uz kādu personu rada verbu *pārmocīt, pārbaidīt, pārstrādīnāt* nosauktā darbība.

10. nozīme. PĀRSPĒŠANA (6 verbi)

Pārspēšanas nozīme raksturīga runas vārdiem *pārkliegt* un *pārblaut*. Subjekts pārspēj objektu ar lielāku skaņas kvantitāti. Ar vārdu *pārsolīt* subjekts pārspēj objektu ar lielāku naudas līdzekļu kvantitāti. Verbs *pārspēt* un pārnestā nozīmē lietoti vārdi *pārspļaut* un *pārtrumpot* saistīti gan ar kvalitatīvu pārspēšanu, darot kaut ko labāk vai savādāk (239), gan ar kvantitatīvu pārspēšanu, darot kaut ko vairāk (240). Pārspēšanas nozīme cieši saistīta ar pārmērīgas darbības nozīmi, jo ar pārspēšanu saistīta kādas citas personas varēšanas vai robežu pārkāpšana. Ar pārmērīgas darbības nozīmi tā ir savu optimālo iespēju vai robežu pārkāpšana.

(239) *Mūsdienās Kārnegī padomus var pārtrumpot tikai modē nākušais "koučings".*

(lvTenTen14)

(240) *Tēvs sasniedza apaļu simtu, bet vectēvs pārtrumpoja ar gadiem mūs visus.*

(lvTenTen14)

11. nozīme. DARBĪBA APTVER VISU OBJEKTU (12 vārdus)

Priedēklis *pār-* var apzīmēt arī tādu darbību, kuras ietekme plešas pāri visam objektam. Darbība tiek veikta pamatīgi. Virzības vārds *pārstaigāt* trajektorija ietver visu objektu pilnībā (241). Tā ir daudz plašāka par virzību no viena punkta līdz otram, ko izsaka vārds *pāriet* (242). Visu objektu ietver arī ar redzi saistīti vārdi *pārlūkot* un *pārredzēt*, runas vārds *pārrunāt*, skaņas vārds *pārskanēt*, mentālas darbības vārdi *pārzināt* un *pārsprīst*, konkrētas fiziskas darbības vārdi *pārrakt* un *pārmeklēt*, abstraktas darbības vārdi *pārvaldīt*, *pārraudzīt* un *pārņemt*.

(241) *Pēdējie pārstaigāja visu Igauniju no Narvas līdz Valkai uz Latvijas robežas.*

(lvTenTen14)

(242) *Piestājām, lai pārietu pāri vienam unikālam koka tiltam* (lvTenTen14)

12. nozīme. VIRSMA TIEK PĀRKLĀTA (16 vārdus)

Šīs grupas vārdus piemīt gan visu objektu iekļaujoša nozīme, gan šīs nozīmes nianse – iedarbība notiek tieši uz objekta ārējo virsmu. Darbības rezultāts ir paliekošs. Virsma tiek ar kaut ko pārklāta. Vārdus izsaka konkrētu fizisku darbību: *pārbārstīt*, *pārbērt*, *pārkaisīt*, *pārklāt/ties*, *pārļaut*, *pārplūdināt*, *pārsegt/ties*, *pārslacīt*, *pārsmērēt*, *pārstiept*, *pārsvītrot*, *pārvilkt/ties*, *pārziest* (243).

(243) *Biskvītu pārziež ar zemeņu krēmu un virsū liek otru biskvīta kārtu, kuru apslaka ar atlikušo zemeņu sulu.* (lvTenTen14)

13. nozīme. SADALIŠANA DIVĀS DAĻĀS (22 verbi)

Verbiem piemīt nozīme, ko izsaka apstākļa vārds *pušu*. Parasti objekts tiek sadalīts divās daļās. Nereti kontekstā līdz ar šiem verbiem tiek lietoti veida apstākļi *pušu, divās daļās, uz pusēm* (244).

(244) *Sīpolus nomizojam un pārgriežam uz pusēm [..]* (lvTenTen14)

Sadalīšanu var veikt ar kāda instrumenta, sprāgstvielu vai uguns palīdzību: *pārcirst, pārdedzināt, pārdurt, pārgriezt, pārkniebt, pārsprāgt, pārspridzināt, pāršķelt/ties, pārrurbt, pārzāgēt*. Sadalīt var arī ar fizisku spēku: *pārlauzt, pārlocīt/ties, pārlūzt, pārplēst, pārplīst, pārraut*, vai ar zobu palīdzību: *pārgrauzt, pārkost*. Sadalīšana var notikt saskarē ar cietu priekšmetu: *pārsist, pārrīvēt*.

3.9. Priedēklis *pie-*

J. Endzelīna (1971, 604–607) skatījumā priedēklim *pie-* piemīt tikai četras nozīmes:

- 1) tuvošanās vai subjekta vai objekta pievienošanās kaut kam (*pieiet, pielipt, pielabināt*);
- 2) pabeigtības piešķiršana verbam (*pievilt*);
- 3) piesātinātas vai pārmērīgas darbības nozīme (*pieēduši līdz kaklam, pieredzēt*);
- 4) deminutīva nozīme (*piemirst*).

E. Soida (2009, 240–256) uzskata, ka telpiskajā orientācijā priedēklis *pie-* apzīmē pietuvošanos klāt pie objekta (*pieglausties*) vai arī objekta papildināšanu ar kaut ko (*pielīmēt*). Priedēklis *pie-* raksturo daļēji veiktu darbību (*piesegt*), pilnībā veiktu darbību (*piezimt*), lielā mērā veiktu darbību (*pieēsties*), kā arī darbību ar ilgstošu realizāciju (*pieaugt*).

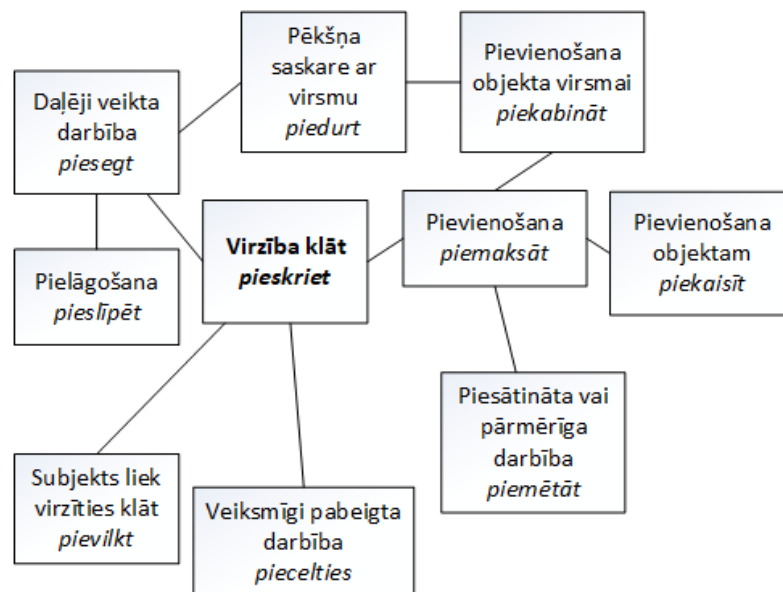
A. Vulāne (2015, 284) priedēklim *pie-* min 11 nozīmes. Darbība var gan virzīties klāt (*piebraukt pie mājas*), gan likt virzīties klāt (*smarža pievilina bites*). Darbības rezultātā kaut kas tiek pievienots (*piezīmēt ausis*) vai piepildīts (*piekūpēt ar dūmiem*). Darbībai var būt kvantitatīvs rezultāts (*piekrāt naudu vecumdienām*). Darbībai var būt gan pastiprināta intensitāte (*pieraudāt kabatlakatiņu slapju*), gan pavājināta intensitāte (*pieklust*). Darbība var būt pēkšņa (*piegrūst purnu*), tā var būt pabeigta (*piecelties*), darbības rezultātā kaut kas var tikt pielāgots (*pievīlēt*).

T. Matiasens (1997, 161) priedēklim *pie-* min tuvošanās nozīmi (*piebraukt, pieiet*) un kaut kā pievienošanas nozīmi (*piespraust, piešūt*).

J. Endzelīns (1971, 604) vienā nozīmē apvienojis vairākas radiālajā nozīmju modelī ietvertās nozīmes – virzību klāt jeb tuvošanos, likšanu virzīties klāt un pievienošanas nozīmi.

Citi autori pievienošanas jeb papildināšanas nozīmi min atsevišķi (Mathiassen 1996, 161; Soida 2009, 240; Vulāne 2015, 284). Šāda traktējuma korektumu apstiprina arī korpusa dati. Pievienošanas nozīmes grupā un no tās atvasinātajās nozīmju grupās – pievienošana objektam un pievienošana objektam virsmai – ietverti 104 verbi jeb 29,71% no aplūkoto verbu skaita. Tā ir nozīmīga verbu daļa, kas aplūkojama atsevišķi no pamatnozīmes ‘virzības klāt’. Pamatnozīmes grupā ietverti 39 verbi jeb 11,14% no aplūkoto verbu skaita.

Priedēkļa *pie-* nozīmju analīzei aplūkoti 350 priedēkļverbi. Radiālajā nozīmju modelī ietvertas desmit nozīmes (sk. 17. attēlu).



17. att. Priedēkļa *pie-* radiālais nozīmju modelis

1. nozīme. VIRZĪBA KLĀT (39 verbi)

Šajā grupā ietverti transitīvi virzības verbi, kas apzīmē dažādu subjekta pārvietošanās veidu: *pieiet, pienākt, pieskriet, pielidot, pierāpot, pielīst, piepeldēt, pieslidot, pieripot, pieslīdēt, pievilkties, piezagties*. Priedēklis piešķir verbam nozīmi, kas apzīmē virzienu klāt kaut kam vai pie kaut kā. Kontekstā šo darbības vārdu valence pieprasa tos lietot kopā ar vietas apstākli vai netiešo objektu ar adresāta nozīmi (sk. (245) piemēru). Var arī virzīties klāt, izmantojot kādu transportlīdzekli: *piebraukt ar mašīnu, pieairēt ar laivu, piejāt ar zirgu*. Atkārtotu darbību verbam var piešķirt gan ar priedēkli *-ā-*: *piebraukāt*, gan lietojot verbu pārnestā nozīmē: *piekāpt* (sk. (246) piemēru). Subjekts var virzīties klāt, pārvietojot kādu objektu. Darbības mērķis ir nevis paša subjekta atrašanās vietas maiņa, bet gan objekta pārvietošana klāt kaut kam: *piegādāt, pienest, pieripināt, pierullēt, pieskalot, piespēlēt, piestumt, piesūtīt, pievelt, pievest* (sk. (247) piemēru).

(245) Diskrēti *pieslīdēja* oficiants un *pieliecās pie atnācēja*. (LVK2018)

(246) Dažas dienas vēlāk es *piekāpu* pie viņa vēlreiz. (LVK2018)

(247) [...] *pie galda **piestūma LIELO krēslu** [...]* (LVK2018)

2. nozīme. SUBJEKTS LIEK VIRZĪTIES KLĀT (19 verbu)

Atšķirībā no iepriekšējās grupas, kurā pamatā iekļauti virzības verbi, šajā grupā ir daudz abstraktas nozīmes verbu. Pats darbības subjekts atrodas statiskā stāvoklī. Ar darbību subjekts liek pārvietoties objektam (sk. (248) piemēru). Darbību subjekts var virzīt klāt pie sevis: *pieaicināt, pievilināt, piecelt, pievilkt, pielabināt, pieradināt, piesaukt*. Subjekts var virzīt objektu klāt kādai citai vietai telpā vai pie kāda adresāta: *pieaicināt, pieburt, piecirst kāju pie zemes, piekomandēt, piepulcēt, piepulcināt, pierīkot, piesēdināt, pievērst, pievirzīt*.

(248) *Tā, piemēram, lai **pievilinātu klientūru**, pat spēļu namos piedāvā pirmo šampanieša glāzi.* (SAEIMA)

3. nozīme. DAĻĒJI VEIKTA DARBĪBA (48 verbi)

Darbība tiek veikta nepilnīgi, nelielā apjomā, ar zemu intensitāti. Kontekstā daudzi no šīs grupas vārdiem tiek lietoti ar mēra apstākļa vārdiem *nedaudz, mazliet, drusku* (sk. (249) piemēru).

(249) *Rodas nojausma, ka stāsts ir **nedaudz piepušķots**, ja ne pat izdomāts.* (lvTenTen14)

Priedēkli *pie-* var pievienot vārdiem, kas saistīti ar darbības intensitātes vai subjekta kvalitatīvu īpašību palielināšanos, vai arī tieši pretēji, ar darbības intensitātes samazināšanos. Piemēram, vārdi *pietūkt, piebriest* un *piepampt* raksturo nelielu subjekta fiziskā apjoma palielināšanos, vārdi *piepucēt, piepušķot, pietēlot, piekārtot, piefantazēt* saistīti ar ārējās izpausmes nelielu uzlabošanu. Ar darbības intensitātes nelielu samazināšanu, samazināšanos vai aktīvas darbības bremsēšanu saistīti vārdi *piebremzēt, pieklust, pieklusināt, pierimt/ties, pieturēt, pievaldīt/ties, pietauptīt/ties, piesargāt/ties, piepauzēt*. Intensitātes samazināšanas nozīme jau piemīt minēto vārdiem motivētājiem. Priedēklis *pie-* akcentē, ka šī darbība notiek nelielā mērā.

Priedēklis vārdiem piešķir tādas darbības nozīmi, kas var tikt veikta papildus pamatdarbībai: *piebarot, piepelnīt/ties, piestrādāt, piehaltūrēt*.

Verbu semantika ir atšķirīga. Ir stāvokļa vārdi, kas izsaka laika ziņā neilgu stāvokļa ieņemšanu: *piesēst/ties*. Ir konkrētas fiziskas darbības vārdi, kas izsaka nepilnīgi veiktu darbību: *pievērt, piesegt/ties, pieplacināt, piešķiebt, piemiegt*. Verbs *pieklibot* apzīmē pārvietošanās veidu. Ir vārdi, kas nosauc fizioloģisku procesu vai mentālu darbību: *piemigt, piesarkt, pietvīkt, piemirst/ties, piedomāt*.

Daži verbi izsaka ilgstošu stāvokli vai darbību: *pieprast, pieciest, pietrūkt, pieskatīt*. Ilgstoša stāvokļa nozīme priedēkļa *pie-* radiālajā nozīmju modelī atsevišķi nav izdalīta, jo šādu verbu ir maz.

Šajā grupā iekļaujami arī daži dubulti prefiksēti verbi, kuru sekundārais priedēklis *pie-* izsaka nelielā apjomā veiktu darbību – verbi *piepacelt* un *piepalīdzēt*. LvTenTen14 korpusā atrodami arī retāk lietoti vārdi *piepaturēt, pieapturēt, pieapdrošināt, piesabeigt, piesabērt* un *piepasūtīt* (sk. (250) piemēru). D. Horiguči (2015a, 140) konstatējis sešus dubulti prefiksētus verbus, kuru sekundārais priedēklis ir *pie-*, tostarp vienu verbu ar priedēkļiem *pieap-*, divus ar *piepa-*, vienu ar *piepār-* un divus ar *piesa-*.

(250) *Es domāju ka šo izbraukšanu ir **pieapturējusi** vispārējā krīze, jo arī UK tagad vietējiem ir problēmas ar darba atrašanu [..]* (lvTenTen14)

4. nozīme. PIELĀGOŠANA (20 verbi)

Šīs grupas verbu semantika ļoti līdzīga iepriekšējai grupai. Arī šiem verbiem raksturīga zema darbības intensitāte, taču šie verbi papildus vēl izsaka pielāgošanos kādam konkrētam mērķim. Pielāgošanu vēlamā ārējā izskata nozīmē izsaka verbi: *piepūderēt, piefrizēt, pieglaust, piegludināt, piekoriģēt, piekrāsot, pielabot, pielāpīt, piešpaktelēt, pietušēt*. Pielāgošanu, lai derētu kāda uzdevuma veikšanai, izsaka verbi: *pielāgot/ties, pielīdzināt negludumus, piemeklēt, piemērīt, pieregulēt, pieskaņot/ties, pieslīpēt/ties, piešauties, pievīlēt*.

5. nozīme. MOMENTĀNA SASKARE AR VIRSMU (11 verbi)

Šīs grupas verbi apzīmē īslaicīgu saskari ar kāda objekta virsmu. Kontakts momentāni tiek arī pārtraukts: *piebakstīt, piebikstīt, piedurt/ties, piegrūst, piesist, pieskarties*. Darbību var veikt arī iteratīvi (sk. (251) piemēru). Katra darbības vienība ir momentāna: *pieklaudzina, pieklauvēt*. Daži verbi vērsti uz kāda procesa ierosināšanu, piemēram, *piestartēt, piešķilt*. Turpmāko darbību jau izsaka kāds cits verbs (sk. (252) piemēru).

(251) *Sēdes vadītāja **pieklaudzina** ar āmuriņu.* (SAEIMA)

(252) *Kad iedarbina mašīnu, uzreiz motors **piestartē** un klusi **dūc**.* (lvTenTen14)

6. nozīme. PIEVIENOŠANA (34 verbi)

Pievienošanas nozīmei ir šādas izpausmes:

- 1) subjekta pievienošanās vai objekta pievienošana esošai grupai vai kaut kam abstraktam: *piepulcēties, piebiedroties, pieklīst, piejaucēt, pieslieties, piekombinēt, piesaistīt/ties, pieteikt/ties, pierakstīties;*

- 2) darbība saistīta ar papildu barības uzņemšanu līdztekus pamatnodarbei, kontekstā verbi tiek lietoti ar apstākļa vārdu *klāt*: *piekost, piedzert*;
- 3) darbība saistīta ar sava viedokļa izteikšanu attiecībā pret kaut ko: *piebalsot, piebilst, piekasīties, pieslieties*;
- 4) kādas informācijas fiksēšana, pievienošana kādai zināšanu bāzei nolūkā neaizmirst: *piefiksēt, pierakstīt, pieķeksēt*;
- 5) pievienojošas matemātiskas vai citas abstraktas darbības: *pieskaitīt, pierēķināt, piesummēt* vai *piesolīt/ties, piedēvēt*;
- 6) iegūšana īpašumā: *pietiesāt, pievākt, piešķirt, piespriest, iepirkt, pievienot*;
- 7) ir iespējama saikne, kas saistīta ar juridiska statusa maiņu: *pielaulāt*.

7. nozīme. PIEVIENOŠANA OBJEKTA VIRSMAI (47 verbi)

Pievienošanas nozīme tiek konkretizēta, pievienojot kaut ko objekta virsmai. Pievienošanas rezultātā vairāku objektu virsmas saskaras. Darbība ir atgriezeniska. Objektus ir iespējams atdalīt. Dažu verbu darbības rezultātā pietuvinātie objekti ir viegli atdalāmi. Tie ir verbi, kas izsaka vai nu pozitīvu emocionālu saikni, piemēram, *pieglausties, piekļaut/ties, pieķerties*, vai arī mehānisku objektu saskari, piemēram, *piesliet, piebīdīt*. Dažu verbu rezultāta atdalīšana prasa nelielu piepūli: *pieāķēt/ties, piediegt, piejūgt, piekabināt, piekarināt, piekārt, pielipt, pielipināt, piepīt, piepogāt, piesaitēt, piesiet, pieskrūvēt, piesprādzēt/ties, pietauvot, pietīt, piespraust, pieslēgties*. Ir verbi, kuri apzīmē tādu saikni, kuru pārraut ir daudz grūtāk (dažkārt pat neiespējami): *piecepties, pieķēdēt, pienaglot, piekalt, piekniedēt, pielīmēt/ties, piešūt, piestiprināt, piestīķēt, piezīsties, piesūkties*. Verba *piebūvēt* rezultāta atcelšana ir ilgstošs, darbietilpīgs process.

8. nozīme. PIEVIENOŠANA OBJEKTAM (23 verbi)

Šajā grupā ietverti tikai transitīvi verbi. Ir iespējama ļoti cieša pievienošana, kuras rezultāta zūd robeža starp pievienoto objektu un to, kam objekts tiek pievienots. Šādu verbu darbības rezultāts vairs nav atceļams. Vairāki verbi saistīti ar ēdiena pagatavošanu, apvienojot vairākus produktus: *piemalt, piekaisīt, piemīcīt, piekult, piejaukt, piebērt, piemaisīt, piesviest, piegāzt, piepilināt*. Citi verbi saistīti ar kādas daļas pievienošanu esošam objektam: *pielodēt, piemetināt, pietamborēt, pieadīt, piemontēt, piekausēt, pieaudzēt*.

9. nozīme. PIESĀTINĀTA VAI PĀRMĒRĪGA DARBĪBA (80 verbu)

Šī ir vislielākā priedēkļa *pie-* nozīmju grupa. Verbi saistīti ar telpas piepildīšanu maksimālā apjomā. Verbi kontekstā tiek lietoti ar apstākļiem, kuriem piemīt mēra nozīme, piemēram, *pilns, līdz malām* (sk. (253) piemēru).

(253) *Veikala ratiņi tika **piekrāmēti līdz malām**.* (lvTenTen14)

Ir verbi, kas apzīmē maksimālu telpas horizontālās virsmas piepildīšanu ar kādiem objektiem negatīvā nozīmē: *piebārstīt, piebrist, piebirt, piebradāt, piecūkot, piedrazot, piesmērēt, piegružot, pieķēzīt, pielūžņot, piemēsnot, piemētāt, piemīdīt, piesārņot, piespļaudīt*. Tiek izjaukta telpas kārtība, mainās tās ārējais izskats, tā kļūst netīra (sk. (254) piemēru).

(254) *Paskatījos uz savām kājām, ai, es biju **piebradājis** balto, pūkaino grīdsegu.*
(lvTenTen14)

Ir verbi, kas apzīmē visas telpas piepildīšanu ar kādu objektu maksimālā apjomā: *piebāzt, piekraut, piekrāmēt, piestūķēt*. Telpa var tikt piepildīta arī ar dabīgām substancēm – dūmiem, kvēpiem, sniegu, sviedriem, putekļiem, gaisu: *piedūmot, piesmēķēt, piesnigt, pieputināt, piesvīst, piekvēpt, pieputēt, pieelpot, piepūst* (sk. (255) piemēru). Daļa verbu saistīti ar šķidrums vai gāzveida vielu izplatīšanos telpā: *pietecēt, piešļākt, pieplūst, piesmelt/ties, piesūcināt, pieslapināt, pieraudāt, pielīt*. Vairāki verbi saistīti ar visas telpas temperatūras maiņu: *piesilt, piekarst*.

(255) *Process, kurā riepu **piepūš** un riepas spiedienam ļauj palielināties, riepai kustībā sasilstot.* (DGT-Acquis)

Skaņas verbi apzīmē telpas piepildīšanu ar skaņu: *piekliegt, piedziedāt, pieļaut, pieskandēt, pieskandināt, piestāstīt, pierībināt, pieplāpāt*. Lai apzīmētu pārmērīgu skaņas radīšanu, vairāki skaņu verbi tiek lietoti pārnestā nozīmē. Tie tiek iesaistīti stabilā vārdu savienojumā, kur ar skaņu piepildāmā telpa ir *pilnas ausis*. Korpusā lvTenTen2014 konstatēti šādi verbi, kuriem seko objekts *pilnas ausis*: *piedziedāt, pierunāt, piestāstīt, piestāstīt, piepūst, pieblēt, pieskandināt, piečivināt, piečukstēt, piežūžināt, piedūdot, piemurrāt, piebrēkt, pieliet* (sk. (256) piemēru).

(256) *[..] ražotāji **pielej pilnas ausis** ar reklāmām [..]* (lvTenTen14)

Daļa verbu apzīmē kāda objekta sagatavošanu maksimālā daudzumā, pat pārmērīgi. Sagatavotais objekts pilnībā piepilda telpu: *piecept, piezāģēt, piefilmēt, pielādēt, piedrukāt,*

pielocīt, pielasīt, pieražot. Barības uzņemšanas gaitā pārmērīgi piepildīt var cilvēks arī pats sevi vai kādu citu cilvēku: *pieēsties, piedzerties, piedzirdīt, pierīties*. Tā ir saturatīva darbība.

10. nozīme. VEIKSMĪGI PABEIGTA DARBĪBA (28 verbi)

Šajā grupā iekļaut verbi, kas apzīmē veiksmīgi pabeigtu darbību, sasniedzot sagaidāmo mērķi. Šiem vārdiem nav kādu spilgti izteiktu nozīmes nianšu, kā tas ir citiem radiālajā nozīmju modelī iekļauto grupu vārdiem. Daži verbi, piemēram, *piekukuļot* vai *pievārēt*, bez priedēkļa netiek lietoti. Ir verbi, kas saistīti ar negodīgu darbību vai kaitējuma nodarīšanu: *piešmukt, piemānīt, piemulķot, piekaut, piedraudēt, piežmiest, pievilt*. Verbi *pierunāt* un *piespiest* saistīti ar kādas personas viedokļa vai darbības mainīšanu. Ir verbi, kas apzīmē stāvokļa maiņu: *piecelties, pietrūkties, pietuities*. Verbi *piedzīvot, pieredzēt* un *pieiebties* apzīmē ilgstošu procesu, kurš pilnībā noslēdzies. Pilnībā pabeigtu darbību apzīmē arī verbi *piedzimt, piedzemdēt, pieveikt, piezvanīt, pieķert, piekļūt*. I. Zuicena (1983, 86) norāda, ka ir samērā maz vārdu ar priedēkli *pie-*, kur priedēklis ir tikai perfektivējoša nozīme. Parasti ar darbības subjektu vai objektu ir notikušas kādas pārmaiņas. To var atklāt, analizējot katra atsevišķā bezpriedēkļa vārda semantiku.

3.10. Priedēklis *sa-*

J. Endzelīns (1971, 610–615) priedēklim *sa-* min četras nozīmes:

- 1) darbībai ir savienošānās vai tuvināšanās nozīme (*sagādījās visi kopā*);
- 2) darbību veic subjektu grupa vai tā attiecas uz objektu grupu (*sadedzina ugunis*);
- 3) darbība ir sasniegusi mērķi (*saucu, saucu, nesasaucu*);
- 4) darbības rezultātā notiek subjekta vai objekta sadalīšanās (*Jānis kannu sadauzīja*).

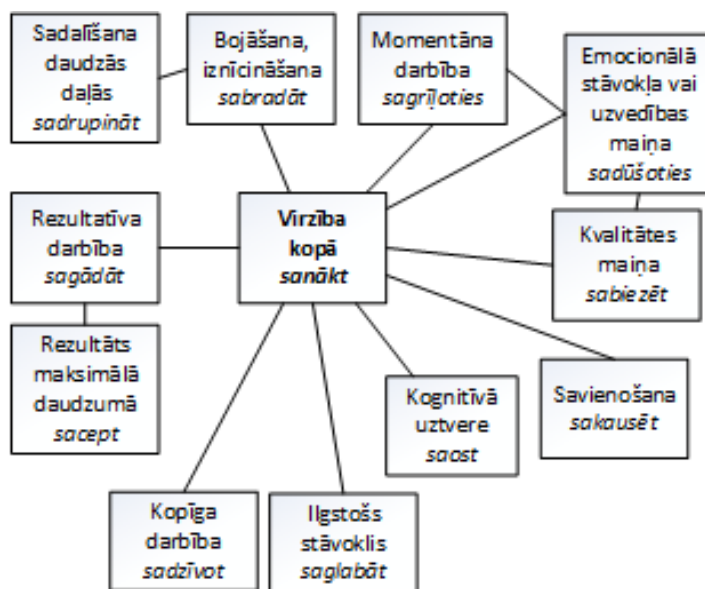
E. Soida (2009, 241–257) norāda, ka telpiskajā orientācijā priedēkļa *sa-* nozīme atbilst apstākļa vārdam *kopā* (*sabraukt*), apstākļa vārdam *iekšā* (*salēkt*), apstākļa vārdam *viršū* (*sakraut*), apstākļa vārdam *augšup* (*sacelt*). Priedēklis *sa-* raksturo darbības rezultātīvu sākumu (*sastrutot*), pēkšņu darbības sākumu (*sašķiebties*), pilnā mērā veiktu darbību (*sabiezēt*) un lielā mērā veiktu darbību (*sasolīt*). Priedēklis *sa-* raksturo arī spēju veikt darbību (*salasīt*).

Ļoti plašs ir A. Vulānes (2015, 284–285) minēto nozīmju klāsts. Tiek minētas 18 dažādas priedēkļa *sa-* nozīmes. Bez iepriekš nosauktajām A. Vulāne min arī pārmērā veiktu darbību (*sadāvināt bērniem daudz grāmatu*), ilgāku laiku notiekošu darbību (*sabūt*), darbību, kuras rezultātā objekts tiek sagatavots (*sazāgēt mežā malku*), objekts tiek bojāts (*saplēst vēstuli*) vai sadalīts (*sašķelt akmeni*), darbību, kuras mērķis tiek sasniegts (*sasmēdināt*), kā arī vēl citas līdzīgas darbības.

T. Matiasens (1997, 161) piedēklim *sa-* min divas nozīmes:

- 1) virziens kopā, apvienošana (*saaugt, sasaukt*);
- 2) sadalīšana/sadalīšanās gabalos (*sabirst, sagriezt*).

Priedēkļa *sa-* nozīmju analīzei aplūkoti 597 priedēkļverbi. Radiālajā nozīmju modelī ietvertas 12 nozīmes (sk. 18. attēlu).



18. att. Priedēkļa *sa-* radiālais nozīmju modelis

1. nozīme. VIRZĪBA KOPĀ (59 verbi)

Priedēklim *sa-* piemīt kāda raksturīga īpašība, kas nav nevienam citam priedēklim. Priedēkļverbu ar *sa-* nosauktajai darbībai vai nu ir vairāki subjekti, vai arī tā ietekmē vairākus objektus. Šī īpašība piemīt gan vārdiem, kuriem *sa-* piešķir prototipisko virzības kopā nozīmi, gan visu apakšgrupu vārdiem.

Priedēkļa *sa-* pamatnozīme, kas izsaka tuvināšanos, piemīt vairāku semantisko grupu vārdiem. Virzības vārdi (sk. (257) piemēru) izsaka visu subjektu virzību uz noteiktu vietu telpā: *saiet, sajāt, salīst, saplūst, sanākt, saskriet, salidot, satecēt*. Virzīties kopā un ieņemt kopīgu vietu telpā var arī kāda priekšmeta daļas, piemēram, *savelties* (sk. (258) piemēru).

(257) *Aglonā **saplūst** tik daudz cilvēku, tik daudz svētceļotāju!* (SAEIMA)

(258) *Masu mīci ar rokām līdz tā **saveļas** vienā lielā kunkulī.* (lvTenTen14)

Plašs nozīmju klāsts piemīt fiziskas darbības un abstraktas nozīmes transitīviem vārdiem. Šie vārdi apzīmē darbību, kas:

- 1) liek objektiem tuvoties un saskarties: *saberzēt, sabīdīt, sastumt, savērt, savirknēt, sarindot, savīt, savērpt, satuvināt, saslaucīt, saraukt*;

- 2) izvieto objektus kopā noteiktā telpā: *sagrupēt, sadzīt, sabērt, saliet, salādēt, sapildīt, sarullēt, saritināt, sasviest, satilpināt, sakraut, sakrāmēt, savietot, sanest, samest*;
- 3) samazina objekta aizņemto vietu telpā, ietverot objektu un ierobežojot iespēju objektu pārvietot: *sažņaugt, sakļaut, sakniebt, satvert, saņemt, saspīest, saturēt, saķert*.

Intransitīvi verbi apzīmē līdzīgas darbības, tikai attiecībā uz darbības veicēju/veicējiem, piemēram, *satilpt, sarullēties, sažņaugties, sarauties*.

Runas verbi tiek lietoti, lai izteiktu aicinājumu virzīties kopā: *sasaukt, saaicināt, sakliegt*.

2. nozīme. SPĒJA UZTVERT (13 verbu)

Šajā grupā ir verbi, kas saistīti ar visām piecām dzīvu būtņu maņām – redzi, dzirdi, garšu, ožu un tausti (sk. (259) piemēru). Verbi izsaka spēju *saredzēt, sadzirdēt, saskatīt, saost, sasmaržot, saklausīt/ties, sagaršot, sataustīt*. Ir arī verbi, kas izsaka spēju uztvert, kas nav saistīta ar konkrētu maņu orgānu, piemēram, *sajust, sajusties* vai *samanīt*. Verba *sajēgt* izteiktais uztveršanas process notiek mentālas darbības rezultātā.

(259) *Sadzirdēt klusumu, ieraudzīt, kā trīs gaisma un sasmaržot, kā dvesmo nakts [..]*
(lvTenTen14)

3. nozīme. SAVIENOŠANA (64 verbi)

Savienošanas nozīmes izteikšanai nepieciešami vairāki objekti vai subjekti, starp kuriem tiek izveidota saikne. Darbības rezultāts ir produktīvs.

Ir iespējami vairāki savienošanas rezultāta scenāriji:

- 1) no vairākiem objektiem tiek izveidots pilnīgi jauns objekts: *sakompilēt, sakomponēt, samontēt*;
- 2) tiek savienoti vairāki objekti, un tie vairs nav atdalāmi: *saaugt* (sk. (260) piemēru), *sakausēt, samiksēt, saķept, sapludināt*. Bieži vien tiek lietoti kādi palīginstrumenti šīs darbības veikšanai: *salodēt (ar lodāmuru), sametināt (ar metināmo iekārtu), sanaglot (ar āmuru)*. Vairāki verbi saistīti ar dažādu vielu savienošanu, gatavojot malfīti: *saputot, sakult, samaisīt, sakratīt*. Ir intelektuālas darbības verbi, kas savieno abstraktus jēdzienus: *saskaitīt, sareizināt, sasummēt*. Abstraktas darbības verbu objekts var būt cilvēku attiecības: *saliedēt*. Viela var neatgriezeniski mainīties: *sarecēt, sarecināt*;

(260) *Viņi uzskata, ka saaugt ar citu tautu ir izdevīgi. (SAEIMA)*

- 3) lai gan tiek savienoti vairāki objekti, ir iespējams veikt pretēju darbību, atgriežot objektus iepriekšējā stāvoklī: *saģērbt/ties* un *noģērbt/ties* vai *atģērbties*, *salāpīt* un *izārdīt*, *satīt/ties* un *attīt/ties*, *salocīt/ties* un *atlocīt/ties*, *sasiet*, *saspraust* vai *sastiprināt* un *attaisīt*, *saslēgt* un *atsvabināt*, *sapīt/ties* un *atpīt/ties*. Arī abstrakta darbība ir atceļama: *salaulāt/ties* un *izšķirt/ties*.
- 4) vairāki objekti tiek izvietoti noteiktā kārtībā jaunā telpā, objektus iespējams arī atdalīt: *saformēt*, *safasēt*, *sakrāmēt*, *sakravāt*, *sapakot*, *sasaiņot*, *saplūkt*, *sakopot*;
- 5) dažkārt tas, vai būs iespējama pretēja darbība, atkarīgs no objektiem, ko transitīvs verbs ietekmē, un no konteksta: *savienot*, *salipt*, *salipināt*, *samudžināt*. Piemērā (261) objekti ir atdalāmi, jo subjektu *maršruts* var atcelt, bet piemērā (262) kopā savienotas produkta sastāvdaļas vairs nav iespējams atdalīt.

(261) *Maršruts savieno divas pilsētas.* (lvTenTen14)

(262) *Gatavo drumstalas, visas sastāvdaļas savieno kopā un veido drupačas [..]*
(lvTenTen14)

4. nozīme. KVALITĀTES MAINĀ (56 verbi)

Priedēklis *sa-* īpašības vārdu motivētus verbus ietekmē divējādi. Ja verbs atvasināts ar diviem afiksiem – vispirms ar priedēkli *-inā-*, pēc tam ar priedēkli *sa-*, tas izsaka objekta īpašības pastiprināšanos attiecībā pret darbības sākumu: *saasināt/ties*, *sabiezināt*, *sadārdzināt/ties*, *saīsināt/ties*, *sašaurināt/ties*, *samazināt/ties*. Piemērā (263) objekta *pensijas kapitāls* daudzums darbības beigās ir kļuvis mazāks attiecībā pret darbības sākumu. Ja verbam ir tikai viens afikss – priedēklis *sa-*, tad verbs nosauc darbību, kuras gaitā objekts kvalitatīvi mainās. Objekts pārņem īpašības vārda nosaukto īpašību: *sablīvēt/ties*, *sacietēt*, *sakarsēt*, *sakarst*, *samilzt*, *sabiezēt*. Piemērā (264) darbības subjekts *sīrups* darbības sākumā ir bijis šķidr, bet darbības beigās pārņēmis motivētāja vārda īpašību un kļuvis biezs.

(263) *Minētie grozījumi, nedaudz samazinot sociāli apdrošinātās personas pensijas kapitālu, radīs valsts pamatbudžetam zināmus ietaupījumus.* (SAEIMA)

(264) *Nākamajā dienā tāpat vāra vienu stundu, lai sīrups pamazām sabiezē.* (lvTenTen14)

Dažkārt robeža starp daļēju un pilnīgu īpašības pārņemšanu ir neskaidra. Arī ar diviem afiksiem atvasināti verbi var izteikt pilnīgu īpašības pārņemšanu: *saslapināt*, *samitrināt*, *sašķidrināt*. Šajā grupā mēdz būt tās pašas saknes transitīvs verbs (*sasildīt*), intransitīvs verbs (*sasilt*), arī atgriezenisks verbs (*sasildīties*). Īpašības apzīmē garšu: *saskābt* (no *skābs*), izmēru: *saplakt* vai *saplacināt* (no *plakans*), *samilzt* (no *milzīgs*), temperatūru: *sasalt* (no *salts*), *sakarst* (no *karsts*), fizisko stāvokli: *savārgt* (no *vārgs*), *saslimt* (no *slims*).

Īpašības pārņemšanu izsaka arī lietvārdu motivēti verbi: *sarūsēt* (no *rūsa*), *sastrutot* (no *strutas*), *samiegoties* (no *miegs*), *saduļķot* (no *duļķes*), *saspīlēt* (no *spīles*), *satumst* (no *tumsa*), *sasmakt* (no *smaka*), kā arī no pirmatnīgiem verbiem darināti priedēkļverbi *savīst*, *sastiept*, *sarukt*, *sapampt*, *sakalst*, *sakopt*. Vairāki verbi izsaka kāda materiāla faktūras maiņu: *sakrokot/ties*, *sagrumbot/ties*, *sakrunkot/ties*, *saņurcīt/ties*, *saburzīt/ties*.

5. nozīme. EMOCIONĀLĀ STĀVOKĻA VAI UZVEDĪBAS MAIŅA (55 verbi)

Liela daļa verbu apzīmē sākumu negatīvu emociju izpausmei, kas var izpausties gan iekšēji, gan cilvēka sejā vai stājā: *sabēdāties*, *sabožties*, *sadusmot*, *sadusmoties*, *saīgt*, *sarūgtināt*, *saraudināt*, *sapīkt*, *saskumt*, *sašļukt*, *saviebt*, *saviebties*, *saniknot*, *saniknoties*. Vairākus verbus motivējuši lietvārdi *bēdas*, *dusmas*, *skumjas*, *raudas*. Darbības veicējs var noskaņot vienu pret otru vairākas iesaistītās personas, izraisīt negatīvas emocijas daudzos: *sakūdīt*, *sanaidot*, *sarīdīt*. Līdz ar emociju maiņu mainās arī personas uzvedība. Tā var kļūt aktīvāka nekā iepriekš (sk. (265) piemēru): *sadumpoties*, *sadūšoties*, *sakoncentrēties*, *sasparoties*, *saspringt*, *satracināt*, *satrakoties*. Emociju maiņa var arī mazināt aktivitāti (sk. (266) piemēru): *sakaunēties*, *sakautrēties*, *samulsināt*, *samulst*, *sanervozēties*, *sastresoties*, *sarāt*, *sabiedēt*, *samierināt*, *samierināties*.

(265) *Vecāki Valmierā **sasparojušies** un nolēmuši veidot savu skolu.* (lvTenTen14)

(266) *Krustojuma vidū jauneklīs apstājās un, šķiet, **samulsa**. "Kur tagad jāiet?"* (lvTenTen14)

Mazāk ir verbu, kas saistīti ar pozitīvām emocijām: *sajūsmināt*, *sajūsmināties*, *samīlēties*, *sapriecāties*, *samiļot*, *sasmīdināt*, *saviļņot*. Verbs *saviļņot* (sk. (267) piemēru) biežāk tiek lietots pārnestā nozīmē. Šī verba tiešā nozīme ir piederīga momentānas darbības grupai. Ir verbi, kas saistīti ar personas vēlmēm, ilgām pēc kaut kā: *sakārot*, *sakāroties*, *sacerēties*, *sakārdināt*, *sailgoties*, *sasapņoties*, *savaldzināt*. Šie verbi parasti saistās ar pozitīvām emocijām.

(267) *Amerikas atklāšanas gadadiena **saviļņoja** arī skandināvus.* (lvTenTen14)

Šajā grupā ir arī verbi *sakumpt*, *salīkt*, *sakņupt*. Tiešā nozīmē tie norāda uz fiziskas pozas maiņu, taču biežāk tiek lietoti abstraktā nozīmē, apzīmējot pāreju nopiestā emocionālā stāvoklī un, iespējams, pasīvas uzvedības sākumu.

Ar prototipisko ‘virzības kopā’ nozīmi šos verbus saista emociju vai uzvedības maiņas priekšnosacījumi. Emociju vai uzvedības maiņa notiek, dažādiem ārējiem apstākļiem ‘sanākot kopā’ (*doma liek saviebties*) vai arī darbības veicējam savedot kopā un ietekmējot vairākus

objektus (*sanaidot tautas*). Emocijas var mainīties gan pakāpeniski, gan ļoti strauji, tādēļ daļa šīs grupas verbu izsaka arī momentānu darbību (*samulst*).

6. nozīme. MOMENTĀNA DARBĪBA (33 verbi)

Šīs grupas verbi izsaka gan momentānu darbību, kas strauji sākas un beidzas, gan arī darbību, kurai momentāns ir tikai sākums vai beigas. Šajā grupā ir gan virzības verbi: *saslīdēt*, gan verbi, kas apzīmē emocionālu darbību: *sabīties*, gan abstraktas nozīmes verbi: *sagribēties*.

Momentānu darbību, kuras sākums un beigas gandrīz sakrīt, izsaka verbi *sakustināt*, *salīgoties*, *sareibt*, *saslīdēt*, *sasmieties*, *sašūpot/ties*, *satricināt*, *sabangot*, *sagrīļoties*.

Darbību, kura sākas pēkšņi un turpinās tālāk, izsaka verbi *sarosīties*, *sasvērties*, *satrūkties*, *saausīties*, *sabaidīt/ties*, *sabīties*. Pēkšņu apzināšanos par kādu vēlmju vai vajadzību apmierināšanas nepieciešamību apzīmē verbi *sagribēt/ties*, *sakāroties*, *savajadzēties*.

Darbību, kura ir ilgusi kādu laika posmu un pēkšņi beidzas, izsaka verbi: *saļimt*, *samelot/ties*, *saputrot/ties*, *sagrēkot*.

Ir arī verbi, kuru nosauktā darbība pēkšņi sākas, bet var vai nu turpināties, vai neturpināties. Piemēram, verbs *sakustēties* var izteikt darbību, kas turpinās (268) vai arī neturpinās (269).

(268) *Šajā brīdī Rīgas virzienā sakustējās vilciena lokomotīve [...] (lvTenTen14)*

(269) *Marta pēkšņi sakustējās un čukstus jautāja: "Vai tu paliksi pie manis kādu brīdi?" (lvTenTen14)*

7. nozīme. BOJĀŠANA, IZNĪCINĀŠANA (53 verbi)

Priedēklis *sa-* akcentē pilnīgu objekta vai subjekta bojāšanu/sabojāšanos maksimālā kvantitātē. Visbiežāk darbības sekas ir neatgriezeniskas, t. i., ar citu darbību objekts vai subjekts vairs pilnībā nevar atgūt savu sākotnējo kvalitāti (sk. (270) piemēru). Dažu verbu nodarītais postījums var būt vēršams par labu, piemēram, *saliect* (objektu var atliect), *satraumēt* un *savainot* (var atveseļoties).

Bojājumu var izdarīt gan ar kāda instrumenta palīdzību: *sašaut*, *sabombardēt*, *sadegt*, *sadedzināt*, *sadurt*, *sadurstīt*, *saindēt*, gan ar tiešu mehānisku ietekmi: *samīdīt*, *samīt*, *sasist*, *saspert*, *saspaidīt*, *salauzt*, *saliect*, *salūzt*, *saplēst*, *saplosīt*, *sagāzt*, *sagāzties*, *sagraut*, *sagrūt*. Aplūkojot dažus verbus ārpus konteksta, nav skaidrs, kādā veidā noticis bojāšanas process. Ir tikai zināms, ka darbības sekas ir destruktīvas: *sabeigt*, *sabojāt*, *sabojāties*, *sabrukt*, *sačakarēt*, *sadragāt*, *sagandēt*, *sajukt*, *sakaut*, *sakropļot*, *sapostīt*.

Ir verbi, kas izsaka konkrētu dabā notiekošu procesu un tā beigas ar subjekta vai objekta kvalitātes zudumu (sk. (271) piemēru): *sabojāties, samaitāties, sapelēt, satrūdēt, satrunēt, sairt, sadrupt, saēst, sadilt, sadeldēt, sadēdēt*.

(270) *Padomju gados vairums dzirnavu aizsprostu **sabruka***. (lvTenTen14)

(271) *Kokam **satrūdot** vai **sadegot**, tas atkal nonāk atmosfērā*. (lvTenTen14)

8. nozīme. SADALĪŠANA DAUDZĀS DAĻĀS (33 verbi)

Papildus iepriekšējai bojāšanas nozīmei šīs grupas verbi konkretizē bojājuma veidu, t.i., darbības rezultātā objekts vai subjekts tiek sadalīts daudzās daļās. Objektu var sadalīt, izmantojot cilvēka fizisku spēku (ar roku, kāju, zobu palīdzību): *saplucināt, saberzt, sadrupināt, saraut, sadrumstalot, samīcīt, sastampāt, sakost, sakošļāt, sagrauzt, sagremot*. Sadalīšanai tiek izmantoti arī dažādi instrumenti – zāģis, cirvis, rīve, grieznes, u. tml.: *sazāģēt, sacirst, saskaldīt, sarīvēt, sablendēt, sagraizīt, sagriezt, sakapāt, samalt*. Sadalīšanās var notikt dabīgu procesu rezultātā: *saplaisāt, sasprēgāt, saplīst, sadalīties*. Bojājums var būt nepilnīgs *sašķelt/ties* (272) vai pilnīgs, neatgriezenisks: *sašķaidīt, sašķīst, saspridzināt, sasprāgt* (273).

(272) *Koka divgalotņu stumbrs ir **sašķēlies** divās daļās, un vienai no galotnēm draud nolūšana*. (lvTenTen14)

(273) *Viegls pieskāriens un mazā kristālu pils **sašķīst** un **sairst***. (lvTenTen14)

9. nozīme. REZULTATĪVA DARBĪBA (73 verbi)

Darbība var būt mērķtiecīga ar iepriekš ielānotu rezultātu. Verbi ar piedēkli *sa-* apzīmē ielānotā mērķa sasniegšanu. Ir verbi, kas saistīti ar iepriekšējā stāvokļa atgūšanu vai ideālā stāvokļa sasniegšanu. Šī nozīme ir pretēja destruktīvas darbības nozīmei. Verbi saistīti gan ar cilvēka veselību: *saārstēt, sadziedēt*, gan ārējā izskata uzlabošanu: *sakemmēt, safrizēt, sapost/ties, sapucēt/ties*, gan ar kārtības vai darbību atjaunošanu: *saslaucīt, satīrīt, savākt, sakārtot, salabot, sataisīt, saglābt, saregulēt, saremontēt, saklāt*.

Darbības mērķis var būt arī iegūt kaut ko īpašumā: *sadabūt, sagādāt, sagraubināt, sakasīt, sagrābsīt, sagrābt/ties, sakrāt/ties, salasīt, salaupīt, samangot, saraust*. Vairākiem verbiem piemīt gan kumulatīvā nozīme, gan vēl kāda cita nozīme, piemēram, *sakasīt* tiešā nozīmē apzīmē maksimālā daudzumā veiktu fizisku iedarbību uz kādu objektu (274), bet pārnestā nozīmē – kumulatīvu darbību (275) (piemērā tiek runāts par naudas līdzekļu iegūšanu pietiekamā apjomā).

(274) *Tāpat, stipri **sakasot** koduma vietas, var pievienoties bakteriālas infekcijas [..]*
(lvTenTen14)

(275) *Vai šomēnes būs tik daudz darba, lai varētu **sakasīt** īrei?* (lvTenTen14)

Darbības mērķis var būt gan fiziska objekta radīšana: *sameistarot*, gan kāda notikuma radīšana: *sarīkot*, *sarūpēt*, *saorganizēt/ties*, *sagatavot/ties*. Vairāki verbi apzīmē mentālu rezultatīvu darbību: *sarakstīt*, *saplānot*, *sadomāt/ties*, *sagudrot*, *sanumurēt*, *sarēķināt*, *saprogrammēt*. Ir verbi, kas saistīti ar cilvēka gribas sfēru: *savaldīt/ties*, *sakoncentrēties*, *sasniegt*, vai emocionālo sfēru: *sariebt*.

10. nozīme. DARBĪBAS REZULTĀTS MAKSIMĀLĀ DAUDZUMĀ (75 verbi)

Šīs grupas verbi papildus rezultatīvai darbībai vēl izsaka to, ka darbības rezultāts ir sasniegts pārpārēm vai maksimāli iespējamā daudzumā. Darbības rezultātā var tikt radīti vai uzkrāti daudzi objekti (sk. (276) piemēru). Priedēklīm *sa-* šāda saturatīva nozīme ir ļoti izteikta. To apliecina lielais verbu skaits šajā grupā. Daudzu objektu radīšanu vai iegūšanu īpašumā lielā skaitā apzīmē verbi *saudzēt*, *saaust*, *sabūvēt*, *sacelt*, *sacept*, *sadāvināt*, *sadēt*, *sadzimt*, *sapelnīt*, *sapirkt*, *saražot*, *sasliet*, *savairoties*, *savārīt*, *saveidot*, *sazagt/ties*, *sadrukāt*, *sakopēt*, *sacaurumot*, *sabakstīt*, *sakarināt*. Ir verbi, kas tiek lietoti pejoratīvā nozīmē, izsakot runātāja subjektīvu vērtējumu (sk. (277) piemēru). Tie bieži saistīti ar politiskiem procesiem un partiju sāncensību: *sasolīt*, *sabalstot*, *sadibināt*.

(276) Šodien, piemēram, **sacepu** kaudzi pankūku no ārkārtīgi lētiem miltiem. (lvTenTen14)

(277) Katrs no viņiem **sadibināja** savas partijas. (SAEIMA)

Ir verbi, kas saistīti ar norisēm dabā: *saplaukt*, *saziedēt*, *sadīgt*, *sasnigt*, *sariesties*, *sakuplot*. Verbi *salaistīt*, *salīt*, *samērcēt*, *samirkt*, *sasūkties* saistīti ar mitruma uzņemšanu maksimālā daudzumā. Uzņemt maksimālā daudzumā var arī citas substances, piemēram, krāsu: *sakrāsot*, vai netīrumu: *sasmērēt/ties*. Šos verbus varētu iekļaut arī kvalitātes maiņas grupā. Ar barības uzņemšanu maksimālā daudzumā saistīti verbi *sabarot*, *sadzirdīt*, *sadzerties*, *saēsties*.

Ar maksimālā daudzumā veiktu cilvēka mentālu vai radošu darbību gan pozitīvā, gan negatīvā nozīmē saistīti verbi *sadzejot*, *safantazēt*, *sastāstīt*, *safabricēt*, *sagrozīt*, *sacerēt*, *samurgot*. Arī citas personas ietekmēšanu var veikt pilnā mērā: *saslavēt*, *sabārt*, *sazombēt*. Pozitīvu emociju izpausmi izsaka verbi *sabužināt*, *sabučot*.

Verbi *sabildēt*, *safotografēt*, *safilmēt* apzīmē gan to, ka darbība veikta pamatīgi, aplūkojot darbībā iesaistīto objektu no dažādām šķautnēm, gan to, ka rezultāts ir bagātīgs. Pamatīgi veiktu darbību apzīmē verbi *sasegt*, *saelpoties*, *sapīpēties*, *salietoties*, *samācīt/ties*, *satrenēties*. Grupa verbu saistīti ar cilvēka veselības stāvokļa maksimālu pasliktināšanos kādā virzienā: *samežģīt*, *sasirgt*, *satraumēties*, *sasisties*, *saskrāpēt*.

11. nozīme. KOPIĢA DARBĪBA (62 verbi)

Šī ir viena no lielākajām grupām. Darbībā ir iesaistīti vairāki objekti vai subjekti. Verbus grūti šķirt no prototipiskās nozīmes verbu grupas. Šajā grupā virzība kopā notiek ar mērķi kaut ko kopā darīt. Darbības subjekts parasti ir fiziska persona.

Verbi izsaka aicinājumu virzīties kopā: *sapulcināt, sapulcēt/ties*. Virzības verbi izsaka daudzu iesaistīto pulcēšanos kopā: *salasīties, sabraukt, sakāpt, sarasties, sastāties, sasēsties*. Verbi nosauc darbību, kas vērsta uz kopīga viedokļa pieņemšanu pielāgojoties: *salāgot, sastrādāties, saskaņot, samērot, sarunāt, saspēlēties, sadziedāties, sadancot, saskanēt, sadarboties, sabalansēt, sabalsoties*. Starp personām iespējams fizisks vai emocionāls kontakts: *sarokoties, sasveicināties, sabučoties, saskatīties, sasmaidīties, samīļoties, saskarties*. Ir iespējama arī ilgstoša kontakta dibināšana: *sapārot/ties, saprecēties, saradoties*. Verbi apraksta kontakta dibināšanu: *sakontaktēties, sazvanīt/ties, sazināties, sadraudzēties, sapazīties, satikt/ties, sasaukties, sarunāties, sarakstīties*. Ir verbi, kas apraksta konfliktu starp vairākām iesaistītajām personām: *sastrīdēties, saplēsties, sakauties*. Vairākām personām var būt kāds kopīgs mērķis: *sacelties, sazvērēties*. Vairākas personas var ieguldīt maksimālu līdzekļu daudzumu kāda mērķa īstenošanai: *saziedot, sastīķēt, samesties*.

12. nozīme. ILGSTOŠS STĀVOKLIS (5 verbi)

Ar priedēkli *sa-* atvasinātu verbu, kas izsaka ilgstošu stāvokli, nav daudz. Transitīviem vārdiem priedēklis *sa-* var norādīt uz objektu akumulēšanu, piemēram, *saurbt caurumus*, bet, ja verbs ir atelisks un tam nav citas kvantifikācijas formas, tad akumulēšanas nozīme tiek pārnesta uz darbības ilgumu (*Divus un pusi gadus **sabijis** par mājskolotāju*) (Holvoet 2001, 151). Verbu *sataupīt, saglabāt, saglabāties, sadzīvot* motivētājverbi izsaka pasīvu darbību vai pat stāvokli, kurš nav ierobežots laikā. Priedēklis var akcentēt gan stāvokļa ilgstamību, gan to, ka darbība ir veiksmīga (sk. (278) piemēru).

(278) *Endoprotēze **saglabā** savu funkciju visu atlikušo mūžu.* (lvTenTen14)

3.11. Priedēklis *uz-*

J. Endzelīns (1971, 575–579) priedēklim *uz-* min piecas nozīmes:

- 1) kustība ir vērsta augšup (*uzsprāgst gaisā*);
- 2) kustība ir pabeigta, un tā vērsta uz kaut kā virsmu (*to uzmaucu liepas celmam*);
- 3) objekts pievienojas kaut kam citam (*uzadīt*);
- 4) darbība virzīta uz kādu personu vai lietu (*laipni uzrunā bēdīgo*);

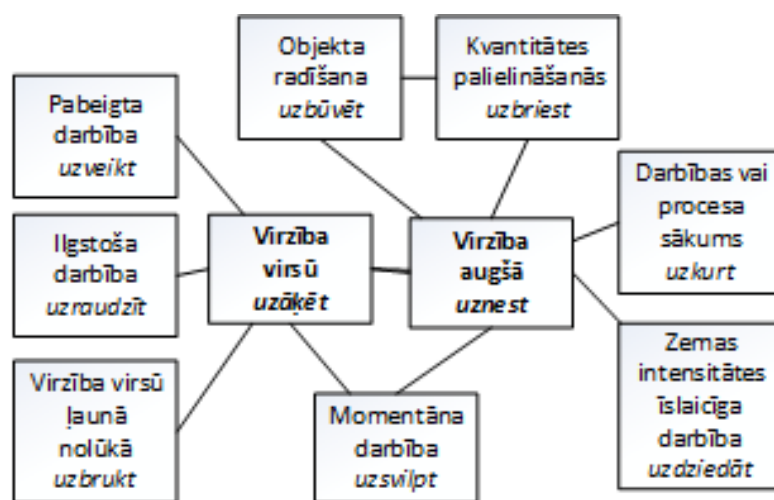
5) darbība ir pabeigta, un vēlamais mērķis ir sasniegts (*ko pa dienu uztaisu, tas pa nakti sagāžas*).

E. Soida (2009, 241–256) norāda, ka telpiskajā orientācijā priedēkļa *uz-* nozīme atbilst apstākļa vārda *augšup* vai *viršū* semantikai un šajā nozīmē tas ir antonīms priedēklim *no-* (*uzlidot*). Priedēklis *uz-* raksturo rezultatīvu darbības sākumu (*uzelpot*), pēkšņu darbības sākumu (*uzbangot*), daļēji veiktu darbību (*uzirdināt*), pilnā mērā veiktu darbību (*uzaugt*) un laika ziņā ilgstošu darbību (*uzbarot*).

A. Vulāne (2015, 285–286) min 13 dažādas šī priedēkļa nozīmes. Bez iepriekš nosauktajām A. Vulāne min arī darbību, kuras rezultātā objekts tiek sabojāts (*uzplēst zeki uz zara*), darbību, kas raksturo nejaušu sastapšanos (*uzskriet mežsargam*), kā arī vēl citas līdzīgas darbības. Tiek atzīmēts, ka vārdiem ar priedēkli *uz-* vērojama semantiskā sinonīmija arī ar citu priedēkļu vārdiem (*uzsvīpt – pasvīpt, uzaugt – izaugt*).

T. Matiasens (1997, 161) priedēklim *uz-* min nozīmi ‘uz augšu’ jeb ‘viršū’ (*uzsplaut, uzziest, uzgriezt (gaismu)*).

Priedēkļa *uz-* nozīmju analīzei aplūkoti 354 priedēkļvārdi. Radiālajā nozīmju modelī ietvertas desmit nozīmes (sk. 19. attēlu). Priedēklim *uz-* ir divas centrālās nozīmes, kas saistītas ar virzību augšā un virzību viršū. Tās daļēji pārklājas, jo vienas darbības ietvaros var secīgi izpausties abas nozīmes.



19. att. Priedēkļa *uz-* radiālais nozīmju modelis

1. nozīme. VIRZĪBA AUGŠĀ (56 vārdi)

Virzības vārdi, piemēram, *uzkāpt, uzlaisties, uzlēkt, uzlīst, uzstums/ties, uzstiept, uznest, uzvīties, uzcelties, uzrausties*, apzīmē subjekta virzību vai objekta virzīšanu no vertikāli zemākas pozīcijas telpā uz augstāku. Atkarībā no konteksta šie paši vārdi var apzīmēt arī virzību

viršū kaut kam. Virzība augšā raksturo virzīšanās procesa norisi (279), virzība viršū vairāk akcentā darbības rezultātu (279).

(279) *Lai bākā **uzkāptu** nepieciešams diezgan papūlēties.* (lvTenTen14)

(280) *Dažbrīd likās, ka viņa tam maisam **uzkāps** viršū un sabradās to.* (lvTenTen14)

Konkrētas fiziskas darbības verbi saistīti ar objekta pārvietošanu no lejas augšā. Tā var būt gan šķidrums pārvietošana augšup: *uzpumpēt, uzsūkt, uzsūknēt*, gan iepriekš zemē nosviesta vai izlieta objekta virzīšana prom vai augšā: *uzlaižīt, uzmazgāt, uzslaucīt*, gan kādas darbības veikšana, virzot augšup kādu priekšmetu: *uzšūpot, uzšķērst, uzlauzt*. Objekta pārvietošana augšup var mainīt tā kvalitāti, piemēram, *uzart* vai *uzrakt zemi*.

Parasti neapzinātais tiek saistīts ar atrašanos zem kādas robežšķirtnes. Pretstatā tam apziņas sfēra telpiski atrodas virs neapzinātā. Abstraktas darbības verbi vai abstraktu darbību apzīmējoši verbi *uzvandīt, uzvirpuļot, uzurdīt, uzjundīt, uznirt* saistīti ar abstrakta objekta virzīšanu vai virzīšanos no neapzināta vai aizmirsta stāvokļa augšup apzinātā stāvoklī (sk. (281) piemēru).

Līdzīgā nozīmē tiek lietoti maņu verbi *uztaustīt, uzost* un *uzošņāt*, kuri izsaka nezināmā atklāšanu jeb pāriešanu apzinātā stāvoklī. Pāreju no nezināmā zināmajā apzīmē arī verbi, kas saistīti ar informācijas iegūvi: *uzzināt, uzjautāt, uzvaicāt, uzprasīt, uzmeklēt, uzvert, uzminēt*.

Ar virzību augšup saistīta augstāka sociālā statusa iegūšana: *uzdienēties, uzkalpoties*.

(281) *Kijevas Maidana fotogrāfijas **uzjundī** atmiņas par 1991. gada barikāžu laiku Rīgā.*
(SAEIMA)

2. nozīme. OBJEKTA RADĪŠANA (41 verbs)

Šajā grupā iekļauti konkrētas fiziskas darbības verbi. To darbības rezultātā tiek radīti dažāda veida objekti. Verbi *uzcept/ties, uzvārīt/ties, uzbrūvēt* saistīti ar ēdiena pagatavošanu. Verbi *uzšūt, uztamborēt, uzaust, uzadīt, uzmodelēt, uzpīt* vai *uzvīt* saistīti ar apģērba vai rotājumu pagatavošanu. Verbi *uzmālēt, uzgleznot, uzfilmēt, uzrasēt, uzskicēt* saistīti ar vizuāla objekta radīšanu, verbi *uzfilmēt* un *uzkomponēt* – ar skaniska objekta radīšanu. Verbi *uzziedināt* un *uzdīgt* saistīti ar augu valsti. Verbi *uzbūvēt, uzmūrēt, uzprojektēt, uzslīet* saistīti ar būvniecību. Verbi *uzprogrammēt* un *uzkodēt* apzīmē digitālu objektu radīšanu. Verbu *uzburt, uzģenerēt, uzražot, uzmeistarot, uzapt* radītais objekts atklājas kontekstā (sk. (282) piemēru).

(282) *Reizēm **uzmeistaroju** kādas pankūkas (pildītās-kartupeļu, plānās, rauga).*
(lvTenTen14)

3. nozīme. KVANTITĀTES PALIELINĀŠANĀS (49 verbi)

Šīs grupas verbi apzīmē jau esoša objekta vai subjekta mainīšanu vai mainīšanos, kas saistīta ar kādas īpašības kvantitatīvu palielināšanu vai palielināšanos. Virzība augšā notiek abstraktā nozīmē. Palielinās kādas īpašības kvantitātes skalas vērtība.

Objekta apjoma palielināšanos (sk. (283) piemēru) izsaka verbi *uzbarot/ties, uzblīst, uzbrīdināt, uzbrīst, uzbužināt, uzirdināt, uzkult, uzmilzt, uzpampt, uzputot/ties, uzpūst/ties, uzrušināt, uzrūgt, uzraudzēt, uztūkt*. Dažiem verbiem ir negatīva pieskaņa, piemēram, *uzblīst* vai *uztūkt*. Tie liecina par neveselīgu vai nevēlamu apjoma palielināšanos (sk. (284) piemēru). Savukārt verbi *uzrušināt* un *uzirdināt* liecina par pozitīvām pārmaiņām. Šie verbi izsaka augsnes apstrādāšanas procesu, kura rezultātā augsnes kvalitāte uzlabojas.

(283) *Un tad šī mīkla **uzrūgst** un no tās ir laba maize.* (SAEIMA)

(284) *Rezultātā viņu pēdas **uztūka** tik ļoti, ka viņas nevarēja pastaigāt.* (lvTenTen14)

Objekta temperatūras palielināšanos apzīmē verbi *uzkarsēt, uzkarst, uzsildīt/ties, uzsilt*. Kvantitatīvi palielināties var arī kāda konteinera piepildījums: *uzkrāt/ties, uzlādēt/ties, uzpildīt/ties, uztankoties*. Verbi *uztrenēt/ties* apzīmē kādu prasmju kvalitatīvu vai kvantitatīvu pieaugumu. Augšanas procesa kvalitatīvas un kvantitatīvas pārmaiņas izsaka verbi *uzaudzēt, uzaudzināt, uzaugt*.

Vēlamās īpašības iegūšana var būt ietverta bezpriedēkļa verba motivētājā īpašības vārdā: *uzasināt* (darināts no īpašības vārda *ass*). Taču ne vienmēr. Šī vārda sinonīmu *uztrīt* nav motivējis citas vārdšķiras vārds.

Ir verbi, kuriem raksturīgākas pozitīvas kvalitatīvas pārmaiņas, piemēram, *uzlabot/ties, uzlakot, uzpost/ties, uzpucēt/ties, uzpulēt, uzpušķot, uzskaņot, uzspodrināt*.

4. nozīme. DARBĪBAS VAI PROCESA SĀKUMS (20 verbu)

Verbi ar priedēkli *uz-* saistīti ar fāzes sākuma procesu. Darbība nav ierobežota. Parasti tā tiek turpināta arī pēc novērojuma laika beigām. Verbi izsaka konkrētu fizisku darbību, kas saistīta ar kāda mehānisma iedarbināšanu: *uzdegt, uzgriezt, uzkurbulēt, uzslēgt, uzstartēt*. Ir verbi, kas saistīti ar uguns aizdegšanu/aizdegšanos: *uzkurināt, uzkurt, uzliesmot* vai saules gaismas parādīšanos: *uzspīdēt*. Verbi *uzziedēt, uzplaucēt, uzplaukt* saistīti ar augu valstī notiekošiem procesiem. Šo verbu darbības sākums ir inhoatīvs. Verbi *uzdrīkstēties* un *uzdrošināties* saistīti ar aktīvas rīcības uzsākšanu, pārvarot kādas emocionālas barjeras. Ar cilvēka aktivitātēm saistīti arī verbi *uzrunāt, uzsākt, uzrīkot*.

5. nozīme. ZEMAS INTENSITĀTES ĪSLAICĪGA DARBĪBA (22 verbi)

Ar brīvā laika pavadīšanu un patīkamu emociju izrādīšanu saistīti verbi *uzdancot, uzdejojot, uzdziedāt, uzspēlēt, uzsvilpot*. Patīkamas emocijas smēķētājiem rada arī verbi *uzpīpēt* vai *uzsmēķēt*. Verbi *uzlielīt, uzklausīt, uzsmaidīt, uzmundrināt* un *uzslavēt* apzīmē pozitīva vērtējuma izteikšanu vai emocionālu atbalstu. Arī ēšanas process var radīt patīkamas sajūtas. Ar nelielu ēdiena iebaudīšanu saistīti verbi *uzcienāt/ties, uzēst, uzkost, uzgrauzt* (sk. (285) piemēru). Verbi *uzgaidīt* un *uzkavēties* izsaka aktīvas darbības atlikšanu uz kādu laiku (sk. (286) piemēru). Visas darbības tiek veiktas nelielā mērā, un tās nav ilgstošas.

(285) *Cilvēki šeit neuzturas ilgu laiku, drīzāk iegriežas, lai ātri **uzkustu** pirms nakts uzdzīves [..]* (lvTenTen14)

(286) *Kad būs iesniegti visi dokumenti, nāksies **uzgaidīt pāris minūtes**, kamēr tiesības tiks sagatavotas.* (lvTenTen14)

6. nozīme. VIRZĪBA VIRSŪ (95 verbi)

Virzība virsū ir otra centrālā priedēkļa *uz-* nozīme. Verbu skaits šajā nozīmē ir pat lielāks nekā proritipiskajā nozīmē ‘virzība augšā’. Šīs grupas verbus var iedalīt vairākās apakšgrupās:

- 1) virzības verbi, kas saistīti ar uzvirzīšanos virsū objektam: *uzvelt/ties, uzslīdēt, uzmlūt, uzmet, uzlidot, uzbraukt, uzbdīt, uzkrīst, uzgāzties, uzraust, uzripināt, uzripot, uzsviest, uztriekties, uzvirzīt*;
- 2) fiziskas darbības verbi, kas saistīti ar cilvēka ķermeņa apgērbšanu: *uzaut, uzgērbt, uzlaikot, uzmaukt, uzspīlēt, uzstīvēt, uzstūķēt*;
- 3) fiziskas darbības verbi, kas saistīti ar kaut kā piestiprināšanu objektam: *uzāķēt, uzspraut, uzbāzt, uzdurt, uzkabināt, uzkarināt, uzmetināt, uzmontēt, uzlīmēt, uzpotēt, uzskrūvēt*;
- 4) fiziskas darbības verbi, kas saistīti ar kaut kā novietošanu uz objekta virsmas: *uzbērt, uzbirdināt, uzbirdēt, uzkaisīt, uzklāt, uzliet, uzlikt, uzpilināt, uzpilēt, uzputināt, uzrullēt, uzrīvēt, uzsegt, uzsedzināt, uzsedsties, uzstēt, uzstīvēt, uzskalot, uzsmidzināt, uzsnigt, uzšļakstīt, uzšļākt*;
- 5) verbi, kas rada paliekošas sekas: *uzkopēt, uzkrāsot/ties, uzķēpāt, uzpludināt, uzrakstīt, uzslāņoties, uzsmērēt, uztetovēt, uztriept, uzziest*.

7. nozīme. MOMENTĀNA DARBĪBA (26 verbi)

Momentāna darbība ir saistīta ar kustību, skaņu un gaismu.

Visvairāk verbu saistīti ar pēkšņu gaismas parādīšanos: *uzdzirksteļot, uzdzirkstīt, uzmirdzēt, uzplaiksnīt, uzspīdināt, uzšķilt, uzšvirkstēt, uzzibsūt* (sk. (287) piemēru).

(287) *Pēkšņi uz ielas **uzzībsnīja** neparasti spilgta gaisma [..]* (lvTenTen14)

Otra populārākā nozīme piemīt virzības un konkrētas fiziskas darbības vārdiem, kas apzīmē pēkšņu kustību: *uzbangot, uzklikšķināt, uzmirksšķināt, uzmutuļot, uzsisst, uzsprāgt, uzspriecināt, uzspurgt, uzšauties, uztrūkties, uzvēdīt, uzvējot, uzviļņot, uzvirmot*. No lietvārdiem darinātiem vārdiem raksturīga poētiska nokrāsa (sk. (288) piemēru). Lietvārdi rada iespaidu par kustības intensitāti, piemēram, *uzviļņot* (bezpriedēkļa verbu motivē lietvārds *vilnis*, verbs apzīmē nelielu kustību), *uzbangot* (bezpriedēkļa verbu motivē lietvārds *bangā*, verbs apzīmē ļoti spēcīgu kustību).

Daži vārdi saistīti ar momentānu skaņas izpausmi: *uzgavilēt, uzsaukt, uzsvilpt, uztaurēt*.

(288) *Emocijas mačā **uzbangoja** jau pēc nospēlētām nieka 64 sekundēm*. (lvTenTen14)

8. nozīme. VIRZĪBA VIRSŪ ĻAUNĀ NOLŪKĀ (28 vārdi)

Īpaši izdalāma nozīme 'virzība virsū ļaunā nolūkā', jo šādu vārdu ir diezgan daudz. Verbus vieno mērķis apzināti darīt sliktu kādam vai veikt kaut ko slikti.

Emocionālu agresiju var izrādīt ar skaņas vārdu palīdzību: *uzbrēkt, uzblaut, uzkliegt, uzšņākt, uzrēkt, uzriet, uzrūkt*. Skaņas efekts sākas momentāni, tas ir īslaicīgs un ar zemu intensitāti, un tas vērsts kāda adresāta virzienā (sk. (289) piemēru).

(289) *Viņš **uzrēca** sunim, tas asti ierāvis kājstarpē lēni, gar pašu zemi, vilkās pie vīrieša*. (lvTenTen14)

Agresiju ar fiziska spēka palīdzību izsaka vārdi *uzbrukt, uzdauzīt, uzklupt*. Varas pārņemšanu izsaka vārds *uzkundzēties*. Nevēlamu uzmanību izsaka vārdi *uzmākties, uzplīties*. Gatavošanos ļaunai darbībai izsaka vārds *uzglūnēt*. Kāda noskaņošanu negatīvi pret kādu citu izsaka vārdi *uzrīdīt, uzkūdīt*. Lietojot vārdus *uzšķaudīt* un *uzspļaut* pārnestā nozīmē, var izrādīt nievājošu attieksmi (sk. (290) piemēru). Nievājoša vai pavirša attieksme ietverta verbos *uzskrāpēt, uzskribelēt, uzskricelēt*. Kādam var likt kaut ko darīt, izmantojot verbos *uzkraut, uzkrāmēt, uzgāzt, uzgrūst, uzspiest*.

(290) *Arī mēs taču **uzšķaudām** likumam, pat tad, ja uz spēles ir citu satiksmes dalībnieku dzīvība*. (lvTenTen14)

9. nozīme. ILGSTOŠA DARBĪBA (7 vārdi)

Šīs grupas vārdi apzīmē ilgstošu, laika ziņā neierobežotu darbību. Darbību var arī jebkurā brīdī pārtraukt (sk. (291) piemēru). Šajā grupā iekļauti vārdi *uzlūkot, uzmanīt/ties, uzpasēt*,

uzpirkt, uzraudzīt, uzturēt. Motivētājverbs bez priedēkļa ilgstošas darbības nozīmē netiek lietots.

(291) **Uzpērkam** visu marku automašīnas, gan jaunas, gan lietotas, gan jaunāka gada izlaiduma, gan ne tik jauna. (lvTenTen14)

10. nozīme. PABEIGTA DARBĪBA (10 verbi)

Šī ir vispārīga nozīme, kurā iekļauti citur neiederīgi verbi. Verbiem *uzaicināt, uzlūgt, uzdāvēt, uzdāvināt, uzņemt, uzpurēt/ties, uzvarēt, uzveikt, uzvānīt* joprojām ir saikne ar pamatnozīmi ‘virzība augšā’, taču tā nav spilgti izteikta. Dažiem verbiem priedēklis piešķir pabeigtību, nemainot verba nozīmi, piemēram, *upurēties* un *uzpurēties*. Citos piemēros priedēkļverbam un motivētājverbam ir atšķirīgas nozīmes, piemēram, *varēt* un *uzvarēt*.

4. Verbu prefiksoīdi latviešu valodā

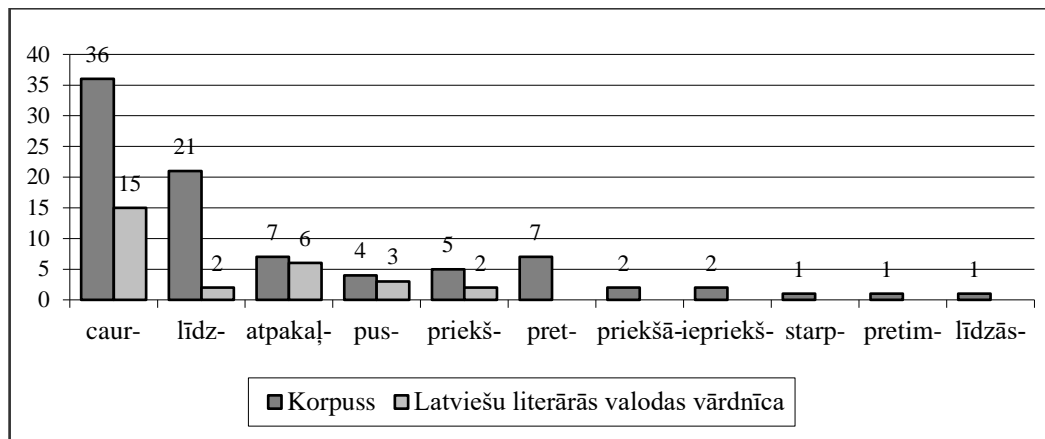
Mūsdienu valodā vērojams ar prefiksoīdiem darinātu verbu skaita pieaugums, ko var skaidrot ar nepieciešamību izteikt vienotu jēdzienu vienā vārdā. Šim nolūkam tiek izmantoti valodā jau eksistējoši elementi, apstākļa vārdi, kuri transpozīcijas gaitā pārtop par prefiksoīdiem (Dimante 2000, 15–18). Apstākļa vārdu transpozīcijas piemēri skatāmi 7. tabulā.

7. tabula

Apstākļa vārdu transpozīcijas piemēri (tabula veidota pēc Dimante 2000).

Apstākļa vārds	Prievārds	Prefiksoīds
<i>Iziet mežam cauri.</i>	<i>Elpot caur muti.</i>	caurejošs
<i>Iekšā ir silti.</i>	<i>Tās tev iekš pūra.</i>	iekšdarbi
<i>Aiz stigas priekšā kaut kur vēl pavisam tālu rēja suņi un klaigāja dzinēji.</i>	<i>Priekš vakara uznāca lietus.</i>	priekškāja
<i>Pretī plūst tīkams vēsums. Teikt zobgalības pretim.</i>	<i>Glaudīt kaķi pret spalvu. Viņa paspēra soli pretim Edvartam..</i>	pretspiediens pretimnākot
<i>Sēdēt akmenim viršū.</i>	<i>Turēt roku virš acīm.</i>	virsbūve

Daudzi vārdi ir pēc vācu valodas parauga darināti kalki, piemēram, verbs *līdzdarboties*, kura lietošanu finītās formās vairāki valodnieki ir uzskatījuši par nevēlamu (Endzelīns 1980, 21; Freimane 1993, 363).



20. att. Ar prefiksoīdiem darinātu verbu skaits

„Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (Bendiks et al. 1972–1996) ir aptuveni 30 verbi, kas darināti, izmantojot prefiksoīdus (šādu skaitu min A. Vulāne (1992, 102)). „Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā”, lvTenTen14 korpusā un citās avotu sarakstā minētajās tīmekļa vietnēs atrasti piemēri vairāk nekā 80 ar prefiksoīdiem darinātiem vārdiem (sk. 20. attēlu). „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” (Bendiks et al. 1972–1996) verbu skaitā iekļauti arī tie verbi, kuriem lieto tikai divdabja formas. No korpusiem ekscerpētajā verbu sarakstā iekļauti tikai tādi verbi, kuri lietoti nenoteiksmē vai finītās formās.

4.1. Prefiksoīds *caur-*

Prievārds *caur* norāda „virzību kam cauri, pārvarot šķēršļus” vai arī „uz realizēšanas līdzekli” (Paegle 2003, 192). R. Veidemane (2002, 502) par prefiksoīdu *caur(i)* saka, ka tas ir visproduktīvākais no verbu salikteņu darināšanā lietotajiem komponentiem. Arī promocijas darba autore to konstatējusi, atrodot lietojuma piemērus 36 vārdiem ar prefiksoīdu *caur-*: *caurgriezt, caurkonektēties, caurkniebt, caurkliegt, caurkost, caurbrist, cauriet, caurlasīt, caurlauzt, caurmest, caursalt, caurskriet, caurspiest, cauršūt, caurskatīt, caurlūkot, caurstarot, caustrāvot, cauršaut, caurvīt, caurbraukt, cauraust, caurlaist, cauraugt, caurvadīt, caurdurt, caururbt, caurkrist, caurplūst, caurceļot, caurauklot, caurdegt, caurpūst, caursist, caurstaigāt, cauršķelt*. R. Veidemane (2002, 502) piebilst arī to, ka vērā ņemamu kvantitatīvu izmaiņu ar *caur-* darinātu verbu lietojumā nav. No 18.–20. gadsimtam šādi verbi pat darināti biežāk, iespējams, pat no jebkura verba, kura semantika ļauj to lietot vārdkopā ar apstākļa vārdu *cauri*, piemēram, Raiņa (1978, 318) dzejā sastopams verbs *caurstatot* – *Kad vēl tās acis caurstaros man sirdi*. J. Endzelīns (1980, 17) verbu ar *caur-* uzskata par nevēlamiem vācu valodas kalkiem.

Minot piemērus *caurstrāvot* un *strāvot cauri*, R. Veidemane (2002, 503) konstatē, ka saliktenim piemīt niansētāka un abstraktāka nozīme, saliktenī darbības vārds ir mazāk akcentēts, salīdzinot ar to, kā tas ir atbilstošā vārdu savienojumā.

Analizējot verbu ar *caur-* piemērus, var konstatēt vairākas semantiski līdzīgu motivētājverbu apakšgrupas. Tās ir šādas:

- 1) Lielāko grupu veido virzības verbi, piemēram, *brist* (292), *skriet* (293), *staigāt* (294), *ceļot* (295), *iet*, *braukt*. Prefiksoīds verbiem piešķir nozīmi, kas saistīta ar noteiktas, ierobežotas distances pārvarēšanu, dažkārt pat sastopoties ar šķēršļiem. Šī nozīme sakrīt ar prievārda *caur* nozīmi. Prefiksoīda *caur-* pievienošana dažiem virzības verbiem maina to valenci. Piemēram, verbam *caurstaigāt* iespējams pievienot objektu akuzatīvā. Šāda īpašība nepiemīt motivētājverbam *staigāt*. Līdzīga sintaktiskā lietojuma maiņa redzama arī starp priedēkļverbu un tam atbilstošu bezpriedēkļa verbu, piemēram, *staigāt (pa mežu)* un *izstaigāt (mežu)*. E. Soida (2007, 235) atzīmē, ka priedēkļa pievienošana var pietuvināt verbam kādu tālāku teikuma locekli, piemēram, pamatverbam kontekstā eksistē ar prepozīciju lietots akuzatīvs, bet prefiksālajam atvasinājumam – objekts bez prepozīcijas.

(292) *a mums te slapjš, ka ne caurbrist vietām* (timeklis-1.0)

(293) *Man bija nepieciešamība caurskriet Valgu no robežas līdz autoostai un pēc tam atpakaļ* (timeklis-1.0)

(294) *Soda ekspedīcija caurstaigāja Latviju un sodīja ikvienu, kas bija izrādījis kaut vismazāko nepaklausību.* (timeklis-1.0)

(295) *Lielā skaitā caurceļo arī bezdelīgas un čurkstes [..]* (timeklis-1.0)

- 2) Ir verbi, kuri nosauc cilvēka veiktu rezultatīvu darbību, piemēram, *šūt* (296), *durt*, *lauzt*. Arī šiem verbiem *caur-* piešķir visam objektam cauri virzītas darbības nozīmi.

(296) *Paredzēts cauršūt papīra paku biezumā līdz 8 lapām.* (timeklis-1.0)

- 3) Vairāki verbi saistīti ar procesiem dabā, piemēram, *caurdegt* (297), *cauraugt* (298), *caurplūst*. Process aptver visu objektu, atstājot paliekošas sekas.

(297) *Jumta sistēma caurdeg 30 minūšu laikā, bet necaurdeg iepriekšējā liesmas pārbaudē.* (EUR-Lex)

(298) *Metastāzes cauraug dzīvībai svarīgus orgānus un organisms iet bojā* (timeklis-1.0)

4) Ir verbi, kuri tiek izmantoti sporta terminoloģijā. Šķiet, ka tieši prefiksoīds *caur-* ir cieši saistīts ar sportam raksturīgu ātru darbību, turklāt šādu verbu lietojums emocionāli paspilgtina tekstu. Piemēros (299) un (300) darbība saistīta ar pretinieka pārspēšanu. Pretinieks ir kā šķērslis, kurš tiek pārvarēts, virzoties uz mērķi.

(299) *Dembinskis ar precīzu sitienu caursīta Romanovu* (timeklis-1.0)

(300) *Baldones metējs trīs reiz caurmet pretiniekus, ļaudams savējiem sākt uzbrukumu* (timeklis-1.0)

Nereti verbi tiek lietoti pārnestā nozīmē. Lai izteiktu objekta *doma* ātru virzību cauri cilvēka prātam, piemērā (301) tas tiek lietots ar verbu *cauršaut*. Verbs *caurkost* piemērā (302) izsaka grūti notiekošu izpratnes procesu. Ar *caur-* tiek akcentēts pilnā mērā sasniegts rezultāts jeb pilnīga izpratne par objektu *eposs*.

(301) *Bet ar viņa pirmajiem apsveicināšanās vārdiem kā zibens cauršauj doma kāds būs šis cilvēks [..]* (timeklis-1.0)

(302) *Myst eposa otro daļu es tā arī neesmu spējis caurkost* (timeklis-1.0)

Telpiskas orientācijas nozīmē prefiksoīds *caur-* apvieno priedēkļu *ie-* un *iz-* semantiku. Iespējams, ar to var skaidrot šī prefiksoīda popularitāti, jo tikai ar priedēkļverbu, kas atvasināts ar vienu priedēkli un kuram kontekstā neseko virzienu norādošs apstākļa vārds, nav iespējams apzīmēt darbību, kura vispirms virzās iekšā kādā objektā, bet pēc tam – ārā no tā.

Verbus ar prefiksoīdu *caur-* un priedēkli *pār-* mēdz lietot arī sinonīmiskā nozīmē. Piemērā (292) verbs *caurbrist* un piemērā (303) verbs *pārbrist* norāda uz telpā virzītu darbību, kuras mērķis ir pārvarēt šķērslī.

(303) *tas ir ļoti plats, pārbrist nekādu cerību* (timeklis-1.0)

4.2. Prefiksoīds *līdz-*

Prefiksoīds *līdz-* tiek lietots apstākļa vārda *līdzī* nozīmē, kas apzīmē procesa vai darbības kopīgu norisi. Ar prefiksoīdu *līdz-* tiek lietoti verbi: *līdzspriest, līdzlemt, līdzdalīt, līdzzināt, līdzfinansēt, līdzpārdzīvot, līdzdarboties, līdzņemt, līdzizraisīt, līdzmarķēt, līdzparakstīt, līdzsadedzināt, līdzsekot, līdzstrādāt, līdzdzīvot, līdzveidot, līdzproducēt, līdzradīt, līdznēsāt, līdznest, līdzdalīties*. Daudzi no verbiem ir okacionāli darinājumi. Vairāku verbu darināšanu motivējusi vēlme vienā vārdā pārtulkot svešvalodā eksistējošu vārdu. To labi parāda Eiropas Savienības likumu tulkojumi. Teikums (304) tulkots no angļu valodas teikuma (305). Tulkotot

mainās arī teikuma sintakse. Parasti latviešu valodas priedēkļverbam angļu valodā atbilst prepozicionāla verbāla frāze. Šāds tulkošanas veids raksturīgs arī ar prefiksoīdiem darinātiem vārdiem. Piemēram, latviešu valodas verbs *līdzsekot* ir angļu frāzes *to follow up* tulkojums.

- (304) *Komisija **līdzsekos** globālu un reģionālu saistību izpildei, veicinot jūras piedrazojuma apkarošanai veiktus rīcības plānus, kuros galvenā uzmanība vērsta uz RJK visā Eiropā.* (EUR-Lex)
- (305) *The Commission will **follow up** on global and regional commitments by promoting marine litter action plans focusing on RSCs around Europe.* (EUR-Lex)

Taču iespējama arī sarežģītāka sintaktisko struktūru transformācija. Nolūka palīgteikums ar priedēkļverbu piemērā (306) ir tulkots no lietvārda frāzes, kuru veido galvenais lietvārds *procedures*, kam pakārtota prepozicionāla frāze *for the sharing* (307). Šo angļu valodas frāzi ir iespējams tulkot, arī būtiski nemainot teksta sintaksi, t.i., ar frāzi *informācija līdzdalīšanai*, taču šāda pieeja radītu diezgan neskaidru tulkojumu vārda okazionalitātes dēļ.

- (306) *Ja vajadzīgs, Komiteja izstrādā procedūras, lai Dalībvalstis varētu **līdzdalīt** attiecīgo informāciju un labu praksi par starptautisko standartu piemērošanu.* (EUR-Lex)
- (307) *The Committee shall develop procedures **for the sharing** by Members of relevant information, and best practices, on the implementation of international standards, as appropriate.* (EUR-Lex)

Pretstatā no jauna darinātiem vārdiem, kuri atrodami tikai tulkojumos no angļu valodas un kuri dzimtās valodas runātājam šķiet nepierasti, piemēram, verbs *līdzsadedzināt*, verbi *līdzzināt* un *līdzspriest* latviešu literārajā valodā ir bijuši jau sen. Tie ir atrodami jau latviešu literatūras klasiķu darbos, piemēram, M. un R. Kaudzīšu romānā „Mērnīku laiki” (308). Mūsdienu valodā šie vārdi nav bieži sastopami, tomēr daži piemēri ir konstatēti (309).

- (308) *«Kādēļ?» viņš prasīja vēl, it kā gribēdams likt saprast, ka viņam arī ir tiesība **līdzzināt** un **līdzspriest** par iedzītā vezuma izdabūšanu.* (Matīss un Reinis Kaudzītes. Mērnīku laiki, II nodaļa)
- (309) *Šāda uzvedība neapšaubāmi ir gudra, jo tā atbrīvo no bezgala garlaicīgā apgrūtinājuma **līdzzināt** ausī iečukstētas atzišanās.* (rigslaiks.lv)

„Latviešu valodas vārdnīcā” (Mühlenbachs 1925, 480) ir daudz pēc vācu valodas parauga darinātu verbu, kuri nenoteiksmē minēti kopā ar prefiksoīdu *līdz-*, piemēram, *līdzgavēt*, *līdziet*, *līdzjust*, *līdznākt*, *līdzstrādāt*, *līdzjust*, *līdzrunāt*, *līdzvest*, taču finītājās formās norādīts verbs ar tam sekojošu apstākļa vārdu, piemēram, *gavēju līdz*.

4.3. Retāk lietoti prefiksoīdi

Vairumam prefiksoīdu piemīt virziena vai laika nozīme. Tās ir arī primārās priedēkļu nozīmes. Tiek lietoti šādi verbi: *pretnostatīt, pretstatīt, pretjautāt, pretdarboties, pretuzbrukt, pretargumentēt, pretstāvēt, pretimrunāt, priekšstatīt, līdzāspastāvēt, priekšsijāt, priekšskatīt, priekšfinansēt, atpakaļizplatīt, atpakaļievest, atpakaļizvest, atpakaļsaistīties, atpakaļsavienot, atpakaļkonvertēt, starpizmantot, priekšāstādīt, priekšāteikt, iepriekšplānot, iepriekšpasūtīt.*

Verbi ar *pus-* apzīmē daļēji veiktu darbību vai procesu: *pustonēt, pussagrūt, pussapūt, pusaizmigt.*

Ar prefiksoīdu *pret-* un *pretim-* palīdzību iepriekš veiktas darbības virziena tiek vērsta atšķirīga, konfliktējoša darbība.

Prefiksoīdiem *līdz-* un *līdzās-* ir atšķirīga nozīme. Prefiksoīds *līdzās-* verbam *līdzāspastāvēt* piešķir kopīgas eksistences nozīmi, bet *līdz-* vārdiem *līdzdarboties, līdzzināt* un citiem – tādas pašas darbības nozīmi.

Verbi ar *atpakaļ-* apzīmē iepriekš veiktai darbībai pretēju darbību, verbi ar *priekš-* – laika ziņā iepriekš veicamu darbību, kurai sekos kāda cita. Prefiksoīdam *priekšā-* ir gan vietas (*priekšāstādīt*), gan laika (*priekšāteikt*) nozīme. Tāpat, kā ar prefiksoīdu *caur-* darinātie verbi, arī verbi ar prefiksoīdiem *atpakaļ-* un *priekš-* ir darināti, tulkojot no angļu valodas. Vārds *atpakaļievest* piemērā (310) ir angļu valodas vārda *re-import* (311) tulkojums. Vārds *priekšsijāt* piemērā (312) ir angļu valodas vārda *pre-sieve* (313) tulkojums.

- (310) *pārņēsājami mūzikas instrumenti, ko atpakaļievest ceļotāji un uz ko attiecas atbrīvojums no ievadmuitas nodokļa atpakaļnosūtītām precēm saskaņā ar Kodeksa 203. pantu* (EUR-Lex)
- (311) *portable musical instruments re-imported by travellers and benefitting from relief from import duty as returned goods in accordance with Article 203 of the Code* (EUR-Lex)
- (312) *Granulētu barību var priekšsijāt, ja abas frakcijas analizē kā atsevišķus paraugus* (EUR-Lex)
- (313) *Pelleted feeds may be pre-sieved if both fractions are analysed as a separate sample.* (EUR-Lex)

4.4. Prefiksoīdi un dubultā prefiksācija

Dubultajā prefiksācijā sekundārais priedēklis precizē darbības daudzumu vai marķē tās pabeigtību, tam nav telpiskas nozīmes (Horigučī 2015a, 145). Verbā *pretnostatīt* darbības pabeigtību akcentē primārais priedēklis *no-*, savukārt prefiksoīdam ir telpiska nozīme.

Priedēklis *no-* šajā verbā ir leksikalizējies. Pabeigtas darbības nozīme ir arī verbam *pretstatīt*, taču verbs *pretnostatīt* īpaši to akcentē. Tomēr šiem piemēriem ir tikai formāla līdzība ar dubulto prefiksāciju. Gan šajā, gan citos piemēros īstais priedēklis ir nevis vārda sākumā, bet gan tieši pirms saknes. Verbu sākumā ir prefiksoīdi. Tātad šie ir salikteni, kuru pirmā daļa ir prefiksoīds, bet otrā daļa – priedēkļverbs.

Priedēklis *no-* nav vienīgais priedēklis, pirms kura tiek lietoti prefiksoīdi. Prefiksoīdam *atpakaļ-* var sekot kāds no priedēkļiem *ie-*, *iz-* vai *sa-*. Prefiksoīdam *līdz-* var sekot kāds no priedēkļiem *pa-*, *sa-*, *pār-* vai *iz-*. Prefiksoīdam *pus-* seko priedēklis *aiz-* verbā *pusaizmigt*. Iespējams, eksistē citas prefiksoīdu un priedēkļu kombinācijas, kuras pētījumam izmantotajā korpusā nav konstatētas. Ierobežojums prefiksoīda kombinēšanai ar priedēkli ir nozīmes tipa sakritība. Ja prefiksoīds izsaka telpisku nozīmi, to nevar kombinēt ar telpiskā nozīmē lietotu priedēkli. Ir verbi, kuros primārie priedēkļi ir leksikalizējušies, piemēram, *atpakaļizplatīt*. Citos gadījumos darbojas morfoloģiskā vārddarināšanas ķēde, piemēram, *rakstīt* → *parakstīt* → *līdzparakstīt*.

Prefiksoīdiem radiālie nozīmju modeļi netiek veidoti, jo verbus skaits ir neliels (daži desmiti) salīdzinājumā ar priedēkļverbu skaitu valodā. Turklāt nozīmju diferenciācija prefiksoīdiem nav raksturīga. Parasti prefiksoīdam piemīt tikai viena nozīme – telpiskā nozīme, kas piemīt atbilstošam prievārdam.

5. Internacionāli verbi un svešcilmes priedēkļi

Mūsdienu latviešu valodā ir aptuveni 50 internacionālas cilmes atvasinātu verbu, kuru saknē ietverts *re-*, piemēram, *reabilitēt*, *reduplicēt*, *refinansēt*. Tikpat daudz ir verbu, kuru ievada *in-* vai tā alomorfs *im-*, piemēram, *inkorporēt*, *inkriminēt*, *impregnēt*. Aptuveni 60 vārdiem saknes sākumā ir *de-*, piemēram, *deratizēt*, *dekodēt*, *demilitarizēt*, *demoralizēt*. Ne tik lielā skaitā, bet tomēr diezgan bieži sastopami internacionāli aizguvumi, kuru ievada *ko-*, *ad-*, *ab-*, *a-*, *eks-*, *sub-*, *pre-*, *pro-*, piemēram, *adaptēt*, *sublimēt*, *prolongēt*, *ekshumēt*. Verbu skaits apzināts, izmantojot vairākus avotus: 1) uzņēmuma *Tilde* morfoloģiski marķētu vārdu celmu datubāzi; 2) latviešu valodas tekstu korpusu (LVK2013); 3) tekstus tīmeklī.

Valodā nav daudz absolūtu sinonīmu. Parasti viens no sinonīmiem ir internacionālisms vai aizguvums no kādas citas valodas, bet otrs – pašcilmes vārds, kuru izmanto mazāk formālos valodas stilos. V. Skujiņa (2002, 49) atzīmē, ka „no absolūtajiem sinonīmiem, t. i., vārdiem (vai vārdkopām) ar pilnīgi identu nozīmi, zinātniskā terminoloģija cenšas atbrīvoties. Tomēr dažas sinonīmu grupas terminoloģijā saglabājas: pašcilmes un aizgūti ekvivalenti (*pareizrakstība* –

ortogrāfija) [...] Sinonīmija terminoloģijas praksē liecina, ka attiecīgās nozares terminu (un parasti arī jēdzienu) sistēma vēl nav nostabilizējusies”.

Šajā nodaļā sniegts ieskats par to, kā mūsdienu latviešu valodas leksikā iekļāvušies internacionālisti, to pašcilmes sinonīmi un svešcilmes un pašcilmes priedēkļi. Svešcilmes un pašcilmes priedēkļu semantika tiek skaidrota, salīdzinot svešcilmes verbus ar tiem atbilstošiem pašcilmes sinonīmiem un latīņu priedēkļu semantiku latīņu valodā salīdzinot ar šo priedēkļu izteiktajām nozīmēm latviešu valodā un nedaudz arī angļu valodā. Tiek aplūkoti svešcilmes verbi, kuri jau pirms aizgūšanas atvasināti ar latīņu cilmes priedēkļiem *re-*, *de-*, *in-*, *ko-*, *ad-*, *ab-*, *a-*, *eks-*, *sub-*, *pre-*, *pro-*, kā arī iespēja izmantot svešcilmes priedēkļus, darinot verbus latviešu valodā.

Svešcilmes vārddāļu apzīmēšanai šajā pētījumā tiek izmantots nosaukums ‘svešcilmes priedēklis’, jo tiek pētīta avotvalodā atvasinātu svešcilmes verbu un pašcilmes verbu sinonīmija un iespēja svešcilmes verbam pievienot pašcilmes priedēkli.

5.1. Verbu dalījums pēc priedēkļa un saknes cilmes

Valodā ir šādi aizgūtu vienību veidi (Kuzņecova 2013, 117):

- 1) afiksi vai elementi, kurus par tādiem var uzskatīt, piemēram, priedēklis *re-* no lat. *re-* ‘atpakaļ, atkal’; *inter-* no lat. *inter-* ‘starp, starpā, vidū’;
- 2) aizgūti semantiski patstāvīgi elementi, kas izmantojami jaunu vārdu darināšanai, piemēram, *hron-* no gr. *chronos* ‘laiks’;
- 3) vārdi, kuri aizgūti jau atvasinātā veidā, piemēram, *demolēt*.

Aplūkojot latviešu leksikonā paralēli lietotus svešcilmes un pašcilmes verbus, var saskatīt vairākus variantus, kā var kombinēt dažādas cilmes priedēkļus un celmus. Iedalījums ir sekojošs:

- 1) gan svešcilmes verbam, gan tā pašcilmes sinonīmam ir pašcilmes priedēklis, piemēram, *ieekonomēt* (314) un *ietaupīt* (315), svešcilmes verbs var būt aizgūts jau atvasinātā veidā ar ietvertu svešcilmes priedēkli, piemēram, *pārdislocēt* (svešcilmes saknē ietverts *dis-*) un *pārviētot*;
- (314) *Es domāju, ka vismaz 79 000 latu var **ieekonomēt**. (SAEIMA)*
- (315) *Šādā veidā valdība kopā ar koalīcijas partijām cer **ietaupīt** 34 miljonus latu. (SAEIMA)*

- 2) svešcilmes verbam ir gan pašcilmes, gan svešcilmes priedēklis, pašcilmes sinonīma nav, piemēram, *pārstrukturēt* (317) un *restrukturēt* (316), *atmagnetizēt* un *remagnetizēt* vai

demagnetizēt, pārfinansēt un refinansēt, pārstartēt un restartēt, svešcilmes verbs var būt aizgūts jau atvasinātā veidā ar ietvertu svešcilmes priedēkli;

(316) *Ģimeņu aizsardzību var veikt, nosakot nodokļu atvieglojumus, **pārstrukturējot** vispārējos un mērķu pabalstus ģimenēm.* (SAEIMA)

(317) *Nevar runāt par veiksmīgu darbu, teiksim, **reorganizējot** un restrukturējot airBaltic, jo rezultāts ir tāds, ka ne tikai nav uzlabojušies ekonomiskie rādītāji, bet ir kritusies pasažieru plūsma.* (SAEIMA)

3) svešcilmes verbs aizgūts jau atvasinātā veidā ar ietvertu svešcilmes priedēkli, pašcilmes sinonīmam ir pašcilmes priedēklis, piemēram, *reducēt* (318) un *samazināt* (319), *investēt* un *ieguldīt*, *komunicēt* un *sazināties*, *reducēt* un *samazināt*, *deklasificēt* (320) un *atslepenot* (321);

(318) *Šeit iespējas ir skaidras, un šajā jomā strādājošo cilvēku skaits ir **reducēts** līdz minimumam.* (SAEIMA)

(319) *Ļoti interesanti lasīt, ka mūsu valstī ir **samazinājies** trūcīgo skaits.* (SAEIMA)

(320) *Vai to konstatēs operatīvās izstrādes lietā, pamatojoties uz valsts slepeniem, **deklasificētiem** materiāliem?* (SAEIMA)

(321) *Pirmām kārtām jāteic, ka izteikties par to mēs varēsim tikai tad, kad būs **atslepenots** šis audita ziņojums [..]* (SAEIMA)

4) svešcilmes verbs aizgūts jau atvasinātā veidā, pašcilmes sinonīma nav, piemēram, *profilēt*, *retvīt* (322).

(322) *Vismaz tie, kuri atbalsta eiro, **retvītoji**, un tādā veidā arī tā sabiedrība, kas to veic e-vidē, uzzinās par šiem ieguvumiem un par to, kur un kas notiek.* (SAEIMA)

Ar pašcilmes priedēkļa pievienošanu svešcilmes verbam rodas iespēja izteikt darbības pabeigtību līdzīgi tam, kā tas ir ar pašcilmes verbiem. Pētot svešcilmes verbus ar priedēkli *no-* plašsaziņas līdzekļos, D. Horigučī (2011, 104) konstatē, ka priedēklis *no-* spēj pievienoties citvalodu izcelsmes bezpriedēkļa verbiem ar ļoti dažādu leksisku nozīmi – objekta izveidošanas *noorganizēt*, stāvokļa maiņas *notonēt*, domu *norezonēt*, runas *nokomandēt*, aktivitātes virzības *nofilmēt* un citu nozīmju verbiem. „Mantotie priedēkļverbi ir vārddarināšanas procesā jau „sen gatavi”, turpretī aizgūtie vārdi, tikko ienākuši valodā, parasti ir bez priedēkļa. To pievieno runātājs konkrētā saziņas situācijā, lai apmierinātu savu valodisko vajadzību” (Horigučī 2013, 47). D. Horigučī īpaši uzsver valodas lietotāja lomu internacionālu verbu darināšanā: „Internacionālu verbu prefiksācijā vērojama lietotāja lielāka iesaistīšanās vārddarināšanā. [..]

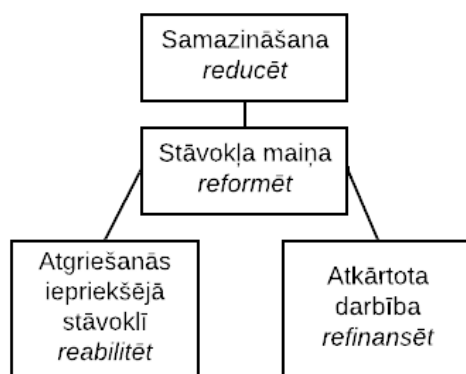
Meklējot, kā kādu parādību nosaukt kompaktāk, valodas lietotājs veido jaunus vārdus uz analogijas pamata” (Horiguči 2014, 111).

5.2. Svešcilmes priedēklis *re-*

Ir 48 svešcilmes verbi, kurus ievada *re-*. Latīņu valodā priedēklim *re-* vai *red-* ir nozīme ‘atpakaļ, atkal, no jauna’ (Allen, Greenough 1903, 162; Strads 2014, 165). Līdzīgi kā pašcilmes priedēkļi arī svešcilmes priedēkļi var piešķirt vārdiem dažādas nozīmes. Pēc nozīmes verbus, kurus ievada *re-*, var iedalīt vairākās grupās:

- 1) Visvairāk verbu izsaka atkārtotu darbību. Daļai verbu ir pašcilmes sinonīmi, kurus ievada priedēklis *pār-*, piemēram, *refinansēt* (323) un *pārfinansēt* (324), *reģenerēt* un *pārģenerēt*.
(323) *Faktiski tā nauda, ko sociālais budžets ir uzkrājis, šobrīd tiek **refinansēta** un atdota pensionāriem.* (SAEIMA)
(324) *Arī daudzās citās valstīs sāk ar nelielu deficītu, bet viņi **pārfinansē** no privatizācijas ieņēmumiem.* (SAEIMA)
- 2) Ir verbi, kas izsaka kādas īpašības atcelšanu, atgriešanos iepriekšējā stāvoklī. Pašcilmes sinonīmu ievada priedēklis *at-*, piemēram, *rehabilitēt* (325) un *atveseļot* (326), *reabilitēt* un *attaisnot*, *reanimēt* un *atdzīvināt*, *restaurēt* vai *renovēt* un *atjaunot*.
(325) *Cits jautājums gan ir tāds, ka acīmredzot mums varbūt būs jāatrod vēl kādas summas, lai varētu izstrādāt šos projektus, kas tiešām var **rehabilitēt** šos uzņēmumus.* (SAEIMA)
(326) *Un reizē tā **atveseļos** gan pārstrādes uzņēmumus, gan nodrošinās banku, jo tā nauda, Oša kungs, tik un tā ienāks bankā.* (SAEIMA)
- 3) Ir verbi, kas izsaka stāvokļa maiņu. Sinonīmam parasti ir priedēklis *pār-*, piemēram, *reformēt* (327) un *pārveidot* (328).
(327) ***Reformējot** tautsaimniecību, tiesisko sistēmu, valsts pārvaldi, cenšamies saglabāt sociālo stabilitāti.* (SAEIMA)
(328) *Šeit arī ļoti svarīgi, lai mēs turpinātu pārskatīt un **pārveidot** vecāku pabalstu un bērna kopšanas pabalstu sistēmu tā, lai tā būtu caurskatāmāka, saprotamāka.* (SAEIMA)

Ir arī citas, šaurākas nozīmes, kuras piemīt verbiem, kurus ievada *re-*. No īpašības vārdiem darinātiem priedēkļverbiem, kuri izsaka īpašības kvalitatīvu vai kvantitatīvu samazināšanos, tiek lietoti arī svešcilmes ekvivalenti: *reducēt* un *samazināt*, *regresēt* un *pasliktināties*. Radiālajā nozīmju modelī ietvertas četras nozīmes (sk. 21. attēlu). Trīs nozīmes atvasinātas no stāvokļa maiņas nozīmes. Modelī nav ietvertas grūti formulējamas nozīmes, kas piemīt šādiem svešcilmes un pašcilmes sinonīmu pāriem: *rekomendēt* un *ieteikt*, *reprezentēt* un *pārstāvēt*, *rezidēt* un *uzturēties*, *rezonēt* un *atbalsot*, *rezumēt* un *apkopot*, *revanšēties* un *atspēlēties*. Daļai verbu pašcilmes sinonīmi netiek lietoti, piemēram, *reeksportēt*, *revakcinēt*, *reevakuēt*, *retušēt*. Nevar saskatīt viennozīmīgu atbilstību starp svešcilmes priedēkli *re-* un kādu pašcilmes priedēkli. Latviešu valodā verbi netiek lietoti visās latīņu priedēkļa *re-* nozīmēs. Piemēram, nozīme ‘atpakaļ’ piemīt verbam *reflektēt*, nozīme ‘no jauna’ piemīt verbam *reduplicēt*, bet nozīmes ‘rūpīgi’ (latīņu *recensēre*, latv. *pārbaudīt*) un ‘pretim’ (latīņu *resistere*, latv. *pretoties*) nav konstatētas.



21. att. Svešcilmes priedēkļa *re-* radiālais nozīmju modelis

5.3. Svešcilmes priedēkļi *in-*, *im-*

Latviešu valodā ir aptuveni 52 svešcilmes verbi, kurus ievada *in-*, *im-*. 16 verbiem konstatēti arī pašcilmes sinonīmi. Latīņu valodā priedēklim *in-* ir nozīme ‘iekšā, uz, virsū, pret’ (Allen, Greenough 1903, 161; Strads 2014, 163). Šis priedēklis izsaka arī noliegumu ‘ne’ (Skujiņa 1999, 54). Latīņu valodā priedēkļa līdzskanis var asimilēties un pielīdzināties pamatvārda sākuma līdzskanim, tādēļ vārds var sākties ar skaņām *im-*, *ir-* un *il-*. Latviešu valodā ir verbi, ko ievada latīņu cilmes *il-* – *ilustrēt* un *iluminēt*. Verbu *imigrēt* ievada latīņu cilmes *im-*. Verbi, kurus ievadītu latīņu cilmes *ir-*, nav konstatēti.

Vispildītāk izteikta ir nozīme ‘iekšā’. Tā piemīt sinonīmu pāriem *importēt* un *ievest*, *injicēt* un *iešļircināt*, *impregnēt* un *piesātināt*, *inkorporēt* un *iekļaut*, *investēt* (329) un *ieguldīt* (330) un vēl citiem vārdiem.

(329) *Šo naudu, kuru mēs plānojam savākt ar šī likuma palīdzību, mēs netaisāmie krāt vai **investēt** kaut kur.* (SAEIMA)

(330) *Ja mēs **ieguldām** šos 2,8 miljonus, tad tam vajadzēs vairāk nekā simts gadu.* (SAEIMA)

Citas nozīmes ir diezgan neskaidras. Ir vēl šādi sinonīmu pāri: *inkriminēt* un *apsūdzēt*, *iniciēt* un *aizsākt*, *inspicēt* un *pārbaudīt*, *instalēt* un *uzstādīt*. Ir sastopams viens negatīvas nozīmes piemērs. Verbs *imobilizēt* izsaka nozīmi ‘padarīt nekustīgu’.

Svešcilmes vārdam *intrigēt* tiek lietoti vairāki pašcilmes priedēkļi – *ie-* (331) un *sa-* (332), kuri izsaka aizsāktu darbību un līdz galam veiktu darbību.

(331) *Varbūt šie secinājumi varētu **ieintrigēt** arī nopietnu avīžu galvenos redaktorus [..]* (SAEIMA)

(332) *[..] mani mazliet **saintrigēja** mana kolēģa un Tautas partijas biedra runa [..]* (SAEIMA)

5.4. Svešcilmes priedēklis *dis-*

Latviešu valodā ir aptuveni 12 svešcilmes verbu, kurus ievada *dis-*. Visi verbi aizgūti jau atvasinātā veidā. Latīņu valodā priedēklis *dis-* (varianti *dī-*, *dif-*, *dig-*, *dir-*) ir nozīme ‘atsevišķi, nošķirti, projām, uz dažādām pusēm, ļoti’ (Allen, Greenough 1903, 162; Strads 2014, 165), savukārt grieķu valodā priedēklis *dis-* ‘norāda uz traucējumu, bojājumu, apgrūtinājumu’ (Skujņa 1999, 29). ‘Svešvārdu vārdnīca’ sniedz šādu skaidrojumu (Baldunčiks 1999, 158):

- 1) tāds vai tas, kas ir šķirts no.., sadalīts (piemēram, *dispersija*, *distribūcija*);
- 2) tāds vai tas, kas kaut kas nav vai ir kaut kam pretējs (piemēram, *disharmonija*).

Angļu valodā *dis-* visbiežāk izsaka nevēlēšanos veikt darbību, kuru izsaka verba sakne: *dislike*, *disapprove*. *Dis-* izsaka arī pretstatu (Hamawand 2011, 71–72):

- 1) transitīviem vārdiem apvēršot darbību, kuru izsaka verba sakne: *discharge*, *disempower*;
- 2) atbrīvojot no lietas, ko izsaka verba sakne: *displace*, *disqualify*.;
- 3) apzīmējot abstraktas lietas, ko apzīmē sakne, neesamību: *disrespect*.

Sākotnējā *dis-* nozīme saglabājas arī aizguvumos latviešu valodā. Vairākiem šīs grupas vārdiem ir negatīva nozīme, piemēram, *diskriminēt*. Tā var būt saistīta ar atbrīvošanu no kaut

kā, piemēram, *diskvalificēt*, vai kaut kā izjaukšanu, traucēšanu, piemēram, *disharmonēt*, *disonēt*. Verbam *dislocēt* ir nozīme ‘novietot, izvietot (bruņotos spēkus)’. Tātad *dis-* simbolizē izkliedi noteiktā apgabalā, kas sasaucas ar latīņu priedēkļa skaidrojumu ‘uz dažādām pusēm’ (sk. (333) piemēru).

(333) *Republikas teritorijā ir dislocētas un darbojas trīs kara prokuratūras: Skrundā, Daugavpilī un Rīgā.* (SAEIMA)

5.5. Svešcilmes priedēklis *de-*

Latviešu valodā ir aptuveni 60 svešcilmes verbu, kurus ievada *de-*. 12 vārdiem konstatēti arī pašcilmes sinonīmi. Latīņu valodā priedēklim *de-* ir nozīme ‘at-.., lejup.., tāds, kas atdala, pazemina, atceļ, likvidē (piemēram, *deaerācija, demobilizācija, degradācija*)’ (Baldunčiks 1999, 133) vai ‘lejup, pilnībā’ (Allen, Greenough 1903, 161).

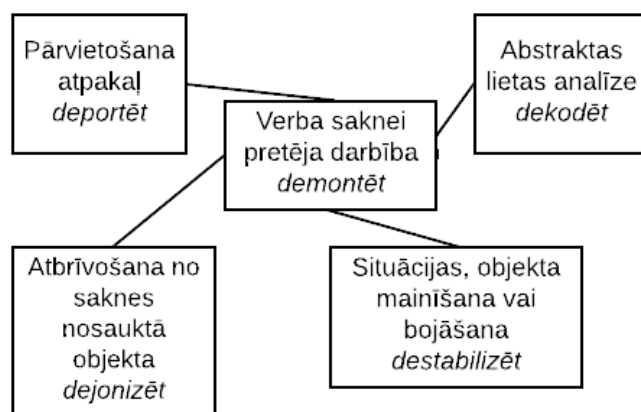
Angļu valodā *de-* visbiežāk izsaka pretstatu šādās trīs semantiskās situācijās (Hamawand 2011, 70–71):

- 1) atceļot abstraktu darbību, kuru izsaka sakne: *decontrol*;
- 2) atbrīvojoties no objekta, kuru apzīmē nominālā sakne: *debug, degas*;
- 3) atņemot abstraktu lietu, ko apzīmē sakne: *deform*.

Retāk *de-* tiek lietots šādos gadījumos:

- 1) reducējot lietu, ko nosauc verba sakne: *degrade*;
- 2) analizējot abstraktu lietu, ko apzīmē verba sakne: *decode, deconstruct, demistify*;
- 3) pametot transportlīdzekli, ko apzīmē sakne: *deplain, detrain*;
- 4) atceļot transitīvu darbību, ko nosauc verba sakne: *decouple, decommission*.

Internacionālismu forma un nozīme dažādās valodās ir vienāda vai vismaz ļoti tuva, jo internacionālisms veic starptautiskās sazināšanās veicinātāja funkciju (Skujiņa 2002, 143–144). Šo tēzi apstiprina arī piemēru analīze, piemēram, identiskas nozīmes piemīt angļu verbam *deform* un latviešu *deformēt*. Svešcilmes priedēklis *de-* latviešu valodā netiek lietots visās angļu valodā minētajās nozīmēs. Piemēram, latviešu valodā nav verbu, kuri apzīmētu saknes izteiktā transportlīdzekļa pamešanu. Tā vietā tiek lietots vārdu savienojums ‘izkāpt no autobusa/lidmašīnas/vilciena’.



22. att. Svešcilmes priedēkļa *de-* radiālais nozīmju modelis

Latviešu valodā verbu, kurus ievada *de-*, nozīmju klāsts ir plašāks nekā citiem svešcilmes priedēkļiem. Radiālajā nozīmju modelī (sk. 22. attēlu) ietvertas piecas nozīmes:

- 1) Verbi, kas apzīmē konkrētu vai abstraktu darbību, kas pretēja saknes nosauktajai darbībai, piemēram, *demobilizēt, dekoncentrēt, dekolonizēt, deaktiv(iz)ēt, decentralizēt, defokusēt, demontēt, denacionalizēt* (334). Tiek lietoti verbi arī bez šī svešcilmes priedēkļa, piemēram, *nacionalizēt* (335).

(334) *Latvija denacionalizēja ap 10 000 dzīvojamo namu, kuros ir apmēram 80 000 dzīvokļu.* (SAEIMA)

(335) *Šo banku tagad mēs mēģinām – jeb esam paredzējuši – nacionalizēt.* (SAEIMA)
- 2) Verbi, kas apzīmē darbību, kura tieši vai netieši maina vai bojā objektu vai abstraktu lietu, piemēram, *deformēt, degradēt* (336), *deģenerēties, destabilizēt, depoliticēt, depolarizēt.*

(336) *Bet nelaime jau ir tā, ka tāds arī ir šo cilvēku nolūks – degradēt Saeimas prestižu.* (SAEIMA)
- 3) Verbi, kas apzīmē darbību, kura atbrīvo objektu no nominālās saknes nosauktā objekta, piemēram, *dehidrēt, dejonizēt, degazēt, dekarbonēt.* Šīs nozīmes vārdiem raksturīgi sinonīmi ar pašcilmes priedēkli *at-* un pašcilmes sakni – *atūdeņot, atgāzēt.*

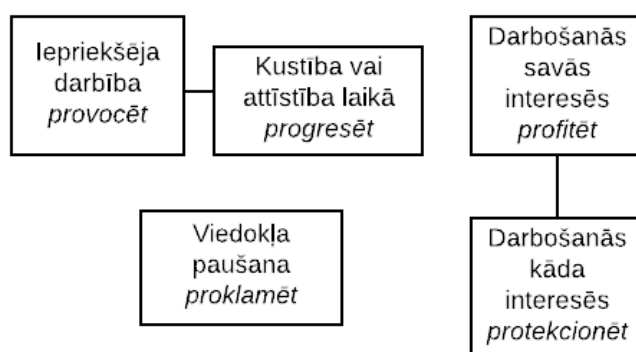
- 4) Verbi, kas apzīmē abstraktas lietas analīzi, piemēram, *dekodēt, dešifrēt*. Šīs nozīmes vārdiem raksturīgi sinonīmi ar pašcilmes priedēkli *at-*, kurš tiek pievienots tam pašam svešcilmes celmam – *atkodēt, atšifrēt*.
- 5) Verbi, kas saistīti ar objekta pārvietošanu prom no pašreizējās uz iepriekšējo atrašanās vietu vai stāvokli, piemēram, *deponēt, deportēt*.

5.6. Svešcilmes priedēklis *pro-*

Latviešu valodā ir aptuveni 15 svešcilmes vārdus, kurus ievada *pro-* (lat. *prō(d)-*). Desmit vārdiem konstatēti arī pašcilmes sinonīmi. Latīņu valodā šim priedēklim ir trīs nozīmes (Baldunčiks 1999, 628):

- 1) tāds, kas piekrīt kaut kam (vai kādam);
- 2) tāds, kas darbojas kā (vai kāda) interesēs; tāds, kas ir vietnieks vai aizstāj;
- 3) priekšā vai iepriekš.

Priedēkļa *pro-* nozīmju modelī (sk. 23. attēlu) saikne starp visām nozīmēm nav saskatāma. Nozīme ‘darboties kāda interesēs’ piemīt vārdiem *proteccionēt, protežēt*. No šīs nozīmes ir atvasināta nozīme ‘labumu gūšana gan negodīgā, gan godīgā veidā savās interesēs’, ko izsaka vārdi *profanēt, profitēt*. Ir vārdi, kas izsaka kustību vai attīstību laikā uz priekšu, piemēram, *progresēt, prolongēt, promenēt, producēt, projicēt, projektēt*. Nozīme ‘iepriekš kaut ko darīt’, kas piemīt vārdiem *profilēt, prognozēt, provocēt*, arī saistīta ar laika ritējumu. Vairāku vārdus nozīme ir ‘paust savu viedokli’, piemēram, *protestēt, proklamēt, proponēt*.



23. att. Svešcilmes priedēkļa *pro-* radiālais nozīmju modelis

Pašcilmes sinonīmiem ir priedēkļi *pa-*, *iz-*, *aiz-* un *ie-*. Visbiežāk sastopami pašcilmes sinonīmi ar priedēkli *pa-*, piemēram, *paredzēt* (337) (sinonīms vārdam *prognozēt* (338)), *paildzināt* (sinonīms vārdam *prolongēt*), *pasludināt* (sinonīms vārdam *proklamēt*).

(337) *Bet es **paredzu**, ka nākamajā Saeimā nacionālie spēki tomēr uzvarēs un tauta sapratīs, par ko ir jābalso.* (SAEIMA)

(338) *Šādi gadījumi ir, un diemžēl var **prognozēt**, ka šādu gadījumu būs vēl vairāk.* (SAEIMA)

Retāk tiek lietoti sinonīmi ar priedēkli *iz-*, piemēram, *izaicināt* (339) vai *izraisīt* (sinonīmi verbam *provocēt* (339)), sinonīmi ar priedēkli *aiz-*, piemēram, *aizsargāt*, *aizstāvēt* (sinonīmi vārdiem *protežēt*, *protekcioneēt*), sinonīmi ar priedēkli *ie-*, piemēram, *ierosināt* (sinonīms verbam *proponēt*), *iebilst* (sinonīms verbam *protestēt*).

(339) *Ne jūs spējat runāt tad, kad uzaicina jūs uz debatēm, ne es spēju jūs **izaicināt** tagad.* (SAEIMA)

(340) *Es saprotu, ka jums ir liela vēlme **provocēt** sociāldemokrātus.* (SAEIMA)

5.7. Svešcilmes priedēklis *a-*

Latviešu valodā ir aptuveni 35 svešcilmes vārdi, kurus ievada *a-* vai *ab-* (latīņu *ā-*, *ab-*, *abs-*, *as-*, *au-*). 19 vārdiem konstatēti arī pašcilmes sinonīmi. Grieķu valodā priedēklis *a-* vai *an-* izsaka noliegumu, latīņu valodā *ab-* izsaka virzību prom, savukārt priedēklis *ad-* izsaka virzību klāt (Skujiņa 1999, 9). Angļu valodā transitīviem vārdiem *ab-* izsaka (Hamawand 2011, 70):

- 1) aplami veiktu saknes nosaukto darbību: *abuse*;
- 2) kāda atbrīvošanu no darbības, ko izsaka sakne: *absolve*.

Latviešu valodā svešcilmes vārdiem, ko ievada *a-*, ir pretējas nozīmes. Ir vārdi, kuros *a-* izsaka nozīmi ‘prom’, piemēram, *anulēt*. Taču vairumam vārdiem *a-* izsaka nozīmi ‘klāt’, piemēram, *akumulēt*, *anotēt*, *asimilēt*.

Sinonīmiem visbiežāk tiek lietots pašcilmes priedēklis *pie-*, kurš izsaka nozīmi ‘klāt’, piemēram, *pielāgot* (341) (sinonīms vārdam *adaptēt* (341)), *piešķirt* (sinonīms vārdam *asignēt*).

(341) *[..] mēs grozām Civilprocesa kodeksa normas, lai **pielāgotu** tās Civillikuma normām.* (SAEIMA)

(342) *Šā likumprojekta mērķis ir uzlabot tiesisko regulējumu elektronisko sakaru nozarē un **adaptēt** vairākas Eiropas Savienības direktīvu prasības.* (SAEIMA)

5.8. Citi svešcilmes priedēkļi

Latviešu valodā ir aptuveni 40 svešcilmes vārdi, kurus ievada *ko-* (lat. *cum-*, *co-*, *col-*, *com-*, *con-*, *cor-*). 14 vārdiem konstatēti arī pašcilmes sinonīmi. Latīņu valodā priedēklis ir

nozīme ‘kopā, savstarpēji saistīts, līdz..’ (Baldunčiks 1999, 360). Nozīmju klāsts ir diezgan ierobežots. Verbi ar šo priedēkli izsaka kopēju darbību, piemēram, *koordinēt, kooperēties* vai arī virzību kopā, piemēram, *kompilēt, koncentrēt*. Šo verbu sinonīmiem tiek lietoti dažādi pašcilmes priedēkļi. Visbiežāk sastopami sinonīmi ar priedēkli *sa-*, piemēram, *sabiezināt* (sinonīms verbam *kondensēt*), *sazināties* (sinonīms verbam *komunicēt*), *sarakstīties* (sinonīms verbam *korespondēt*). Sinonīmiska nozīme ir arī pašcilmes prefiksoīdam *līdz-*. Tas tiek lietots apstākļa vārda *līdzī* nozīmē, apzīmējot procesa vai darbības kopīgu norisi. Sinonīmiskas iezīmes ir verbiem *līdzdarboties* un *kooperēties*.

Ar citiem svešcilmes priedēkļiem darinātu verbu skaits ir mazāks. Tie ir aizgūti jau atvasinātā veidā. Latīņu priedēkļa *ad-* nozīme ‘tuvoties, uz, klāt’ (Allen, Greenough 1903, 161; Strads 2014, 162) ir arī latviešu valodā, piemēram, vārdam *adoptēt*.

Latīņu priedēklīm *ex-* ir nozīmes ‘laukā no, ļoti, pilnīgi’ (Allen, Greenough 1903, 161; Strads 2014, 163). Latviešu valodā minami vārdi *ekshumēt* (sinonīms *izrakt no zemes*), *ekstrahēt* (sinonīms *izraut*), *eksplozēt* (sinonīms *uzsprāgt*), *eksponēt* (sinonīms *izlikt apskatei*) un citi. Visbiežāk pašcilmes sinonīmiem ir priedēklis *iz-*.

Latīņu priedēkļa *prae-* nozīme ir ‘priekšā, pa priekšu’ (Strads 2014, 164). Tā saglabājas gan angļu, gan latviešu valodā. Angļu valodā galvenā nozīme ir secība laikā (Hamawand 2011, 63). Šī nozīme piemīt transitīviem verbiem. Verbs apzīmē iepriekš veiktu darbību, kuru apzīmē verba sakne: *prepay, prejudge*. Secību laikā izsaka arī latviešu verbs *predisponēt*. Retāka nozīme – secība telpā. Secību telpā izsaka latviešu verbs *prezidēt*.

Kopumā var secināt, ka svešcilmes priedēkļu nozīmju klāsts latviešu valodā ir krietni šaurāks par pašcilmes priedēkļu nozīmju dažādību.

Secinājumi

1. Radiālās kategorijas metodes izmantošana priedēkļu nozīmju aprakstam latviešu valodā sniedz skaidrāku priekšstatu par priedēkļu nozīmju hierarhiskajām attieksmēm. Tradicionāli latviešu valodniecībā izmantotajā priedēkļu nozīmju pārskaitījumā šādas informācijas nav. Vienā modelī atspoguļotas gan telpiskās, gan temporālās, gan kvantitatīvās nozīmes, gan vēl citas nozīmes. Modeļi iezīmē, kuras nozīmes ir tuvākas un kuras nav tieši saistītas savā starpā.

2. Radiālajos nozīmju modeļos iekļautās priedēkļu nozīmes ir saistāmas ar verba semantiku un lietojuma kontekstu. Piedēklis tam pašam verbam var piešķirt atšķirīgu nozīmi atkarībā no konteksta. Ir grūti nošķirt modificējošās priedēkļa nozīmes no gadījumiem, kuros priedēklis verbam piešķir tikai pabeigtas darbības nozīmi. Promocijas darbā izveidotie priedēkļu nozīmju modeļi būtu noderīgi leksikogrāfiem vārdnīcu veidošanā, kā arī latviešu valodas apguvējiem.

3. Visplašākā nozīmju daudzveidība ir priedēklim *pār-*. Tā modelī ir 13 nozīmes. Piedēklis *pār-* visbiežāk tiek lietots atkārtotas darbības nozīmē. Vismazāk nozīmju – astoņas nozīmes – ir priedēkļiem *ie-* un *iz-*. Šiem priedēkļiem populārākas ir tieši prototipiskās telpiskās nozīmes. Visvairāk piemēru ekscerpēti priedēkļverbiem ar priedēkli *no-* (631 verbs). Plašo piemēru klāstu korpusā var skaidrot ar to, ka priedēklis *no-* biežāk par citiem priedēkļiem tiek lietots pabeigtas darbības apzīmēšanai. Lielākajai daļai priedēkļu centrālā nozīme ir telpiskā nozīme, kas saistīta arī ar atbilstoša apstākļa vārda semantiku. Piedēkļa *pa-* modelis ir atšķirīgs. Centrālā nozīme ir zemas intensitātes darbības nozīme.

4. Piedēklis parasti netiek pievienots ar sintaktisko paņēmienu darinātiem verbiem (*pieckāršot, līdzdarboties*), svešcilmes verbiem, kuri aizgūti jau ar ietvertu citcilmes priedēkli (*refinansēt, decentralizēt*), un citiem aizgūtiem verbiem (*kotēt, titrēt*). Atvasinājumi ar visiem priedēkļiem raksturīgi verbiem, kas izsaka konkrētu darbību, kura var tikt vērsta dažādos virzienos. Verbu ligzdās, kurās ir divi dažādi priedēkļverbi, parasti viens no priedēkļverbiem izsaka pabeigtu darbību, nemainot motivētājverba nozīmi (*saplaisāt*), bet otrs piešķir motivētājverbam vēl kādu citu akcijasarta īpašību (*ieplaisāt* – nozīme ‘mazliet’).

5. Kontekstā verbs uz valences pamata var piesaistīt kādu adverbiālas nozīmes paplašinātāju. Parasti priedēkļverba nozīmi ietekmē vietas apstākļi. Ja verba priedēklis un vietas apstākļa vārdam ir saderīga virziena semantika, izteikuma nozīme nemainās, apstākļa vārdu atmetot (*ielikt iekšā skapī* un *ielikt skapī*). Ja semantika ir atšķirīga, tad apstākļa vārda lietojums ir obligāts (*palūkoties ārā/iekšā/apkārt*).

6. Piedēkļi ir sinonīmiski kādas noteiktas nozīmes robežās. Momentānu darbību var izteikt ar priedēkļiem *aiz-*, *at-*, *ie-*, *iz-*, *no-*, *pa-*, *sa-*, *uz-*. Tomēr ne vienmēr priedēkļi ir

savstarpēji aizstājami, jo katrs no tiem var pievienoties citas semantiskās grupas motivētājam. Piemēram, ar priedēkli *no-* darina skaņas un runas verbus (*noklaudzēt*), ar priedēkli *pa-* – vizuālos verbus (*pamirdzēt*), bet ar priedēkli *ie-* var darināt gan vizuālos (*iemirdzēties*), gan skaņas un runas verbus (*ieļauties*).

7. Pētījuma gaitā iezīmējušies turpmākie virzieni, kuros būtu nepieciešama plašāka valodas materiāla analīze: 1) kā metode darbojas citām vārdšķirām; 2) izlokšņu materiāla izpēte, izmantojot radiālās kategorijas metodi; 3) priedēkļu nozīmju salīdzinājums atšķirīgu valodas slāņu un stilu leksikā; 4) priedēkļu nozīmju salīdzinājums latviešu un lietuviešu valodā.

8. Promocijas darbā tika pētīti tikai vienas vārdšķiras vārdi – verbi – un priedēkļu loma verbu atvasināšanā. Turpmākajos pētījumos ar priedēkļiem atvasināmu vārdšķiru klāsts būtu izvērsams plašāk, salīdzinot tās priedēkļu nozīmes, kas vairāk raksturīgas verbiem, un tās, kas dominē, darinot lietvārdus.

9. Priedēkļi ir cēlušies no pievārdiem gramatizēšanās rezultātā. Latviešu valodniecībā trūkst korpusā balstītu pētījumu par to, kuras pievārdu nozīmes priedēkļi ir pārņēmuši un kuras piemīt tikai pievārdiem. Konstruējot pievārdu radiālos nozīmju modeļus un sastatot tos ar promocijas darbā izveidotajiem priedēkļu nozīmju modeļiem, varētu rast atbildi uz šo jautājumu.

10. Promocijas darbā izveidotie priedēkļu nozīmju modeļi balstīti latviešu literārās valodas analīzē. Izlokšņu materiāls sīkāk nav analizēts. Arī to būtu svarīgi aplūkot atsevišķā pētījumā. Konstruējot radiālos nozīmju modeļus, izmantojot izlokšņu leksiku, varētu atklāt kopīgo un atšķirīgo nozīmju hierarhijā salīdzinājumā ar latviešu literāro valodu.

Aizstāvēšanai izvirzītās tēzes

1. Ar radiālās kategorijas metodi veidotie priedēkļu nozīmju modeļi uzskatāmi parāda, kuras nozīmes ir tuvākas un kuras nav tieši saistītas savā starpā, sniedzot skaidrāku priekšstatu par priedēkļu nozīmju hierarhiskajām attieksmēm. Tradicionāli latviešu valodniecībā izmantotajā priedēkļu nozīmju pārskaitījumā šādas informācijas nav.

2. Piedēkļverba nozīmi nosaka gan priedēkļa nozīme, gan verba leksiskā nozīme, gan lietojuma konteksts. Lai gūtu visaptverošu priekšstatu par priedēkļa polisēmiju, priedēkļa semantika jāanalizē kontekstā ar verba bez priedēkļa semantiku un priedēkļverba lietojuma piemēriem korpusā.

3. Lielākajai daļai priedēkļu centrālā nozīme, no kuras tiek atvasināts visvairāk nozīmju, ir telpiskā nozīme, kas saistīta ar atbilstoša apstākļa vārda semantiku. Taču ne visiem priedēkļiem. Par priedēkļa *pa-* centrālo nozīmi var uzskatīt zemas intensitātes darbības nozīmi.

4. Atšķirības priedēkļu telpisko nozīmju izplatībā saistītas ar priedēkļa gramatizēšanās pakāpi.

5. Lai gan prefiksoīdu un priedēkļu funkcijas verbu atvasināšanā ir līdzīgas, tomēr prefiksoīdu nozīmju diferenciacija ir ļoti šaura. Visbiežāk tiem piemīt tikai telpiska nozīme.

Pētījumā izmantoto jēdzienu un terminu glosārijs

Akcionsarts līdzīgi **aspektam** raksturo verba darbību, taču akcionsarts modificē verba leksisko nozīmi pretstatā aspektam, kas ir gramatiska kategorija (Mathiassen 1996, 121).

Aspektualitāte ir „semantiska kategorija, kas raksturo darbības izpausmi atkarībā no sasniegtā rezultāta, daudzuma, ilgstamības u. c. pazīmēm. Aspektualitātes izpausmes līdzekļi var būt gramatiski, piemēram, darbības vārda veida kategorija, laika kategorija, izteiksmes kategorija, darbības vārda divdabja formas, vai arī derivatīvi, piemēram, darbības vārda priedēkļi un piedēkļi” (Skujiņa 2007, 49).

Atelisks verbs apzīmē neierobežotu darbību bez mērķa un noteikta galapunkta, piemēram, stāvokļa verbi – *stāvēt* (Comrie 1976, 44).

Atenuatīvai darbībai raksturīga vāja darbības intensitāte, vai arī darbības rezultāts ir nepilnīgs, piemēram, *paskraidīt* (Horiguchi 2015b, 243).

Cirkumfiksācijai jeb **prefiksāli flektīvajam** vārddarināšanas paņēmienam raksturīgs tas, ka vārdus darina ar priedēkli un derivatīvo galotni, pievienojot tos motivētātvārda celmam (*rakstī-t* → *sa+rakstī+ties*) (Vulāne 2015, 201).

Delimitatīva situācija ir īsā laikā norisoša ierobežota situācija, piemēram, *pacīnīties* (Horiguchi 2015b, 243).

Deminutīvi verbi ir verbi ar samazinātu intensitāti (vienlaikus **atenuatīvi** un **delimitatīvi**), piemēram, *pajokoties* (Horiguchi 2015b, 258).

Distributīvu darbību veic daudzi vai tā attiecas uz daudziem, piemēram, *apmirt*, *apkaugt* (Zaliznjak, Shmelev, 2000, 106–126). Šai darbībai ir vairāki apakštipi (Dressler 1968, 26–27):

- **diversatīvs** apzīmē kustību no viena punkta, piemēram, *aizspurgt* (*uz visām pusēm*);
- **ciklotatīvs** apzīmē kustību uz vienu punktu, piemēram, *salaisties* (*kokā*).

Duratīvi verbi raksturo procesu, kas nav ierobežots laikā (līdzīgi **kontinuatīvai** darbības fāzei), piemēram, *sēdēt* (Bussmann 2006, 342).

Finīta darbība ir pabeigta darbība, kas nevar atsākties un turpināties, piemēram, *nomirt* (Zaliznjak, Shmelev, 2000, 106–126).

Gramatizēšanās ir „valodas leksiskās sistēmas elementu pāreja gramatiskajā sistēmā. Piemēram, afiksu morfēmas gramatizācijas procesā ir cēlušās no patstāvīgiem vārdiem vai palīgvārdiem, visi palīgdarbības vārdi ir gramatizējušies patstāvīgas nozīmes un funkciju darbības vārdi v. tml. Gramatizācija parasti sākas ar desemantizēšanos, vārdam zaudējot savu leksisko nozīmi, turpinās kā dekategoriācijā, vārdam sastingstot vienā gramatiskajā formā un zaudējot locīšanas paradigmu, un parasti beidzas ar fonētisku redukciju, vārdam fonētiski saīsinoties. [...]” (Skujiņa 2007, 284).

Imperfektīvs jeb **nepabeigts veids** „izsaka nepabeigtu darbību, piemēram, latviešu valodā nepabeigta veida darbības vārdi ir *lasīt, kāpt, iet*” (Skujiņa 2007, 253).

Ingresīva darbība ir darbība ar īslaicīgu sākumu, piemēram, *ierunāties* (Comrie 1976, 19–20).

Inhoatīvs ir viena no darbības fāzes pakāpēm. Apzīmē ilgstošu darbības sākumu, piemēram, *uzziedēt* (Plungjan 2000, 303).

Internacionālais prefiksoīds ir „prepozitīva vārddala, kuras sastāvā ir internacionāla saknes morfēma (vai celms) kopā ar vienotājfunkcijā lietotu patskani [...] un kuru vārdam vai internacionālajam postfiksoīdam pievieno prepozitīvi, darinot salikteni. [...]” (Skujiņa 2007, 161–162).

Iteratīvs jeb **daudzkārtējs veids** „izsaka atkārtotu vai daudzkārtēju darbību pretstatā vienkārtējai darbībai, piemēram, latviešu valodā iteratīva veida darbības vārdi ir *nesāt, deldēt, kāpelēt*.” (Skujiņa 2007, 78).

Konfiksācija jeb **prefiksāli sufiksālais** vārddarināšanas paņēmienam ir vārda atvasināšana ar priedēkli un piedēkli, pievienojot morfēmas motivētājvārda celmam (*led-us* → *ap+led+o+i*) (Vulāne 2015, 201).

Kontinuatīvs ir viena no darbības fāzes pakāpēm, kas apzīmē fāzes turpinājumu, piemēram, *ziedēt* (Plungjan 2000, 303).

Kumulatīva darbība ir darbība, kuras gaitā kaut kas tiek uzkrāts, piemēram, *piepirkt (pilnu somu)* (Zaliznjak, Shmelev, 2000, 106–126).

Limitatīva situācija līdzīgi arī **determinatīva** darbība ir laika ziņā ierobežota situācija/darbība, novērošanas laiks ietver situācijas/darbības sākumu un beigas *nostrādāt (visu dienu)* (Plungjan 2000, 301).

Metafora ir „nosaukuma pārnese uz līdzības pamata, resp., kādas reālijas nosaukuma izmantojums citas, līdzīgas reālijas nosaukšanai” (Skujiņa 2007, 231).

Multiplikatīva darbība ir darbība, ko veido atkārtotas acumirklīgas darbības. Semelfaktīvs izsaka vienu darbības vienību *nosšķaudīties*, bet iteratīvs izsaka atkārtotu darbību sēriju *šķaudīt* (Plungjan 2000, 295).

Perduratīvs apzīmē ilgstošu situāciju, piemēram, *nopļāpāt (stundu)* (Horiguchi 2015b, 243).

Perfektīvs jeb **pabeigts veids** „izsaka pabeigtu darbību. Latviešu valodā pabeigta veida darbības vārdi ir priedēkļverbi, piemēram, *izlasīt, uzkāpt, ieiet*” (Skujiņa 2007, 272).

Polisēmija jeb **daudznazīmīgums** ir „vairāku savstarpēji saistītu nozīmju piemītība vienai valodas vienībai (morfēmai, vārdam, vārdformai, frazeoloģismam, teikumam)” (Skujiņa 2007, 78).

Prefiksācija ir vārdu darināšana ar priedēkli. Ar priedēkli atvasina tās pašas vārdšķiras vārdus, pie kuras pieder motivētājsvārds (*lasīt* → *iz+lasīt*) (Vulāne 2015, 200).

Punktuāla darbība ir momentāna darbība, kas sākas un beidzas. Darbības laiks reducējas uz punktu, piemēram, *uzplaiksnīt* (Bussmann 2006, 342).

Situants ir „apstākļi, kas attiecas uz visu teikumu kopumā un nav pakārtots nevienam vārdam teikumā. Situants parasti ir teikuma sākumā, un tam visbiežāk ir vietas vai laika nozīme” (Skujiņa 2007, 361).

Saturatīva darbība ir līdz piesātinājumam veikta darbība, piemēram, *pieēsties*, *aizsēdēties* (Zaliznjak, Shmelev, 2000, 106–126).

Semelfaktīvs jeb **vienkārtējs veids** „izsaka tikai vienreiz notiekošu darbību, piemēram, latviešu valodā vienkārtēja veida darbības vārdi ir *nest, vilkt, kāpt*” (Skujiņa 2007, 447).

Telisks verbs apzīmē darbību, kurai ir mērķis un noteikts galapunkts, pēc kura darbība vairs nevar turpināties, ierobežotu procesu – *nokost* (Comrie 1976, 44).

Terminatīvs ir viena no darbības fāzes pakāpēm. Apzīmē darbības fāzes beigas, piemēram, *noziedēt* (Plungjan 2000, 303).

Transitivitāte jeb pārejamība „izsaka darbības vārda spēju saistīties ar objektu akuzatīvā bez prievārda” (Skujiņa 2007, 284). Transitīva verba darbības veicējs vērš darbību uz kādu objektu, atgriezeniska verba darbības veicēja darbība vērsta uz sevi.

Vārddarināšanas afiksu „izmanto jauna vārda atvasināšanā. Latviešu valodā vārddarināšanas afiksi parasti ir piedēkļi, priedēkļi un derivatīvās galotnes, piemēram, *vecs – vec-um-s; augt – audz-ē-t; kāpt – uz-kāpt; gald-s – pa-gald-e; skābt – skāb-e, melns – meln-is*” (Skujiņa 2007, 430).

Vārddarināšanas līdzeklis ir „vārdu darināšanā izmantotais līdzeklis: afikss (*labs – lab-um-s, likt – no-lik, skābs – skāb-e*), skaņu mija [...], metatonija [...], sintaktiskais sakars (*meža mala – mežmala; zaļgani brūns – zaļganbrūns; diena, nakts – diennakts*)” (Skujiņa 2007, 430).

Verba **veids** ir „darbības rezultāta, daudzuma vai ilgstamības izpausmes leksiski gramatisks atspoguļojums valodā. Latviešu valodā veidu parasti izsaka ar vārddarināšanas afiksiem – priedēkļiem nepabeigtam/pabeigtam veidam, piemēram, *ēst – ap-ēst, skriet – aiz-skriet, mest – no-mest* vai priedēkļiem vienkārtējam/daudzvērtējam veidam, piemēram, *nest – nēs-ā-t, virt – vār-ī-t, skriet – skrai-(d)-ī-t, vērt – vir-inā-t*” (Skujiņa 2007, 440).

Literatūra

1. Avoti

Korpusi un datubāzes

Corpus of the Latvian Web 2014 ('Latviešu valodas tīmekļa korpus 2014'). Morfoloģiski marķēts latviešu valodas tīmekļa korpus (apm. 530 milj. vārdlietojumu). Pieejams: <https://www.sketchengine.eu/lvtenten-latvian-corpus/>.

Eiropas Komisijas izdevumu tulkojumi. Pieejams: <https://ec.europa.eu/jrc/en/language-technologies/dgt-acquis>.

Eiropas Savienības tiesību akti. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html?locale=lv>.

Latviešu valodas runas korpus. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LaRKO>.

Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus (apm. 20 milj. vārdlietojumu). Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Saeima>.

Latviešu valodas tīmekļa korpus (apm. 97 milj. vārdlietojumu). Pieejams: <http://nosketch.korpuss.lv/#dashboard?corpname=timeklis>.

Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus. Izstrādāts no 2007. līdz 2013. gadam. Vispārīgs automātiski morfoloģiski marķēts latviešu valodas tekstu korpus (apm. 4,5 milj. vārdlietojumu). Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2013>.

Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus. Izstrādāts no 2016. līdz 2018. gadam. Vispārīgs automātiski morfoloģiski marķēts latviešu valodas tekstu korpus (apm. 10 milj. vārdlietojumu). Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>.

Daiļliteratūra

Kaudzīte, Reinis, Kaudzīte, Matīss. 1980. *Mērnieku laiki*. Rīga: Liesma.

Rainis. 1978. Dagdas piecas skiču burtnīcas. *Kopotī raksti 30 sējumos*. 3. sējums. Rīga: Zinātne.

Vārdnīcas

Baldunčiks, Juris. 1999. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava.

Belzēja, Zigrīda et al. 1995. *Angļu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Jāņa sēta. Pieejams: www.letonika.lv.

Bendiks, Hermanis et al. 1972–1996. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*: 8 sējumos. Rīga: Zinātne. Pieejams: www.tezaurs.lv/llvv.

Mühlenbachs, Kārlis. 1925. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. II sēj. Rīga: Kultūras fonda izdevums, 1925–1927.

Mühlenbachs, Kārlis. 1927. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. III sēj. Rīga: Kultūras fonda izdevums, 1927–1929.

Veisbergs, Andrejs. 2016. *Jaunā latviešu-angļu vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC.

Preses izdevumi, plašsaziņas līdzekļi

apollo.lv (ziņu vietne)

rigaslaiks.lv (žurnāls)

Rīta Panorāma (LTV1 raidījums)

2. Teorētiskā literatūra

1. **Ahero, Antonija et al.** 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Fonētika un morfoloģija*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. **Ambrazas, Vytautas.** 1997. Verb. *Lithuanian Grammar*. Ambrazas, Vytautas (ed.). Vilnius: Baltos lankos. 220–376.
3. **Allen, Joseph Henry, Greenough, James Bradstreet.** 1903. *New Latin Grammar for Schools and Colleges: Founded on Comparative Grammar*. Boston / London: Ginn & Company. Pieejams: https://www.textkit.com/learn/ID/109/author_id/42/ [Skatīts 2017. g. 19. februārī]
4. **Aristotelis.** 2008. *Poētika*. Ģiezens, Augusts (tulk. no sengrieķu val.); Ķemere, Ināra, Lāms, Ojārs (red.). Rīga: Jāņa Rozes apgāds.
5. **Arkadiev, Peter, Holvoet, Axel, Wiemer, Björn.** 2015. Introduction: Baltic Linguistics – State of the Art. *Contemporary Approaches to Baltic Linguistics*. Arkadiev, Peter, Holvoet, Axel, Wiemer, Björn (eds.). Berlin / Boston: Walter de Gruyter GmbH, 1–110.
6. **Arkadiev, Peter, Shluinsky, Andrey.** 2015. Towards a Typology of Derivational Viewpoint Aspect Systems. *Handout of the talk at the conference Diversity Linguistics: Retrospect and Prospect*, Leipzig: Max-Planck Institute for Evolutionary Anthropology, 1–3.
7. **Brala Vukanović, Marija, Memišević, Anita.** 2018. A cognitive semantico-syntactic analysis of the Croatian verbal prefix *nad-*. *Language in research and teaching: proceedings from the CALS Conference 2016*. Brala Vukanović, Marija, Memišević, Anita (eds.). Berlin: Peter Lang GmbH, 99–114.
8. **Booij, Geert.** 2012. *The Grammar of Words: an Introduction to Linguistic Morphology*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press.
9. **Booij, Geert, Hüning, Matthias.** 2014. Affixoids and constructional idioms. *Extending the Scope of Construction-based Grammar*. Boogaart, Ronny, Coleman, Timothy, Rutten, Gijsbert (eds.). Berlin: De Gruyter Mouton, 77–105.
10. **Brugman, Claudia, Lakoff, George.** 2006. Radial Network. Cognitive Topology and Lexical Networks. *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Geeraerts, Dirk. (ed.). Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 109–139.
11. **Bussmann, Hadumod.** 2006. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. London / New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library, [Pirmpublicējums 1998].
12. **Ceplīte, Biruta.** 1971. Lietot, pielietot, lietojums, pielietojums. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 7. laidziens. 120–122.

13. **Ciematniece, Līga.** 2015. *Teikuma semantiskās un sintaktiskās struktūras attieksmes mūsdienu latviešu valodā.* Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, Pieejams: dspace.lu.lv
14. **Comrie, Bernard.** 1976. *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems* (Vol. 2). Cambridge: Cambridge University Press.
15. **Croft, William.** 2012. *Verbs: Aspect and Causal Structure.* Oxford: Oxford Linguistics.
16. **Croft, William, Cruse, Alan D.** 2004. *Cognitive linguistics.* Cambridge: Cambridge University Press.
17. **Dahl, Östen.** 1985. *Tense and Aspect Systems.* Oxford: Basil Blackwell.
18. **Darģis, Roberts et al.** 2018. Annotation of the corpus of the Saeima with multilingual standards. *ParlaCLARIN: LREC2018 workshop on creating and using parliamentary corpora.* Fišer, Darja, Eskevich, Maria, de Jong, Franciska (eds.). Miyazaki, Japan: Clarin Eric.
19. **Deksne, Daiga.** 2014. *Valodas kļūdas studentu zinātnisko darbu anotācijās.* Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, Pieejams: dspace.lu.lv
20. **Deksne, Daiga.** 2016. *Prefīksāli slenga verbi mūsdienu latviešu valodā.* Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, Pieejams: dspace.lu.lv
21. **Dimante, Irīna.** 2000. Adverbu transpozīcija un to evolūcija krievu un latviešu valodā kontrastīvā aspektā. *Baltu filoloģija IX.* LU Zinātniskie raksti. 625. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 5–20.
22. **Dimante, Irīna.** 2001. *Adverbu transpozīcija un evolūcija.* Promocijas darba kopsavilkums doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozarē. Rīga: Latvijas Universitāte.
23. **Dimiņš, Dens.** 2017. Dažas latviešu valodas verbu konstrukcijas ar priedēkļa dubultojuumu ar prievārdu vai apstākļa vārdu. *RES LATVIENSES. IV. Semantika. Sintakse. Valodas kultūra. INTA FREIMANE. SCRIPTUM FESTIVUM.* Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 63–73.
24. **Dimiņš, Dens.** 2019. Aspektualitāte un kustības izteikšana latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma 10. Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā: LU Humanitāro zinātņu fakultātes rakstu krājums.* 36–52.
25. **Dressler, Wolfgang U.** 1968. *Studien zur verbalen Pluralität. Iterativum, Distributivum, Durativum, Intensivum in der allgemeinen Grammatik, im Lateinischen und Hethitischen.* Wien: Böhlau.

26. **Endzelīns, Jānis, Mühlenbachs, Kārlis.** 1934. *Latviešu gramatika* / J. Endzelīna un K. Mūlenbacha sarakstīta. 5. iesp. Rīga: Valters un Rapa. [Pirmizdevums: Endzelīns, Jānis, Mūlenbachs, Kārlis. 1907. *Latviešu gramatika*. Rīga: K. I. Sichmaņa apgahdība]
27. **Endzelīns, Jānis.** 1971. Latyshskie predlogi. *Darbu izlase. I.* Rīga: Zinātne, 307–655. [Pirmizdevums: Jur'ev, 1905–1906.]
28. **Endzelīns, Jānis.** 1980. Dažādas valodas kļūdas. *Darbu izlase. III. 2. daļa.* Rīga: Zinātne, 19–45. [Pirmizdevums: Rīga: A. Gulbis, 1928.]
29. **Endzelīns, Jānis.** 1981. Latviešu valodas skaņas un formas. *Darbu izlase. IV. 1. daļa.* Rīga: Zinātne, 303–525. [Pirmizdevums: Rīga: Latvijas Universitāte, 1938]
30. **Freimane, Inta.** 1985. *Vienkāršs teikums un tā paplašināšana: mācību līdzeklis.* Rīga: Latvijas Valsts universitāte.
31. **Freimane, Inta.** 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā.* Rīga: Zvaigzne.
32. **Freimane, Inta.** 2008. *Trešā persona latviešu verbu sistēmā.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
33. **Gaivenis, Kazimieras, Keinys, Stasys.** 1999. *Kalbotyros terminų žodynas.* Kaunas: Šviesa.
34. **Geeraerts, Dirk.** 1995. Representational formats in cognitive semantics. *Folia Linguistica.* 29(1-2), 21–41.
35. **Gries, Stefan Thomas.** 2006. Corpus-based methods and cognitive semantics: The many senses of to run. *Corpora in cognitive linguistics: Corpus-based approaches to syntax and lexis.* Gries, Stefan Thomas, Stefanowitsch, Anatol (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter, 57–100.
36. **Grice, Paul. H.** 1989. *Studies in the Ways of Words.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
37. **Hamawand, Zeki.** 2011. *Morphology in English: word formation in cognitive grammar.* Bloomsbury Publishing.
38. **Holvoet, Axel.** 2001. *Studies in the Latvian Verb.* Kraków: Wydawnictwo universitetu Jagiellońskiego.
39. **Horigučī, Daiki.** 2011. Perfektīvie citvalodu izcelsmes *no-* verbi plašsaziņas līdzekļos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti.* 15 (I), 100–108.
40. **Horigučī, Daiki.** 2013. Priedēkļi kā internacionālismu „nacionalizācijas” līdzekļi. *Valoda: nozīme un forma 3. Teorija un metodoloģija latviešu valodā.* 45–56.
41. **Horigučī, Daiki.** 2014. „Vārda darināšanas brīvība” un internacionālo verbu prefiksācija. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.* 9, 110–122.

42. **Horiguči, Daiki.** 2015a. Dubultā prefiksācija latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma 6. Valodas sistēma un lietojums.* 138–146.
43. **Horiguchi, Daiki.** 2015b. Latvian Attenuative *pa*-verbs in Comparison with Diminutives. *Contemporary Approaches to Baltic Linguistics.* Arkadiev, Peter, Holvoet, Axel, Wiemer, Björn (eds.). Berlin / Boston: Walter de Gruyter GmbH, 235–262.
44. **Horiguči, Daiki.** 2016. Priedēkļa un adverbā atbilstes konstrukcijā „bezpriedēkļa verbs + adverbs” latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma 7. Gramatika un saziņa.* 31–40.
45. **Horiguči, Daiki.** 2019. Aizgūto pamatverbu un prefiksverbu lietojuma skaitliskās attiecības. *Vārds un tā pētīšanas aspekti.* 23, 35–44.
46. **Ivulāne, Baiba.** 2015. *Palīgnozīmē lietotu darbības vārdu sistēma latviešu valodā.* Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, Pieejams: dspace.lu.lv
47. **Janda, Laura A., Nessel, Tore.** 2010. Taking apart Russian *raz-*. *Slavic and East European Journal.* 54(3), 476–501.
48. **Janda, Laura A. et al.** 2013. *Why Russian aspectual prefixes aren't empty: prefixes as verb classifiers.* Bloomington, Indiana: Slavica Publishers.
49. **Janda, Laura A., Lyashevskaya, Olga.** 2013. Semantic Profiles of Five Russian Prefixes: *po-*, *s-*, *za-*, *na-*, *pro-*. *Journal of Slavic Linguistics.* 21(2), 211–258.
50. **Janda, Laura A.** 2015. Verbal Prefixation in Russian: A Rebuttal. *Mundo Eslavo.* (14), 7–25.
51. **Kagan, Olga.** 2011. The Scale Hypothesis and the Prefixes *pere-* and *nedo-*. *Scando-Slavica,* 57(2), 160–176.
52. **Kagan, Olga.** 2012. Degree semantics for Russian verbal prefixes: The Case of *pod-* and *do-*. *Oslo Studies in Language.* 4(1), 207–243.
53. **Kalme, Vilma, Smiltnece, Gunta.** 2001. *Latviešu literārās valodas vārdarināšana un morfoloģija. Lokāmās vārdšķiras.* Liepāja: LiePA.
54. **Kalna, Baiba.** 1988. Kļūdas priedēkļverbu lietošanā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi.* 24. laidziens. 124–128.
55. **Kalnača, Andra.** 1998. Darbības vārda veida opozīcijas kontekstuālā izpausme latviešu valodā. *Linguistica Lettica 2.* 247–255.
56. **Kalnača, Andra.** 2004a. Darbības vārda veida kategorijas realizācija latviešu valodā. *Linguistica Lettica 13.* 5–34.
57. **Kalnača, Andra.** 2004b. *Morfēmika un morfonoloģija.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

58. **Kalnača, Andra.** 2005. Gramatizēšanās latviešu valodas sistēmā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti.* 9, 125–131.
59. **Kalnača, Andra.** 2008. Gramatizēšanās un reanalīzes attieksmes. *Vārds un tā pētīšanas aspekti.* 12(1), 250–258.
60. **Kalnača, Andra.** 2012. Gramatizēšanās un leksikalizēšanās attieksmes. *Valoda: nozīme un forma 2. Gramatizēšanās un leksikalizēšanās latviešu valodas sistēmā.* 17–24.
61. **Kalnača, Andra.** 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar.* Warshaw/Berlin: De Gruyter Open. [skatīts 31.01.2015]
www.degruyter.com/view/product/449849
62. **Kalnača, Andra.** 2015. Darbības vārds. *Latviešu valodas gramatika.* 2. izdevums. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris. (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–594.
63. **Kalnača, Andra.** 2016. Konstrukcija *bezpriedēkļa verbs + adverbs* un aspekts latviešu valodā. 52. *prof. Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences „Valodas gramatiskās un leksiskās sistēmas variatīvs” referātu tēzes.* Rīga: Latvijas Universitāte, 31.
64. **Kalnača, Andra.** 2017. The construction *non-prefixed verb + spatial adverb* in Latvian. *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics.* 8(1), 79–95.
65. **Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze.** 2021. *Latvian Grammar.* Rīga: University of Latvia Press.
66. **Keinys, Stasys.** (red.), 2000. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
67. **Klein, Wolfgang.** 1994. *Time in Language. Germanic Linguistics.* London: Routledge.
68. **Kļaviņa, Sarma.** 2015. Emīlijas Soidas akadēmiskā darbība un zinātniskais mantojums. *Valoda: nozīme un forma 6. Valodas sistēma un lietojums.* 9–16.
69. **Kokorniak, Iwona, Fabiszak, Malgorzata.** 2014. Grammaticalization of Polish predicate prefixes. *Grammaticalization: Theory and Data.* Hancil, Sylvie, Koenig, Ekkehard (eds.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 109–128.
70. **Kostiuk, Oksana, Eicher, Karen.** 2019. Learning the semantics of verbs with the prefix *pere-* in the system of the Ukrainian language as a foreign language. *Naukovi zapysky Nacional'noho universytetu “Ostroz'ka akademiya”: seriya “Filolohiya”.* 5 (73), 298–301.
71. **Kušķis, Jānis.** 2006. *Mūsu valoda. Padomi valodas spodrināšanai.* Rīga: Antava.
72. **Kuzņecova, Tatjana.** 2013. Dažas piezīmes par aizguvumu kopām morfoloģijas un semantikas aspektā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti.* 17(1), 112–121.

73. **Laiveniece, Diāna.** 2005. Par kādu modes lietu latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.* 1, 65–70.
74. **Laiveniece, Diāna.** 2009. Reportāža no notikuma vietas: piedēkļa *ie-* aktualizēšanās 21. gadsimta sākuma latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.* 4, 53–61.
75. **Lakoff, George.** 1987. *Women, Fire and Dangerous Things.* Chicago: University of Chicago Press.
76. **Lakoff, George, Johnson, Mark.** 1980. *Metaphors We Live By.* Chicago and London: University of Chicago Press.
77. **Larsson, Lars-Gunnar.** 1984. The Rôle of Baltic Influence in the Aspectual System of Finnish. *Aspect Bound. A Voyage into the Realm of Germanic, Slavonic and Finno-Ugrian Aspectology.* Groot de, Casper, Tommola, Hannu. (eds.). Dordrecht / Cinnaminson, 97–109.
78. **Łaziński, Marek.** 2020. Between ingressivity and resultativity: The prefix *za-* in contemporary Polish from a cross-Slavic perspective. *Zeitschrift für Slawistik.* 65(2), 249–271.
79. **Levāne-Petrova, Kristīne.** 2012. Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss un tā tekstu atlases kritēriji. *Baltistica.* VIII priedas. Stundžia, Bonifacas. (red.). Vilnius: Vilniaus universitetas, 89–98.
80. **Levāne-Petrova, Kristīne.** 2019. Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss, tā nozīme gramatikas pētījumos. *Valoda: nozīme un forma 10. Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā.* 131–146.
81. **Lewandowska-Tomaszczyk, Barbara.** 2007. Polysemy, prototypes, and radial categories. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics.* Geeraerts, Dirk, Cuyckens, Hubert. (eds). Oxford: Oxford University Press. 139–169.
82. **Lokmane, Ilze.** 2015. Vienkārša teikuma formālā (strukturālā) organizācija. *Latviešu valodas gramatika.* 2. izdevums. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris. (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 710–766.
83. **Mathiassen, Terje.** 1996. *A Short Grammar of Lithuanian.* Ohio: Slavica Publishers, INC.
84. **Mathiassen, Terje.** 1997. *A Short Grammar of Latvian.* Ohio: Slavica Publishers, INC.
85. **Nesset, Tore, Endresen, Anna, Janda, Laura A.** 2011. Two ways to get out: radial category profiling and the Russian prefixes *vy-* and *iz-*. *Zeitschrift für Slawistik.* 56(4), 377–402.
86. **Nesset, Tore.** 2012. The History of the Russian Semelfactive: The Development of a Radial Category. *Journal of Slavic Linguistics.* 21(1), 123–169.

87. **Nītiņa, Daina.** 2014. Latviešu valodas darbības vārdu morfoloģiskais raksturojums. *Ne tikai gramatika: rakstu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 373–469.
88. **Nītiņa, Daina.** 2015. Prievārds (prepozīcija). *Latviešu valodas gramatika*. 2. izdevums. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 619–640.
89. **Norde, Muriel, Morris, Caroline.** 2018. Derivation without category change. *Category change from a constructional perspective 20*. Van Goethem, Kristel, Norde, Muriel, Coussé, Evie, Vanderbauwhede, Gudrun (eds.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 47–91.
90. **Norde, Muriel, Van Goethem, Kristel.** 2014. Bleaching, productivity and debonding of prefixoids: A corpus-based analysis of ‘giant’ in German and Swedish. *Linguisticae Investigationes*. 37(2), 256–274.
91. **Norvig, Peter, Lakoff, George.** 1987. Taking: A Study in Lexical Network Theory. *Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Aske, Jon, Beery, Natasha, Michaelis, Laura, Filip, Hana (eds.). Berkeley: Berkeley Linguistics Society, 195–206.
92. **Ozola, Ārija.** 1984. Par priedēkļa *no-* lietošanu pabeigtības nozīmē vietā un nevietā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 20, 123–127.
93. **Ozola, Ārija.** 2008. Ko iesākt, ja visu tikai uzsākam? *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 3, 46–48.
94. **Paegle, Dzintra.** 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. 1. daļa. Rīga: Zinātne.
95. **Paulauskienė, Aldona.** 1994. *Lietuvių kalbos morfoloģija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
96. **Plungjan, Vladimir. A.** 2000. *Obschaja morfoloģija. Vvedenie v problematiku*. Moskva: URSS.
97. **Reķēna, Antoņina.** 1998. *Kalupes izloksnes vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Latviešu valodas institūts.
98. **Reķēna, Antoņina.** 2008. Par augšzemnieku dialekta Kalupes izloksnes priedēkļverbu atšķirībām no latviešu literārās valodas. *Raksti valodniecībā*: I daļa. Liepāja: Liepājas Universitāte, 131–140.
99. **Robins, R. H.** 2013. *A Short History of Linguistics*. London, New York: Routledge.
100. **Rudzīte, Marta.** 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
101. **Skujiņa, Valentīna.** 1966. Bezpriedēkļa vārda un priedēkļvārda izvēle terminos. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 2. laidniens. 70–77.

102. **Skujiņa, Valentīna.** 1999. *Latīņu un grieķu cilmes vārdaļu vārdnīca*. Rīga: Kamene.
103. **Skujiņa, Valentīna.** 2002. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
104. **Skujiņa, Valentīna.** (red.) 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
105. **Smiltiece, Gunta.** 2015. Apstākļa vārds (adverbs). *Latviešu valodas gramatika*. 2. izdevums. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 595–618.
106. **Soida, Emīlija.** 2009. *Vārddarināšana*. [Dzintras Paegles redakcijā]. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
107. **Stafecka, Anna.** 2013. Latviešu valodas dialekti. *Akadēmiskie raksti 4 sējumos „Latvieši un Latvija”, I sējums „Latvieši”*. Stradiņš, Jānis. (redkol. priekšs.). Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 245–274.
108. **Staltmane, Velta.** 1958a. Priedēkļa verbu veidiskās nozīmes mūsdienu latviešu literārajā valodā. *LPSR ZA Vēstis*. VII, 13–22.
109. **Staltmane, Velta.** 1958b. Verbu veidi mūsdienu latviešu literārajā valodā. *LPSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti*. VII, 5–47.
110. **Staltmane, Velta.** 1961. Par dažiem priedēkļa verbu skaidrojuma principiem latviešu literārās valodas vārdnīcā. *Leksikoloģijas un leksikogrāfijas jautājumi*. Sokols, Ēvalds (red.). Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 193–208.
111. **Strads, Māris.** 2014. *Lingua Latina: latīņu valodas gramatika*. Rīga: Jumava.
112. **Šarić, Ljiljana, Nedelcheva, Svetlana.** 2018. The verbal prefix *u-* in Croatian and Bulgarian. *Languages in Contrast*. 18(2), 252–282.
113. **Škrabals, Mihails.** 2012. Vēlreiz par verba veidu no leksikogrāfa viedokļa. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 7, 131–141.
114. **Šmidebergs, Imants.** 1982a. Par dažiem atvasinājumiem ar priedēkli *pār-*. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 17, 178–182.
115. **Šmidebergs, Imants.** 1982b. Pārcelt, pārcēlums un tulkošana. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 18, 66–69.
116. **Šmidebergs, Imants.** 1997. Latviešu valodas priedēkļvārdi skaidrojošā vārdnīcā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 1, 162–168.
117. **Šmidebergs, Imants.** 2000. Latviešu valodas priedēkļverbu darbības pabeigtības nozīme skaidrojošā vārdnīcā. *Starptautiskais baltistu kongress „Baltu*

- valodas laikmetu griežos”: referātu tēzes. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 306–307.*
118. **Šmidebergs, Imants.** 2001. Vārdi ar priedēkli *ie-*: semantika un skaidrojums. *Vārds un tā pētīšanas aspekti.* 5, 442–451.
 119. **Šmidebergs, Imants.** 2004. Priedēkļa *at-* semantika latviešu literārajā valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti.* 8, 291–296.
 120. **Šmidebergs, Imants.** 2005. Verbu iterativitāte skaidrojošā vārdnīcā. *Linguistica Lettica.* 14, 45–54.
 121. **Šmidebergs, Imants.** 2008a. Par verbiem ar lieku priedēkli. *Linguistica Lettica.* 17, 104–112.
 122. **Šmidebergs, Imants.** 2008b. Par priedēkļverbu semantikas atspoguļojumu „Latviešu izlokšņu vārdnīcā”. *Linguistica Lettica.* 18, 63–68.
 123. **Šmidebergs, Imants.** 2008c. Verbi ar priedēkli *aiz-* literārās valodas skaidrojošajās vārdnīcās. *Linguistica Lettica.* 18, 69–74.
 124. **Tālberga, Ilze.** 2017. Estonian Equivalents of the Latvian Verb Prefix *aiz-*. *Valoda: nozīme un forma 8. Valodas gramatiskās un leksiskās sistēmas variatīvums.* 232–243.
 125. **Tālberga, Ilze.** 2020. *On the equivalents of the Latvian verbal prefixes in Estonian.* PhD Dissertation. Tartu: Tartu Ülikool. Pieejams: dspace.ut.ee
 126. **Valkovska, Baiba.** 2016. *Vārdu secības komunikatīvais aspekts mūsdienu latviešu valodā.* Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, Pieejams: dspace.lu.lv
 127. **Van Goethem, Kristel.** 2010. The French construction *nouveau* + past participle revisited: arguments in favour of a prefixoid analysis of *nouveau*. *Folia Linguistica.* 44, 163–178.
 128. **Varro.** 1967. *On the Latin Language.* I vol. English translation by Roland. G. Kent. London: William Neimann Ltd.; Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
 129. **Veidemane, Ruta.** 1968. Leksiskie sinonīmi un to stilistiskās funkcijas. *Latviešu valodas leksiskā sinonīmija.* P. Stučkas LVU zinātniskie raksti. 86, 87–117.
 130. **Veidemane, Ruta.** 2002. Darbības vārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 409–509.
 131. **Veisbergs, Andrejs.** 2001. *Word-Formation in English and Latvian. Contrastive analysis.* Rīga: Latvijas Universitāte.
 132. **Veisbergs, Andrejs.** 2013a. *English and Latvian Word Formation Compared.* Rīga: The University of Latvia press.

133. **Veisbergs, Andrejs.** 2013b. Leksiskā un semantiskā interference. *Vārds un tā pētīšanas aspekti.* 17 (2), 232–247.
134. **Vendler, Zeno.** 1957. Verbs and Times. *The Philosophical Review.* 66 (2), 143–160. doi:10.2307/2182371.
135. **Vulāne, Anna.** 1992. Puspriedēkļi mūsdienu latviešu valodas derivatīvajā sistēmā. *Latviešu valodas un literatūras problēmas. LU Zinātniskie raksti.* 579, 95–120.
136. **Vulāne, Anna.** 2015. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika.* 2. izdevums. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.
137. **Zagorska, Ilze.** 2016. Expressing the Latvian Verb Prefix *ie-* in Estonian. *Valoda: nozīme un forma 7. Gramatika un saziņa.* 235–247.
138. **Zaliznjak, Anna A., Shmelev, Aleksej D.** 2000. *Vvedenie v russkuju aspektologiju. Studija filologika.* Moskva: Jazyki russkoj kul'tury.
139. **Zemzare, Daina.** 1961. *Latviešu vārdnīcas: (līdz 1900. gadam).* Rīga: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība.
140. **Zuicena, Ieva.** 1983. Ar priedēkli *pie-* atvasināto verbu semantika. *LPSR ZA Vēstis.* 11 (436), 78–87.
141. **Zuicena, Ieva.** 2005. Leksiskā sinonīmija ar priedēkļiem atvasinātos darbības vārdos. *Linguistica Lettica.* 14, 85–96.